

MVULATSWINGA

Rine vhathu vha Afurika Tshipembe,
Ri dzhela ntha zwa u kandedzwa hashu ha tshifhinga tsho
fhiraho,

Ri hulisa avho vhe vha tambudzelwa u sa kandedzwa na
mbofholowo kha shango lashu; na uri

Ri tenda uri Afurika Tshipembe ndi la vhothe vhane vha
dzula khalo, vho vhofhanaho nga u fhambana havho.

Zwino-ha nga vhaimeleli vhashu vho khethiwaho nga ndila
yo vhofholowaho, ri dzhia uyu Mulayotewa sa wone mulayo
muhulwanesa kha Riphabuliki hu u itela u

Fhodza phambano dza tshifhinga tsho fhiraho na u
thoma tshitshavha tsho diteaho nga maitele a
demokirasi, matshilisano a vhathu o teaho na pfanelo
dza vhathu dzone-dzone;

Fhata mutheo wa vhathu wa demokirasi, vhulamukanyi
ha vhathu wa demokirasi nahone wo vhofholowaho
hune muvhuso wa vha wo ditika nga lutamo lwa vhathu
nahone mudzulapo muhwe na muhwe o tsireledzwa nga
ndila ya ndingano.

Khwinisa matshilele a vhadzulapo vhothe na uri vhukoni ha
muthu muhwe na muhwe vhu bviselwe khagala.

Fhata Afurika Tshipembe lo faranaho la demokirasi li konaho
u dzhia vhuimo halo ho teaho sa shango li divhusaho kha
muta wa dzitshaka.

Ngavhe Mudzimu a tshi tsireledza vhathu vhashu.

Nkosi Sikelel' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seën Suid Afrika. God bless South Africa.

Mudzimu fhatutshedza Afurika. Hosi katekisa Afrika.

ZWI RE NGOMU

MVULATSWINGA 1

NDIMA YA 1 3

Mbetshelo dza u thoma

NDIMA YA 2 6

Bili ya Pfanelo

NDIMA YA 3 27

Muvhuso wa Tshumisano

NDIMA YA 4 29

Phalamennde

NDIMA YA 5 57

Muphuresidennde na Khorotshitumbe ya Lushaka

NDIMA YA 6 65

Phurovintsi

NDIMA YA 7 89

Muvhuso wapo

NDIMA YA 8 98

Dzikhothe na ndaulo ya zwa vhulamukanyi

NDIMA YA 9 110

*Zwiimiswa zwa muvhuso zwi tikedzaho demokirasi
ya zwa Mulayotewa*

NDIMA YA 10 119

Ndaulo ya Muvhuso

NDIMA YA 11 124*Tshumelo dza tsireledzo***NDIMA YA 12 132***Vharangaphanda vha zwa sialala***NDIMA YA 13 133***Gwama***NDIMA YA 14 144***Mbetshelo nga u angaredza***MUENGEDZO 1 148***Fulaga ya lushaka***MUENGEDZO 2 150***Muano wa Khwaṭhisedzo ya u Diana***MUENGEDZO 3 154***Matshimbidzele a khetho***MUENGEDZO 4 158***Maanda a fhetu ha mishumo ya vhusimamilayo ha lushaka
khathihi na phurovintsi***MUENGEDZO 5 161***Maanda a fhetu ha mishumo ya vhusimamilayo
ha phurovintsi fhedzi***MUENGEDZO 6 163***Mbekanyeke ya u pfukisela***MUENGEDZO 7 202***Milayo yo fheliswa***DZITHOHO 203**

NDIMA YA 1

MBETSHELO DZA U THOMA

Riphabuliki ya Afurika Tshipembe

1. Riphabuliki ya Afurika Tshipembe ndi shango [ithihi] li divhusaho la muvhuso wa demokirasi wo thomiwaho u ya nga ndeme dzi tevhelaho:
 - (a) vhuḁiimiseli ha u tṱuwedza na u tsireledza tshirunzi tsha vthuthu; u swikela ndinganyiso; na u isa phanda na pfanelo dza vthathu na mbofholowo.
 - (b) Vhuḁiimiseli ha u tṱuwedza u sa vha na tshitalula nga Lushaka na mbeu.
 - (c) Vhuhulu ha Mulayotewa na kuvhusele kwa mulayo.
 - (d) Pfanelo dza u khetha dza vhaaluwa dzo tanganelaho, rolo ya vhavouti (vhakhethi) i fanaho ya lushaka, khetho dza tshifhinga tshoṱhe, na sisiteme ya mahoro o fhambanaho a muvhuso wa demokirasi, u vhona uri hu vhe na vhuḁifhinduleli, vhulondo na u vha khagala.

Vhuhulu ha Mulayotewa

2. Hoyu Mulayotewa ndi wone Mulayo muhulwanesa wa Riphabuliki, milayo na nyito dzi sa yelaniho nawo ndi zwithu zwine zwa sa shume nahone mbofho dzi tiwaho ngawo dzi fanela u vuledzwa.

Vhudzulapo

3. (1) Hu na vhudzulapo vhuthihi Afurika Tshipembe.
(2) Vhadzulapo vhoṱhe nga ndila ya ndinganyiso-
 - (a) vho tewa nga pfanelo, vhuṱalu na mbuelo dza vhudzulapo; na uri
 - (b) vho tewa nga u tevhedza mishumo na vhuḁifhinduleli ha u vha mudzulapo.

- (3) Mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka u tea u ita uri hu vhe na u wana, u dzhielwa na u vhuedzedzwa ha vhudzulapo

Luimbo lwa Lushaka

4. Luimbo lwa lushaka lwa Riphabuliki lu tiwa nga Muphuresidennde u ya nga ha mulevho kha Gurannḡa ya Lushaka

Fulaga ya lushaka

- 5 Fulaga ya Lushaka i na mivhala i tevhelaho: mutswu, wa musuku, mutshena, mutswuku, mudala na wa lutombo sa zwe zwa talutshedziswa zwone kha Muengedzo wa 1.

Nyambo

- 6 (1) Nyambo dza tshiofisi dza Riphabuliki ndi Tshisuthu tsha Devhula, Tshisuthu, Tshitswana, Tshiswazi, Tshivenda, Tshitsonga, Afurikaans, English, Tshindevhele, Tshithoza na Tshizulu.
- (2) Hu tshi dzhielwa nḡha u thudzelwa kule ha u shumiswa ha nyambo dzapo dza vhathu vhashu, muvhuso u fanela u dzhia vhukando hu vhoneleaho nahone ha khwine u gagamisa maimo a idzo nyambo na u tḡtḡwedza tshumiso ya idzo nyambo.
- (3) (a) Muvhuso wa lushaka na muvhuso wa phurovintsi i nga shumisa dziḡwe dza nyambo dza tshiofisi dze wa ta siani la zwa muvhuso, yo dzhiela nḡha tshumiso ya idzo nyambo, zwiḡhuluhulu khonadzeo, tshelede, tshimo tsha vundu lenelo na u edanela ha ḡhodea na zwi taḡwaho nga vhathu vhoḡhe vha shango nga u angaredza kana kha phurovintsi i kwameaho, fhedzi muvhuso wa lushaka na muvhuso wa phurovintsi iḡwe na iḡwe u tea u shumisa nyambo dza tshiofisi dzi si fhasi ha mbili.
- (b) Vhomasipala vha tea u dzhiela nḡha tshumelo ya luambo na uri vhadzulapo vha tama zwifhio.
- (4) Muvhuso wa lushaka na muvhuso wa phurovintsi, nga vhusimamilayo na vhunwe vhukando, i fanela u langa na u ḡola

kushumiselwe kwa nyambo dza tshiofisi. A ho ngo tea u vha na u huma kha mbetshelo dzi re kha khethekanyo (2), nyambo dzothe dza tshiofisi dzi tea u diphina nga u edana hadzo nahone dzi fanela u fariwa nga ndinganyelo

- (5) Bodonyangaredzi ya Nyambo dza Afurika Tshipembe (Pan South African Language Board) yo vhumbwaho nga mulayo wa lushaka i fanela u -

(a) tutuwedza na u vhumba tshimo tsha u bveledzisa tshumiso ya -

- (i) nyambo dzothe dza tshiofisi;
- (ii) nyambo dza Khoi, Nama na San, na
- (iii) na nyambo dza dzitswayo, na u.

(b) tutuwedza na u ita uri hu vhe na thonifho -

- (i) nyambo dzothe dzi shumiswaho nga zwitshavha zwa Afurika Tshipembe, hu tshi katelwa Tshidzheremani, Tshigenka, Tshigudzherati, Tshihindi, Tshiphotogisi, Tshitamili, Tshitelegu, Tshiurudu; na
- (ii) Tshiarabu, Tshihevheru, Tshisankirati, khathihi na dzinwe nyambo dzi no shumiselwa zwa vhurereli Afurika Tshipembe.

NDIMA YA 2

BILI YA PFANELO

Pfanelo

7. (1) Bili ya Pfanelo ndi thikho ya demokirasi ya Afurika Tshipembe i nga kutela pfanelo dza vhathu vhothe kha shango lashu na u khwathisa ndeme dza demokirasi dza tshirunzi tsha vhathu, ndinganyiso na mbofholowo.
- (2) Muvhuso u tea u thonifha, u tsireledza, u tutuwedza, na u fusha pfanelo dzi re kha ryi Bili ya Pfanelo
- (3) Pfanelo dzi re kha Bili ya Pfanelo dzi tevhedza u kalwa ho bulwaho kha khethekanyo 36 kana zwi re ngomu, kana u sumbedzwa fhethu hunwe -vho kha Bili

Mashumele

8. (1) Bili ya Pfanelo i shuma kha milayo yothe nahone i vhotha vhusimamilayo, Khabinethe, vha zwa vhuhatuli (judiciary), na zwivhumbeo zwothe zwa muvhuso.
- (2) Pfanelo i re kha Bili ya Pfanelo i vhotha muthu zwawe kana muthu wa mulayo arali, nahone u swika hune, zwa konadzea, hu tshi dzhielwa ntha tshumo tsha pfanelo na tshumo tsha mushumo muhwe na muhwe wo nekedzwaho nga pfanelo
- (3) Musi hu tshi shumiswa mbetshelo dzi re kha Bili ya Pfanelo kha muthu kana muthu mulayoni (juridistic person) hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (2) khothe i -
 - (a) ita uri i fhe u shuma ha Bili ya Pfanelo, i tea u ita, kona arali zwo tea, u bveledza mulayo u songo hwalwaho nga ndila ine mulayo wa sa fhe u shuma ha pfanelo; na uri
 - (b) i nga bveledza mulayo u songo hwalwaho u si wa sialala u fhungudza maanda, tenda u fhungudzwa uho ha anana na khethekanyo 36(1).

- (4) Vhathu mulayoni (juristic persons) vha tewa nga u vha na pfanelo dzi re kha Bili ya Pfanelo u swika afho hune zwa todiswa zwone nga maitele a pfanelo na a vhathu mulayoni.

Ndinganyiso

9. (1) Vhathu vhothe vha a edana phanda ha mulayo nahone vha na pfanelo i edanaho ya tsireledzo na mbuelo dza mulayo.
- (2) Ndinganyiso i katela u diphina ho fhelelaho na hu edanaho nga pfanelo na mbofholowo dzothe. U itela u swikela ndinganyiso hu nga dzhiwa vhukando ha mulayo kana vhuwe vhukando ho itelwaho tsireledzo kana mveledziso ya vhathu, kana tshigwada tsha vhathu tsho khakhelwaho nga tshitlula tshi songo teaho.
- (3) Muvhuso u nga si talule lu songo teaho zwi khagala kana lwa tshidzumbi, muthu ufho na ufho nga nthani ha tshiitisi tshithihi kana u fhira zwi katelaho lushaka, mbeu, vhudzekani, vhubvo ha lushaka kana tshitshavha, muvhala, lutamo lwa tshaka dza zwa vhafunani, vhukale, u kundelwa, vhurereli, luvalo, lutendo, mvelele, luambo na mabebo.
- (4) A hu na muthu na muthihi ane a nga talula muthu ufho na ufho lu songo teaho zwi khagala kana lwa tshidzumbi nga nthani ha tshithihi kana u fhira zwo bulwaho kha khethekanyo thukhu (3). Milayo ya lushaka i fanela u phasiwa u thivhela kana u hanedza tshitlula tshi songo teaho.
- (5) Tshitlula nga nthani ha tshithihi kana u fhira tsha zwiitisi zwo bulwaho kha khethekanyo thukhu (3) a tsho ngo tea nga ndani ha musi zwo sumbedziswa uri tshitlula itsho ndi tsho teaho.

Tshirunzi tsha Vhuthu

10. Muthu muwe na muwe u na tshirunzi, na pfanelo ya uri tshirunzi tshawe tshi huliswe na u tsireledzwa.

Vhutshilo

11. Muthu muwe na muwe u na pfanelo ya u tshila.

Mbofholowo na Tsireledzo ya Muthu

12. (1) Muthu muwe na muwe u na pfanelo ya mbofholowo ya

muthu na tsireledzo, zwi tshi katela pfanelo -

- (a) ya u sa hanelwa u vhofoholowa zwo sokou itwa kana hu si na tshutisi tshi pfalaho; kana u
 - (b) ya u sa valelwa hu si na tsengo;
 - (c) ya u vhofoholowa kha zwivhumbeo zwothe zwa khakhathi zwi bvaho kha vhathu kana zwinwe zwiko;
 - (d) ya u sa tambudzwa nga ndila ifhio na ifhio;
 - (e) ya u sa farwa kana u latiswa nga ndila ya tshitshu, i si ya vhuthu kana i no wisa tshirunzi.
- (2) Muthu munwe na munwe u na tshirunzi tsha muvhili na mihumbulo zwi tshi katela na pfanelo -
- (a) ya tsheo malugana na zwa mbebo
 - (b) ya tsireledzo kha, na u kona u langa muvhili yavho.
 - (c) a nga shumiswa kha maedza a zwa mishonga kana zwa saints (medical or scientific experiments) hu si na thendelo yo tikwaho nga ndivho ya muthu onoyo.

Vhupuli, vhushumeli na u shumiswa lwa u kombetshedzwa

13. A hu na muthu ane a do dzheniswa kha zwa vhupuli, vhushumeli kana u shumiswa nga u kombetshedzwa.

Zwi kwamaho lwe mune

14. Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya zwi kwamaho ene mune; zwi tshi katela na pfanelo ya u sa -
- (a) setshiwa khathini na u sa setshiwa ha hayani hawe;
 - (b) setshiwa ha thundu yawe;
 - (c) dzhielwa zwithu zwawe; na u
 - (d) thithiswa ha zwi kwamaho zwa vhudavhidzani ha ene mune.

Mbofholowo ya zwa Vhurerele, Lutendo, na Mihumbulo

15. (1) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya mbofholowo ya luvalo, vhurerele, mihumbulo, lutendo na kuhumbulele.
- (2) U tevhedza zwa vhurerele zwi nga itwa kha muvhuso kana zwiimiswa zwi lambedzwaho nga muvhuso, tenda -

- (a) u tevhedza honoho hu tshi tevhela ndayo dzo itwaho nga ndaulo ya tshitshavha yo teaho,
- (b) zwi tshi do itwa nga ndila i linganelaho; na uri
- (c) u dzhenelela khazwo hu ho vhofholowaho na u tou funa
- (3) (a) Heyi khethekanyo a i thivheli mulayo u no tendela -
 - (i) u malana zwo itwaho nga fhasi ha maitele a sialala kana sisiteme ya zwa vhurereli, mulayo wa muthu kana muṭa; na
 - (ii) sisiteme ya mulayo wa muthu kana muṭa zwi re nga fhasi ha maitele a zwa sialala kana zwine zwa tevhelwa nga muthu ane a tenda kha zwa vhurereli hawe.
- (b) Mbingano, kana sisiteme ya Mulayo wa muthu kana muṭa, zwi dzhielwaho nṭha nga Mulayo wo bulwaho kha phara ya (a) u tea u vha u tshi tendelana na mbetshelo dza Mulayotewa.

Mbofholowo ya u amba na u ita tshithu u si na nyofho (Freedom of Expression)

16. (1) Muthu muṭwe na muṭwe u na pfanelo ya vhuḍiambeli na u ita zwithu, zwi tshi katela na -
- (a) mbofholowo ya vhuandadzamafhungo nga dzigurannḁa na dziṛwe tshaka dza vhuandadzamafhungo;
 - (b) mbofholowo ya u wana kana u ṛea mafhungo na mihumbulo;
 - (c) mbofholowo ya zwa vhukoni ha zwa vhutsila, na
 - (d) mbofholowo ya zwa akademi na zwa u ita ṭhoḍisiso dza saints
- (2) Tsireledzo dzi re kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) a dzi fhiriselwi kha -
- (a) mazwifhi a u ṭuṭuwedza nndwa;
 - (b) u ṭuṭuwedzwa ha khakhathi; kana
 - (c) u imelela na u ṭuṭuwedza vengo nga nṭhani ha lukanda, mbeu kana vhurereli zwine zwa dzhiwa sa u ṭuṭuwedza u vhaisa.

U Kuvhangana, U gwalaba, na u Nkedza Phethishini

17. Muthu muṭwe na muṭwe u na pfanelo ya u kuvhangana, u gwalaba,

u phiketha kana u nea phethishini, nga mulalo a si na zwitshavhane.

Mbofholowo ya Vhudibadekanyi (Freedom of Association)

18 Muthu munwe na munwe u na mbofholowo ya nyandano.

Pfanelo dza Politiki

- 19 (1) Mudzulapo munwe na munwe o vhofholowa kha u khetha kha zwinwe na zwinwe zwa politiki zwine zwa katela na pfanelo ya -
- (a) u thoma dzangano la politiki,
 - (b) u dzhenela kha mishumo ya dzangano la politiki na u kungela mirado kha dzangano la politiki; na
 - (c) u kungedzela kha dzangano la politiki kana ndivho dza politiki.
- (2) Mudzulapo munwe na munwe u na pfanelo khethoni dzo vhofholowaho, kwadzo nahone dza tshifhinga tshothe, dza vhusimamilayo vhufhio na vhufhio ho thomiwaho hu tshi tevhedzwa Mulayotewa.
- (3) Mudzulapo munwe na munwe wa mualuwa u na pfanelo dza -
- (a) u voutha kha khetho dza vhusimamilayo vhufhio na vhufhio ho thomiwaho hu tshi tevhedzwa Mulayotewa, nahone a nga ita ngauralo nga tshidzumbe, na
 - (b) u dzhenelela kha khetho sa nkhethe ni wa ofisi ya muvhuso, na uri, arali o khethiwa, a vhe na tshiimo

Vhudzulapo

20. A hu na mudzulapo ane a do dzhielwa vhudzulapo hawe.

Mbofholowo ya u Tshimbila na Vhudzulo

21. (1) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u tshimbila.
- (2) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u bva nnda ha Riphabuliki.
- (3) Mudzulapo munwe na munwe u na pfanelo ya u dzhena na u dzula hunwe na hunwe ngomu kha Riphabuliki.
- (4) Mudzulapo munwe na munwe u na pfanelo ya u wana phasipoto

Mbofholowo ya u ita Mushumo wa zwanda, u khetha Mushumo wawe na Phurofesheni

- 22 Mudzulapo munwe na munwe u na pfanelo ya u khetha mushumo wa zwanda, mushumo wawe kana phurofesheni o vhofoholowa Maitele a zwa mushumo wa zwanda, mushumo kana phurofesheni a nga di langulwa nga mulayo

Pfano kha zwa Mishumo

- 23 (1) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u fariwa zwavhuḍi mushumoni
- (2) Vhashumi vha na pfanelo dza -
- (a) U vhumba na u vha miraḍo ya madzangano a vhashumi,
 - (b) U shela mulenzhe kha zwiito na mbekanyamushumo dza madzangano a vhashumi, na
 - (c) U țereka
- (3) Vhatholi vha na pfanelo dza -
- (a) U vhumba na u vha miraḍo ya madzangano a vhatholi,
 - (b) U shela mulenzhe kha zwiito na mbekanyamushumo dza madzangano a vhatholi,
- (4) Dzangano ĩnwe na ĩnwe ĩa vhashumi na dzangano ĩnwe na ĩnwe ĩa vhatholi ĩi na pfanelo dza -
- (a) u ta ndangulo, mbekanyamushumo na zwiito zwadzo,
 - (b) u dzudzanya,
 - (c) u thoma na u dzhenelela kha federesheni
- (5) Mbetshele dza Bili ya Pfanelo a dzi thivheli mulayo une wa ḍo dzhiela nřha tsireledzo ya nzudzanyele ya dzangano ĩa vhashumi zwi re ngomu ha thendelano ya guře
- (6) Mulayo wa lushaka u nga țanganedza ndila dza tsireledzo dza dzangano dzine dza vha kha thendelano ye ya țanganelwa U itela uri mulayo u kone u fhungudza pfanelo kha iyi Ndima, phungudzo i fanela u tevhedza zwi re kha khethekanyo 36(1)

Mupo

- 24 Muthu munwe na munwe u na pfanelo -

- (a) Ya u tshila kha mupo une wa si vhaise mutakalo wawe na u thithisa kutshililele kwawe,
- (b) ya u tsireledzwa ha mupo une a dzula khawo zwi tshi do thusa mirafho ya zwino na i daho nga u shumiswa ha milayo yo teaho khathihi na vhunwe vhukando ha u -
 - (i) thivhela tshikafhadzo ya mufhe (pollution) khathihi na u tshikafhadzwa ha mupo wa madakani;
 - (ii) tutuwedza u tsireledzwa ha mupo, na
 - (iii) mveledziso ya tshifhinga tshothe yo tsireledzeaho khathihi na tshumiso ya tshomedzo dza mupo, ngeno hu tshi khou tutuwedzwa mveledziso ya tshitshavha na ikonomi zwo teaho

Ndaka

25. (1) A hu na muthu ane a nga dzinwa /dzhelwa ndaka nga nngani ha musi hu tshi tevhedzwa mulayo nga u angaredza, nahone, a hu na muthu ane a nga sokou dzhelwa ndaka.
- (2) Ndaka i nga dzhiwa fhedzi musi hu tshi tevhedzwa mulayo u no shuma nga u angaredza.
- (a) zwi tshi khou itelwa u shumiselwa tshitshavha kana zwi zwa lutamo lwa tshitshavha
 - (b) Nga murahu ha musi hu tshi do vha ho badelwa ndifho, ine tshelede, tshifhinga marteke azwo a do vha o tshewa nga khothe.
- (3) Tshelede ya ndiliso na tshifhinga na marteke a ndifho zwi fanela u vha zwo teaho na u linganela, zwi tshi sumbedza u linganela vhukati ha lutamo lwa vha kwameaho, hu tshi dzhelwa ntha zwithu zwothe zwi kwameaho, zwi tshi katelwa -
- (a) tshumiso ya tshenetsho tshifhinga.
 - (b) divhazwakale na u wanala na u shumiswa ha iyo ndaka.
 - (c) mutengo nga maraga wo vhofholowaho.
 - (d) tshikalo tsha vhubindudzi na thuso ya tshelede zwo itwaho nga muvhuso kha u wanwa uho, na u khwiniswa ha mbuelo kha iyo ndaka.

- (e) ndivho ya u dzhiwa.
- (4) Kha ndivho ya iyi khethekanyo -
- (a) dzangalelo la vathu zwi katela, vhudimisieli ha lushaka kha zwa tshandukiso ya mavu na tshandukiso i no disa u swikelela hu edanaho kha zwa mupo zwothe zwa Afurika Tshipembe.
- (b) ndaka a i nga tou fhungudzwa u ya nga mavu.
- (5) Muvhuso u tea u dzhia vhukando ho teaho ha mulayo kana hunwe-vho, u ya nga hune wa kona, u ita nzulele ine ya tendela vhadzulapo u kona u swikelela mavu nga ndila i linganelaho
- (6) Muthu kana tshitshavha tshine vhupe ha mavu hatsho ha vha hu songo tsireledzeaho mulayoni u ya nga ha milayo yo fhiraho ya tshitshavha, kana maitele u swika hune zwa tendelea nga mulayo wa Phalamennde u tea u wana vhupe ha mavu ho tsireledzeaho kana, thandululo yo edanaho.
- (7) Muthu kana tshitshavha tsho dzhielwaho ndaka nga murahu ha duvha la 19 Fulwi 1913 nga mafhungo a milayo a kale a tshitlalula kana maitele, u ya nga ha u swika hune zwa tendelea nga mulayo wa Phalamennde, vha tea u wana thundu yavho murahu, kana thandululo yo edanaho
- (8) A hu na mbetshelo ya iyi khethekanyo ine ya thivhela muvhuso uri u songo tea u dzhia vhukando ho teaho u itela u shandukiswa ha mavu u itela u tandulula zwa tshitlalula tsha maitele a kale, tenda vhusimamilayo na vhuwe vhukando hu hu pfalaho nahone hu tshi tevhela mbetshelo dza khethekanyo 36(1).
- (9) Phalamennde i tea u bveledza mulayo wo bulwaho kha khethekanyo thukhu (6)

Vhudzulo

26. (1) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u kona u wana vhudzulo ha khwine.
- (2) Muvhuso u tea u vhea milayo na u dzhia vhuwe vhukando ha u ita uri hu kone u vha na u bveledzwa ha iyi pfanelo nga ndila

ya khwine, u tshi khou ita hezwi wo sedza tshomedzo dzine wa vha nadzo

- (3) A hu na muthu ane a do bviswa mudini wawe kana a kwashelwa muḁi wawe [zwi tshi khou sokou itiwa] hu si na tsheo ya kotho yo dzhiwaho ho sedziwa maitelo othe a kwamanaho nazwo. A hu na mulayo une wa nga tendela u sokou tou pfuluswavo

Ndondolamutakalo, Zwiliwa, maḁi, na Tshumelo ya Tsireledzo ya Vhathu

27. (1) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u kona u wana -
- (a) tshumelo dza ndondolo ya mutakalo, zwi tshi katela tshumelo dza ndondolo ya mutakalo malugana na zwa mbebo,
 - (b) zwiliwa na maḁi zwo linganaho; na
 - (c) tshumelo ya tsireledzo ya vhathu, hu tshi katelwa na uri arali vha tshi balelwa u dishavhedza khathihi na mḁa yavho, vha wane thuso yo teaho ya zwa u tshidza.
- (2) Muvhuso u tea u vhea milayo na u dzhia vhunwe vhukando ha u bveledza pfanelo iyi nga ndila ya khwine, u tshi sedza tshomedzo dzine wa vha nadzo.
- (3) A hu na muthu ane a do hanelwa u lafiwa musi e kha tshumo tsha shishi.

Vhana

28. (1) Nwana muḁwe na muḁwe u na pfanelo ya -
- (a) u wana dzina na u vha muraḁo wa lushaka u bva musi a tshi bebiwa;
 - (b) u londiwa nga mḁa, [u londwa nga vhabebi], kana huḁwe u londwa ho teaho arali o bviswa zwanḁani zwa vhabebi;
 - (c) u wana zwiliwa zwa pfushi, vhudzulo, tshumelo ya ndondolo ya mutakalo, khathihi na tshumelo ya vhuthu;
 - (d) u tsireledzwa kha u sa fariwa zwavhudi, u laledzwa, u tambudzwa, kana u dzhielwa fhasi;

- (e) u tsireledzwa kha mishumo i vhaishaho.
- (f) u sa lavhelelwa kana u tendelwa u ita mishumo kana u bveledza tshumelo ine -
 - (i) a yo ngo tea u itwa nga hwana wa minwaha yawe
 - (ii) kana mishumo i re khombo kha mutakalo wa uyo nwana, pfunzo yawe, mutakalo wa maluvhi na muvhili, kana muya, mikhwa kana mveledziso ya vhutshilo hawe.
- (g) u sa valelwa nga nnga ha musu zwi tshi tou vha vhukando ha u fhedzisela, hune musu zwo ralo, sa nyengedzedzo ya pfanelo dzine hwana a vha nadzo nga fhasi ha khethekanyo ya 12 na 35, hwana uyo a tshi do valelwa tshifhinga tshitukusa u ya nga hune zwa konadzea ngaho hune a do dovha a vha na pfanelo ya -
 - (i) u vhewa kha dzhele yo fhambanaho na ya vha hwe vho valelwaho vha re na minwaha i fhiraho 18; na
 - (ii) u fariwa nga maitele na u vheiwa fhethu hu tshi dzhelwa ntha minwaha yawe sa nwana.
- (h) u vha na mudivhi wa zwa milayo o kumedzwaho u shumela hwana nga muvhuso, nga tshelede ya muvhuso kha matshimbidzele a kwamaho nwana arali hu tshi shavhiswa uri hu nga vha na tshitlula kana u sa farwa zwavhudi; na uri
 - (i) vha sa tou shumiswa tshothe kha phambano dza zwithavhane, na u tsireledzwa musu hu na phambano dza zwithavhane.
- (2) Madzangalelo a hwana ndi tshone tshithu tsha vhutshogwa vhukuma kha zwithu zwi hwe na zwinwe zwi mu kwamaho.
- (3) Kha iyi khethekanyo, "hwana " zwi amba muthu a re nga fhasi ha minwaha ya 18.

Pfunzo

29. (1) Muthu mu hwe na mu hwe u na pfanelo -
- (a) ya u wana pfunzo ya muteo, zwi tshi katela pfunzo ya

muteo ya vhaaluwa.

- (b) ya u isa phanda na pfunzo, hune muvhuso, u ya nga ha vhukando vhu pfeseseaho, wa tea uri heyi pfunzo i vhe hone na u swikelelea.
- (2) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u wana pfunzo nga luambo lwa tshiofisi, kha zwiimiswa zwa pfunzo zwa nnyi na nnyi hune pfunzo ya kona u nekudzwa hone Uri hu kone u vha na u swikelelea kha, na u thomiwa ha, pfanelo heyi, muvhuso u tea u dzhiela ntha masia othe a pfunzo ane a nga konadzea, hu tshi katelwa na luambo luthihi lwa u funza, hu tshi dzhielwa nzhele-
 - (a) ndinganyiso,
 - (b) khonadzeo; na
 - (c) thocea ya u kona u lulamisa mvelele dza milayo na maitete a tshitalula nga lukanda zwa tshifhinga tsho fhiraho.
- (3) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u thoma na u thogomela, a tshi shumisa tshelede yawe, zwiimiswa zwa pfunzo zwo diimelaho nga zwothe zwine-
 - (a) zwi si vhe na tshitalula nga murafho;
 - (b) zwa vha zwo redzhisitariwa kha muvhuso, na
 - (c) vha na tshiimo tsha pfunzo tshine tshi si nyadzisee tshi tshi vhambedzwa na tsha zwikolo zwa muvhuso.
- (4) Khethekanyo thukhu (3) a i thivheli thusedzo ya muvhuso ya tshelede kha zwikolo zwo diimisaho nga zwothe.

Luambo na Mvelele

- 30. Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u shumisa luambo na u tevhedza mvelele ine ene mune a tama, fhedzi a hu na muthu a no khou shumisa hedzi pfanelo ane a do ita nga ndila ine ya sa yelane na mbetshelo ya Bili ya Pfanalo.

Zwigwada zwa mvelele, vhurereli na nyambo

- 31. (1) Vhathu vha welaho khatshigwada tsha mvelele, vhurereli na zwa luambo luthihi a vho ngo tea u sa fhiwa pfanelo, na miñwe mirado ya tshitshavha, u -

- (a) u diphina nga mvelele, u ita zwa vhurereli na u shumisa luambo, na u
 - (b) thoma na u vhumba, u isa phanga na zwa mvelele, zwa vhurereli na zwa madzangano a dzinyambo na zwiñwe zwiwumbeo zwa vhathu kha tshitshavha tshenesho.
- (2) Pfanelo dzi re kha khethekanyo thukhu (1) dzi nga shumisiwa nga ndila i tendelanaho na mbetshelo ñwe na ñwe ya Bili ya Pfanelo.

U kona u wana Mafhungo

32. (1) Muthu muñwe na muñwe u na pfanelo dza u kona u wana -
- (a) mafhungo afhio na afhio ane muvhuso wa vha nao; na
 - (b) mafhungo afhio na afhio ane a vha na muthu kana muthu mulayomi nahone ane a todelwa u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dzifhio na dzifhio.
- (2) Milayo ya lushaka i tea u phasiwa u ñea pfanelo dzi re kha khethekanyo thukhu. Hoyu mulayo u nga ita uri hu dzhiwe vhukando ho teaho, u leludza vhuleme ha ndaulo na masheleni kha muvhuso

Maitele a zwa Ndaulo kwayo

33. (1) Muthu muñwe na muñwe u na pfanelo yo teaho ya ndangulo mulayoni [yo tendelwaho], nahone ya matshimbidzele kwao.
- (2) Muthu muñwe na muñwe ane pfanelo dzawe dza nga vha dzo thithiswa lwo kalulalaho, nga maitele a ndaulo, u na pfanelo ya u ñewa zwiitisi zwo ñwaliwaho.
- (3) Milayo ya lushaka i tea u phasiwa u ñea pfanelo ya u shumiswa nahone i fanela u -
- (a) ita uri hu vhe na u vusuludza ha nyito ya ndangulo nga khothe kana, hune zwa konadzea hu fanela u vha na khothe dziñwe dzi sa dzhiho sia;
 - (b) u hwesa muvhuso muhwalo wa u nea pfanelo dzi re kha khethekanyo (1) na (2) maanda na;
 - (c) u tutuwedza ndaulo yo fanelaho.

U kona u swikela Khothe

- 34 Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya uri arali hu na phambano dzine dza nga tandululwa nga mulayo, i tshewe nga ndila yo teaho, nga u thetsheswa khagala kha khothe ya mulayo kana arali zwo tea kana u toda, nga foramu i dimisaho nga yotthe, i sa dzhiho sia.

Vho fariwaho, vho valelwaho, na vhathu vho hweswaho milandu

- 35 (1) Muthu munwe na munwe o fariwaho nga u hambulelwa uri o ita vhukhaki u na pfanelo -
- (a) ya u fhumula;
 - (b) ya u divhadzwa hu si na tshilengo -
 - (i) nga ha pfanelo yawe ya u fhumula; na
 - (ii) nga ha zwine zwa nga bvelela arali a songo fhumula;
 - (c) u na pfanelo ya u sa kombetshedzwa u dibula kana u tenda mulandu zwine zwa nga shumiswa sa vhuṭanzi kha onoyo muthu;
 - (d) ya u iswa phanda ha khothe ya mulayo nga u ṭavhanya u ya nga hune zwa nga konadzea ngaho, fhedzi hu sa athu u-fhira -
 - (i) iri dza 48 u bva musi a tshi fariwa; kana
 - (ii) magumo a duvha ḽa tsengo ya u thoma u bva tshe ha fhela iri dza 48, arali iri dza 48 dzi nga fhira nga nda ha iri dza khothe kana nga duvha ḽine ḽi si vhe duvha ḽa khothe;
 - (e) a tshi iswa khothe lwa u thoma, nga murahu ha musi o farwa, a tshi do vhofohololwa nga nda ha musi o hweswa mulandu nahone a tshi do vhofohololwa nga nda ha musi khothe i tshi do nea ndaela ya uri a valelwe hafhu;
 - (f) u vhofohololwa hu tshi tevhelwa marteke o teaho arali lutamo lwa zwa vhulamukanyi lwu tshi zwi tendela.
- (2) Muthu munwe na munwe o valelwaho, zwi tshi katela na tshivhotshwa tsho gwevhiwaho, u na pfanelo ya -
- (a) u divhadzwa nga u ṭavhanya uri ndi mini tsho mu valelisaho;

- (b) u nanga na u kona u kwamana na ramilayo, khathihi "na" u divhadzwa nga ha iyi pfanelo nga u tsvhanya,
 - (c) u kona u newa ramilayo nga muvhuso arali hu tshi nga vha na zwo kalulaho zwa khatulo i si kwayo, khathihi na u divhadzwa nga ha iyi pfanelo nga u tsvhanya,
 - (d) u itela khaedu ya u valelwa hawe lwu siho kha mulayo, nahone, arali u fariwa hawe zwi siho mulayoni, a tshi do tea u vhofhololwa,
 - (e) maimela a u fariwa ane a yelana na zwa tshirunzi tsha vhuthu zwi tshi katela na u newa ha vhudzulo ha khwine, zwijiwa zwa pfushi, dzibugu dza u vhalo, na mishonga ya u alafha hu tshi lambedzwa nga muvhuso, na
 - (f) u kona u davhidzana na u dalelwa nga -
 - (i) mufarakani kana mufarisi wawe,
 - (ii) shaka jawe,
 - (iii) mushumi wa zwa vhurerele we a tou nanga ene mune, na
 - (iv) dokotela we a tou nanga
- (3) Muhwelelwa munwe na munwe u na pfanelo ya tsengo kwayo, zwine zwa katela -
- (a) u divhadzwa nga ha u hwesa mulandu nga vhudzulo lune a nga kona u fhindula,
 - (b) u vha na tshifhinga tsho linganaho tsha u lugisela u dimelela,
 - (c) u vha na tsengo kha khothe,
 - (d) u vha na tsengo ine ya thoma na u fhela hu songo vha na u lenga zwi songo tea,
 - (e) u vha hone musi hu tshi vha na tsengo,
 - (f) u nanga na u imelelwa nga ramilayo khathihi na u divhadzwa nga ha iyi pfanelo,
 - (g) u kona u newa ramilayo ane a nga mu imelela a no do lambedzwa nga muvhuso arali hu tshi khou humbelelwa uri hu nga vha na khatulo i si kwayo zwo kalulaho, khathihi na u divhadzwa nga ha iyi pfanelo,
 - (h) u dzhiwa sa musi a si na mulandu, na u kona u fhumula, khathihi

- na u sa nea vhuṭanzi nga tshifhinga tsha matshimbidzele,
- (i) u nea na u itela khaedu kha vhuṭanzi,
 - (j) u sa kombetshedzwa u nea vhuṭanzi vhune ha nga mu pomoka;
 - (k) u sengiswa nga luambo lune uyo muhwelelwa a lu pfesesa kana, arali izwo zwi sa konadzei, uri matshimbidzele a ṭalutshedzwe nga luambo ulu;
 - (l) u sa vhone mulandu kha nyito kana u ṭutshela u ita zwithu zwe zwa vha zwi si vhukhaki nga fhasi ha mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka kana mulayo wa dzitshaka dzothe nga tshifhinga tsha zwa itwa kana zwa ṭutshelwa u itwa,
 - (m) u sa sengiswa malugana na vhukhaki ha nyito kana u ṭutshela u ita zwithu zwe uyo muthu a sa vhone mulandu khazwo tshinwe tshifhinga kana zwa a vhuya a gwevhelelwa zwone,
 - (n) u wana khakho ya tshigwevho tshi sa vhaesiso arali tshigwevho tsha uho vhukhaki tsho swika he tsha shandukiswa vhuṭanzi ha tshifhinga tsha u bveledzwa ha vhukhaki na tshifhinga tsha u gwevhiwa; na
 - (o) u aphila kana u ita uri hu vhe na tsedzuluso hafu ya mulandu wawe nga Khothe ya nṭha.
- (4) Hune iyi khethekanyo ya ṭoda uri mafhungo a newe muthu, mafhungo ayo a tea u newa nga luambo lune uyo muthu a lu pfesesa.
- (5) Vhuṭanzi ho wanalaho nga ndila ine ya thithisa pfanelo inwe na inwe i re kha Bili ya Pfanelo vhu tea u sa shumiswa arali u tendiwa ha uho vhuṭanzi zwi tshi do ita uri tsengo i vhe i songo teaho kana zwi tshi nyefula mushumo wa ndaulo ya vhumukanyi.

U kalwa ha pfanelo (Limitations of Rights)

36. (1) Pfanelo dzi re kha Bili ya Pfanelo dzi nga kalwa nga mulayo kana musi hu tshi khou tevhedzwa mulayo une wa shuma nga u angaredza, hezwi zwi nga itwa fhedzi u swikela afho hune tshikalo itsho tshi [nga vhone] tsho tea kha lushaka lwa

demokirasi i re khagala lwo ditikaho nga marteke a tshirunzi tsha ndingano, mbofholowo, hu tshi dzhielwa ntha zwothe zwi yelanaho nazwo hu tshi katelwa na -

- (a) mbumbo ya pfanelo
 - (b) vhuṭhogwa ha ndivho ya u kalwa
 - (c) nzulele na hune u kalwa hu nga kona u wana ndivho yaho;
 - (d) vhushaka vhukati ha u kalwa na ndivho yaho; na
 - (e) ndila i songo tou fhungudzeswaho ya u kona u swikela ndivho
- (2) Nga nṅa ha zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo ṭhukhu ya (1) kana kha mbetshelo inwe na inwe ya Mulayotewa, a hu na mulayo une wa ḑo thivhela pfanelo inwe na inwe yo kutelwaho kha Bili ya Pfanelo

Tshiimo tsha Shishi

37. (1) Tshiimo tsha shishi tshi nga vheirwa fhedzi nga Mulayo wa Phalamennde nahone fhedzi musi -

- (a) shango ḽi tshi ṭḑa u bvelelwa nga nndwa, u dzhenelwa nga ḽinwe shango, hu tshi ṭḑa u vha na u dzhiwa ha muvhuso, vilinga, tshiwo shangoni, kana musi hu na manwe marteke a shishi a muvhuso; na uri
 - (b) u vhewa uho zwi tshi ṭḑea u itela u vhuisa mulalo na vhudziki.
- (2) U vhewa huṅwe na hunwe ha tshiimo tsha shishi, khathihi na mulayo muṅwe na munwe wo itiwaho kana nyito ihwe na inwe yo dzhiwaho nga nthani ha u vhewa uho, zwi ḑo shuma fhedzi -
- (a) u bva nga ḑuvha ḽa u vhewa uho; na
 - (b) maḑuvha a sa fhiri 21 u bva nga ḑuvha ḽe tsha vheirwa ngaḽo, nga nṅa ha musi Buthano ḽi tshi nga tshea kha u tshi isa phanda. Buthano, nga vhunzhi ha tshivhalo tshi linganaho kana u fhira mbili tshararu tsha mirado yaḽo, ḽi ḑo tshea kha u isa phanda na tshiimo tsha shishi u ya kha tshifhinga tshine tsha si fhire mirhwedzi miraru u iswa phanda ha tshifhinga tsha shishi lwa u thoma, hu tea u itwa nga ḽikumwedzwa ḽo dzhiwaho nga tshivhalo tsha vhunzhi tsha mirado ya Buthano. Hunwe u iswa phanda hu tevhelaho hu ḑo itwa nga ḽikumwedzwa ḽi no ḑo dzhiwa nga

tshivhalo tshi si fhasiho ha phesente dza 60 ya mirado ya Buthano.
Likumedzwa, u ya nga iyi khethekanyo thukhu, li tea u dzhiwa
musi ho no vha na khanedzano Phalamenndeni.

- (3) Khothe khulwane inwe na inwe, i nga ita tsenguluso malugana
na u shuma ha-
- (a) u vhewa ha tshiimo-tsha shishi;
 - (b) u iswa phanda huñwe na huñwe ha u vhewa ha tshiimo
tsha shishi;
 - (c) mulayo ufho na ufho wo phasiwaho kana nyito yo
dzhiwaho tshifhingani tsha tshiimo tsha shishi.
- (4) Mulayo muñwe na muñwe wo itwaho nga nthani ha tshiimo
tsha shishi u nga fhungudza pfanelo dzi re kha Bili ya Pfanelo,
u swika fhedzi hune -
- (a) zwa vha zwi tshi tou todea vhukuma nga tshiimo itsho
tsha shishi; na
 - (b) nga milayo -
 - (i) zwa vha zwi tshi yelana na mbofho dza Riphabuliki
nga fhasi ha mulayo wa dzitshaka dzothe;
 - (ii) zwa vha zwi tshi yelana na khethekanyo thukkhu ya (5);
na uri
 - (iii) wa nga vha wo anadadza kha Gurandza ya Lushaka
ya Muvhuso, nga u tavhanya u bva afho musi wo no
phasiswa.
- (5) A hu na Mulayo une wa tendela u vhewa wa tshiimo tsha shishi,
khatihi na mulayo wo itwaho kana vhuñwe vhukando ho itwaho
nga nthani ha tshiimo tsha shishi, zwine zwa do tendela -
- (a) u sa vha na vhudifhinduleli nga muvhuso kana muthu
muñwe na muñwe kha vhutshinyi vhuñwe na vhuñwe.
 - (b) u fhungudzwa hufho na hufho kha iyi khethekanyo; kana
 - (c) u fhungudzwa hufho na hufho, u bva kha khethekanyo yo
bulwaho kha Muingekano 1 kha Mutevhe wa Pfanelo dzi sa
Fhungudzeiho, u ya nga he zwa sumbedziswa ngaho kha
phambano ya khethekanyo iyo i re kha kha Muingekano.

Muingekanyo wa Pfanelo dzi sa fhungudzwi

1 Nomboro ya khethekanyo	2 Thoho ya Khethekanyo	3 Ndila ine pfanelo dzi sa fhungudzee ngayo
9	Ndinganyiso	Zwi tshi kwama u talulwa hu songo daho hu tshi tevhelwa murafho, muvhala, lushaka kana vhubvo ha vhathu, mbeu, vhurereli, kana luambo
10	Tshirunzi tsha vhathu	Tshothe
11	Vhutshilo	Tshothe
12	Mbofholowo na	U ya nga ha Khethekanyo thukhu (1)(d) na (e) na (2)(c) tsireledzo ya muthu
13	vhupuli, vhushumeli na	U ya nga ha vhupuli na vhushumeli u shuma nga u kombetsshedzwa
28	Vhana	U ya nga ha: - khethekanyo thukhu (1)(d) na (e); - pfanelo dzi re kha phara thukhu (i) na (ii) dza khethekanyo thukhu (1)(g); - khethekanyo thukhu (1) (i) malugana na vhana yha mirwaha ya 15 u ya fhasi.
35	Vho fariwaho, vho valelwaho na vhahwelelwa	U ya nga ha: khethekanyo thukhu (1)(a),(b) na (c) na (2)(d); - pfanelo dzi re kha phara (a) u swika (o) dza khethekanyo thukhu (3), hu sa katelwi phara (d); - khethekanyo thukhu (4); na - khethekanyo thukhu (5) malugana na u sa dzhenisa vhubanzi vhune u tangedzwa haho zwa tshinya tsengo.

- (6) Tshifhinga tshothe musu muthu o vaelwa nga nthani ha u vhewa ha tshiimo tsha shishi, hu tea u tevhelwa maitele a tevhelaho:
- (a) Muthu muhulwane wa shaka kana khonani ya muthu o vaelwaho u tea u kwamiwa nga u tsvhanya u ya nga hune zwa nga konadzea ngaho, a divhadzwa nga ha u vaelwa ha uyo muthu.
 - (b) Hu tea u anadzwa ndivhadzo kha Gurandya ya Muvhuso ya lushaka hu sa athu u fhela maduvha mananu u bva musu uyo muthu a tshi vaelwa, i tshi sumbedza dzina la muthu o vaelwaho, khathihi na u sumba maitele a shishi e uyo muthu a vaelwa nga fhasi hao.
 - (c) Muvaelwa u tea u tendelwa u nanga, na u dafelwa tshifhinga tshinwe na tshinwe tsho teaho, nga dokotela.
 - (d) Muvaelwa u tea u tendelwa u nanga, na u daleliwa tshifhinga tshinwe na tshinwe tsho teaho, nga ramilayo.
 - (e) Khothe i tea u sedzulusa u vaelwa ha muthu nga u tsvhanya u ya nga hune zwa konadzea ngaho, fhedzi hu sa athu u fhela maduvha a 10 u bva nga duvha le muthu a fariwa ngalo, nahone khothe i tea u vhotholola muvaelwa, nga ndani ha musu u vaelwa hawe zwi zwa vhuhogwa u itela uri hu dovhe hu vhe na mulalo na vhudziki.
 - (f) Arali khothe i sa vhothololi muvaelwa u ya nga phara (e), uyo muvaelwa a nga ita khumbelo kha khothe uri hu vhe na tsedzuluso hafhu ya u vaelwa hawe musu ho no fhela maduvha a 10, nahone khothe i tea u sedzulusa hafhu u vaelwa hawe hune ya do tea u vhotholola muvaelwa nga nda ha musu u vaelwa hawe zwi zwa vhuhogwa u itela uri hu dovhe hu vhe na mulalo na vhudziki.
 - (g) Muvaelwa u tea u tendelwa uri a ime phanda ha khothe inwe na inwe ine ya khou sedzulusa u fariwa hawe, khathihi na u imelelwa nga ramilayo kha u thetsheswa huiwe na huiwe, khathihi na u bvisa vhuifiwa hawe malugana na u iswa phanda ha u vaelwa hawe.

- (h) Muvhuso u tea u bvisa zwiitisi zwo hwalwaho zwa u tikedza u valelwa na u isa phanda na u valelwa ha muvalelwa kha khothe, nahone u tea u nea kopi ya zwiitisi izwo kha onoyo muthu o valelwaho hu na maduvha mavhili musi khothe i sa athu u sedzulusa u valelwa hawe.
- (7) Arali khothe i tshi nga vhofoholola muvalelwa, uyo muthu a nga si tsha valelwa hafhu nga nthani ha zwithu zwithihi, nga nda ha musi muvhuso u tshi nga thoma wa sumbedza khothe uri ndi zwa vhuṭhogwa uri uyo muthu a valelwe hafhu.
- (8) Khethekanyo ṭhukhu (6) na (7) a dzi shumi kha vhathu vhane vha sa vhe vhadzulapo vha Afurika Tshipembe vho valelwaho nga mulandu wa phambano dza ndwa dza dzitshaka vhudzuloni ha izwi, muvhuso u tea u tevhedza zwitandadi zwi vhofohaho Riphabuliki nga fhasi ha mulayo wa vhuthu wa dzitshaka zwi tshi yelana na u valelwa ha vhathu.

U kombetshedzwa u tevhelwa ha pfanelo

38. Muthu muṭwe na muṭwe o buliwaho kha iyi khethekanyo u na pfanelo dza u ita khumbelo kha khothe yo teaho, a bula uri pfanelo yo bulwaho kha Bili ya Pfanelo yo thithiswa kana i khomboni ya u thithiswa, nahone khothe i nga mu thusa nga ndila yo teaho zwi tshi katela na u vhewa ha dzipfanelo. Vhathu vhane vha nga ita khumbelo dza u newa thuso ndi -

- (a) muṭwe na muṭwe ane a khou ita zwi kha dzangalelo ḽa ene mune;
- (b) muṭwe na muṭwe a no khou itela muṭwe muthu ane a sa kone u zwi ita nga dzina ḽawe;
- (c) Munwe na muṭwe a no khou ita ngauralo sa muraḽo, kana o imela tshigwada kana kilasi ya vhathu;
- (d) muṭwe na muṭwe a no khou itela tshitshavha; na
- (e) dzangano ḽi no khou ita zwi kha dzangalelo ḽa miraḽo yaḽo.

Ṭhalutshedzo ya Bili ya Pfanelo

39. (1) Musi i tshi khou ṭhalutshedza Bili ya Pfanelo, khothe inwe na inwe

Ndimba ya 2

- (a) i do tšutšwedza ndeme dzine dza tikedza lushaka iu re khagala lwa demokirasi lwo ditikaho nga tshirunzi tsha vhuthu, mbofholowo na ndinganyiso;
 - (b) i do dzhiela ntha mulayo wa dzitshaka dzothe; na uri
 - (c) i nga dzhiela ntha mulayo wa iinwe shango.
- (2) Musi i tshi khou tšalutshedza mulayo muinwe na muinwe, na musu i tshi khou bveledza mulayo wo dowealeaho nahone u songo nwalwaho u si wa sialala (common law) kana mulayo wa zwa sialala (customary law), khothe inwe na inwe i do tšutšwedza muya, tšalutshedzo na ndivho dza Bili ya Pfanelo.
- (3) Bili ya pfanelo a i hanedzi u vha hone ha zwine pfanelo kana mbofholowo dzine dza dzhielwa ntha kana u newa u ya nga ha mulayo wa mvelele kana milayo u swika hune zwa yelana na Bili.

NDIMA YA 3

MUVHUSO WA TSHUMISANO

Muvhuso wa Riphabuliki

40. (1) Kha Riphabuliki, muvhuso wo vhumbwa nga muvhuso wa lushaka, muvhuso wa phurovintsi na muvhuso wapo, ine ya vha yo fhambanaho, i shumisanaho nahone i re na vhushaka.
- (2) Masia othe a muvhuso a tea u tevhedza na u nambatela mitheo i re kha i yi Ndima na u tea u ita nyito dzao, a tshi tevhedza thodea dza iyi ndima.

Mitheo ya Muvhuso wa tshumisano na Vhushaka Vhukati ha mivhuso.

41. (1) Masia othe a muvhuso na mirado ya muvhuso ngomu ha masia othe a fanela -
- (a) u londota mulalo, vhuthihi ha lushaka na u sa fhandekana ha Riphabuliki,
 - (b) londola kutshilele kwavhudi kwa vhathu vha Riphabuliki,
 - (c) u bveledza muvhuso u pfalaho, u re khagala, u re na vhudifhinduleli na u tumekana wa Riphabuliki yothe;
 - (d) u vha na vhuluvha kha Mulayotewa, Riphabuliki, na vhathu vhayo;
 - (e) u thompha maimo a zwa Mulayotewa, zwiimiswa, maanda na mishumo ya muvhuso kha manwe masia;
 - (f) u sa tenda mishumo ifhio na ifhio nga ndani ha iyo ye ya avhelwa yone nga Mulayotewa;
 - (g) u shumisa maanda na mishumo yayo nga ndila ine ya si dzhenelele kha mbumbo ya divhashango, kushumele kana zwiimiswa zwa muvhuso kha manwe masia na;
 - (h) u shumisana nga ndila i thulufhedzeaho na nga u fulufhedzea vhukuma nga -

- (i) u fhaṭa vhushaka na vhukonani;
 - (ii) u tikedza na u thusana;
 - (iii) u ḡivhadzana na u kwamana kha mafhungo a lutamo lwa vhoṭhe;
 - (iv) u ṭumekanya nyito ya milayo ya vhusimamilayo a nga tshao;
 - (v) u nambatela matshimbidzele o tendelaniwaho;
 - (vi) u thivhela uri hu songo vha na vhukando ha mulayo vhune ha nga dzhiiwa nga sia liṇwe li tshi itela liṇwe.
- (2) Mulayo wa Phalamennde u fanela u -
- (a) thoma na u ita uri hu vhe na zwivhumbeo na zwiimiswa zwi no ḡo ṭuṭuwedza na u leludza vhushaka vhukati ha muvhuso.
 - (b) u ita uri hu vhe na ṇḡila dzo teaho na maitele a u dzudzanya phambano vhukati ha mihasho ya muvhuso.
- (3) Murado wa muvhuso u re ngomu ha khudano vhukati na muvhuso u fanela u dzhiya vhukando ho teaho, a tandulula khudano iyo nga u shumisa maitele na matshimbidzele o itelwaho wonoyo mushumo nahone u fanela u shumisa thandululo dzoṭhe phanda ha musi u tshi kwama khothe uri u fhelise iyo khudano.
- (4) Arali khothe i songo fushea uri ṭhodea dza khethekanyo ṭhukhu {3} dzo tevhelwa, i nga humisela khudano murahu kha mirado ya muvhuso i kwameaho.

NDIMA YA 4

PHALAMENNDE

Kuvhumbelwe kwa Phalamennde

42. (1) Phalamennde yo vhumbeba nga -
 - (a) Buthano la Lushaka; na
 - (b) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi.
- (2) Buthano la lushaka na Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i do dzhenelela kha maitele a zwa vhusimamilayo u ya nga he zwa bulwa nga Mulayotewa.
- (3) Buthano la Lushaka lo khethelwa u imelela vhatu na u ita uri hu vhe na muvhuso wa vhatu fhasi ha Mulayotewa. Li ita izwi nga u nanga Muphuresidennde, nga u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka ya u do sedzuluswa zwi kwamaho vhatu nga u phasisa milayo na u sedzulusa nyito dza khorotshitumbe.
- (4) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i imela phurovintsi u itela uri lutamo lwa zwa phurovintsi lu dzhielwe ntha kha zwa muvhuso wa lushaka. I ita izwi nga u dzhenelela kha zwa vhusimamilayo ha lushaka na u ita uri hu vhe na foramu ya lushaka i no do sedzulusa mafhungo a kwamaho zwa phurovintsi.
- (5) Muphuresidennde vha nga vhidza Phalamennde kha dzulo li songo dowealeho nga tshifhinga tshinwe na tshinwe u itela u rera mafhungo a tshipentshele.
- (6) Dzulo la Phalamennde li Kapa, fhedzi mulayo wa Phalamennde u a phasiswa u ya nga ha khethekanyo 76 (1) na (5), i nga ta uri dzulo la Phalamennde li vhe huiwe.

Maandalanga a Vhusimamilayo ha Riphabuliki

43. Maandalanga a Vhusimamilayo ha Riphabuliki -
 - (a) kha sia la zwa muvhuso zwa lushaka a zwandani zwa

Phalamennde sa zwo bulwaho kha khethekanyo 44.

- (b) kha sia ja zwa muvhuso zwa phurovintsi maanda a zwandani zwa vhusimamilayo ha phurovintsi sa zwo bulwaho kha khethekanyo 104; na
- (c) kha sia ja zwa muvhuso wapo a zwandani zwa khoro dza Masipala hu tshi tevhelwa zwo bulwaho kha khethekanyo 156.

Maandalanga a Vhusimamilayo ha Lushaka

44. (1) Maandalanga a vhusimamilayo ha lushaka a zwandani zwa Phalamennde -

- (a) a nea Buthano ja Lushaka maanda a u -
 - (i) khwinisa Mulayotewa;
 - (ii) u phasisa milayo malugana na manwe mafhungo, zwi tshi katela mafhungo a no wela kha mishumo yo ambwaho kha Muengedzo 4, zwi sa kateli mafhungo ane uya nga khethekanyo thukhu (2) a wela fhedzi zwandani zwa vhupo ha u shumela ho bulwaho kha Muengedzo 5; na
 - (iii) u nea maanda afhio na afhio a vhusimamilayo nga ndani ha maanda a u khwinisa Mulayotewa, kha vhusimamilayo vhunwe na vhuñwe ha muvhuso; na
- (b) u nea khantsela ya phurovintsi maanda -
 - (i) a u dzhenelela kha u khwiniswa ha Mulayotewa, hu tshi tevhelwa khethekanyo 74;
 - (ii) u phasisa milayo hu tshi tevhedzwa khethekanyo 76, malugana na manwe mafhungo a welaho kha mishumo yo bulwaho kha Muengedzo 4, na mafhungo afhio na afhio a teaho u phasiswa hu tshi tevhelwa khethekanyo 76 ya Mulayotewa; na
 - (iii) u sedza milayo yo phasiswaho nga Buthano ja Lushaka, hu tshi tevhedzwa khethekanyo 75.

(2) Phalamennde i nga dzhenelela kha u phasiswa ha mulayo, u ya nga ha khethekanyo 76(1), zwi tshi kwama mafhungo a welaho kha vhupo ha vhushumelo ho bulwaho kha Muengedzo 5, musi

zwo tea -

- (a) u ita uri hu dzule hu na tsireledzo ya lushaka,
 - (b) u ita uri hu vhe na vhuthihi ha ikonomi,
 - (c) u ita uri hu vhe na zwiṭandadi zwa lushaka zwo teaho,
 - (d) u vhumba zwiṭandadi zwa fhasisa zwi ṭodeaho kha u
ṇetshedza tshumelo; kana
 - (e) u thivhela nyito i songo fanelaho uri i sa itiwe nga
phurovintsi ine ya vha na luvhengeḽambiluni zwi tshi
takadza iṇwe phurovintsi, kana kha shango lothe
- (3) Milayo ine ya tea u vha hone u itela u shumiswa ha maanda
malugana na mishumo i re kha Muengedzo 4, ndi i lavhelesaho
zwapikwa zwothe, vhusimamilayo malugana na fhungo lo
bulwaho kha mutevhe u re kha Muengedzo 4.
- (4) Musi i tshi shumisa maanḽalanga a vhusimamilayo,
Phalamennde i vhoḽhiwa nga Mulayotewa, nahone i tea u
shuma i tshi tevhedza mikano ya Mulayotewa.

Milayo na ndaulo zwo ṭanganelaho

45. (1) Buthano la Lushaka na Khantsela ya Phurovintsi ya Lushaka
zwi fanela u vhumba milayo na ndaulo malugana na mafhungo
o ṭanganelaho a Buthano la Lushaka na Khantsela, zwi tshi
katela milayo na ndaulo -
- (a) u tea marteḽe a u tshimbidza marteḽe a vhusimamilayo, zwi
tshi katela u vhekanya u kalwa ha tshifhinga tsha u fhedza
tshipiḽa tsha marteḽe;
 - (b) u vhumba komiti dzo ṭanganelaho dzo vhumbiwaho nga
vhaimelḽi vha bvaho kha Buthano na Khantsela u itela u
lavhelesa na u fha muvhigo nga ha Milayotibe i
lavhelelwaho kha khethekanyo 74 na 75;
 - (c) u vhumba komiti yo ṭanganelaho u itela u sedzuluswa kha
Mulayotewa nga nwaha; na
 - (d) u langula mafhungo a:
 - (i) milayo yo ṭanganelaho a komiti
 - (ii) Komiti ya u fhelisa phambano

- (iii) komiti ya Mulayotewa ya u sedzulusa; na
- (2) Mirado ya Khabinete, mirado ya Buthano la Lushaka na vhaimeleli vha Khantsela ya dziphurovintsi vha Lushaka vha na vhuṭalu na nyiledzo phanda ha komiti yo tanganelaho ya Buthano na Khantsela sa zwine vha vha nazwo kha Buthano kana Khantsela.

Buthano la Lushaka

Kuvhumbelwe na u Khetha

46. (1) Buthano la Lushaka lo vhumbe na mirado i re vhukati ha 350 na 400 ya vhafumakadzi na vhanna vho nangwaho sa mirado hu tshi tevhedzwa sisiteme ya vhakhethi ine ya -
- (a) randelwa nga milayo ya lushaka;
 - (b) vha yo tewaho kha rolo ya vhavouthi;
 - (c) ta minwaha ya 18 sa minwaha ya fhasisa kha muvouthi; na
 - (d) nga bveledza nga u angaredza, zwi tshi ya nga u sielisana ha vhuimeleli.
- (2) Mulayo wa Phalamennde u do ta tshivhalo tsha mirado ya Buthano la Lushaka.

U vha murado

47. (1) Mudzulapo muṁwe na muṁwe ane a vha na thendelo ya u khethela Buthano la Lushaka u tewa uri a nga vha murado wa Buthano nga nṁda ha -
- (a) muthu muṁwe na muṁwe o tholiwaho kana a no khou shumela muvhuso na u hola kha muvhuso, zwi sa kateli -
 - (i) Muphuresidennde, Muthusa Muphuresidennde, Dzinista na Vhathusa Dzinista; khathihi na
 - (ii) vhafaraofisi vhane mishumo yavho ya yelana na mishumo ya murado wa Buthano la Lushaka, nahone iyo mishumo i tshi nga vha yo sumbedzwa nga mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka uri i a yelana na iyo mishumo;

- (b) vhurumelwa ha tshothe kha Khoro ya Lushaka ya Phurovintsi kana muraḁo wa vhusimamilayo ha phurovintsi kana Khantsela ya Masipala;
 - (c) vhathu vha re na zwikolodo zwihulwane zwine vha kundelwa u zwi badela (unrehabilitated insolvents),
 - (d) muthu munwe na munwe o sumbiwaho nga khothe ya Riphabuliki uri muhumbulo wawe a u shumi zwavhudi, kana
 - (e) muthu munwe na munwe ane, nga murahu ha musi iyi khethekanyo yo no thoma u shuma, a vha o wanala e na mulandu nga nthani ha vhukhakhi he a gwevhiwa minwedzi ya 12 a songo tendelwa u badela faini, nga ngomu kha Riphabuliki, kana nḁa ha Riphabuliki arali nyito yo ḁisaho vhukhakhi yo vha i tshi ḁo dzhiwa sa vhukhakhi nga ngomu kha Riphabuliki, fhedzi a hu na muthu ane a ḁo dzhiwa uri o gwevhiwa u swikela aphili kha u wanwa mulandu kana u gwevhiwa yo no fhedziwa nga hayo, kana u swika musi tshifhinga tsha aphili tsho no fhela. U sa tendeliwa nga fhasi ha iyi khethekanyo zwi fhela nga murahu ha musi muthu o no fhedza minwaha mitanu u bva musi a tshi fhedza tshigwevho tshawe.
- (2) Muthu a songo teaho u vha muraḁo wa Buthano ja Lushaka hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (1) (a) na (b) a nga vha nkhethe ni wa Buthano hu tshi tevhedzwa magumo kana nzudzanyele zwo vhumbwaho nga milayo ya lushaka.
- (3) Muthu a nga fhelelwa nga u vha muraḁo wa Buthano ja Lushaka arali uyo muthu -
- (a) a tshi swika hune a vha a songo tsha fanelwa; kana
 - (b) a sa vha hone Buthanon i musi a songo wana thendelo kha maitеле ane milayo na thevhekanyo dza Buthano zwa amba nga ha u fhelelwa nga u vha muraḁo.
- (4) U ḁadzwa ha zwikhala kha Buthano ja Lushaka zwi tea u itwa hu tshi tevhelwa mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

U ana kana u diana ha mirado

48. Musi mirado ya Buthano la Lushaka i sa athu u thoma u shuma mishumo yayo kha Buthano, vha tea u ana kana vha sumbedza u fulufhedzea kha Riphabuliki na u tenda u shuma nga fhasi ha Mulayotewa, nga muano u ya nga ha Muengedzo wa 2.

Tshifhinga tshine Buthano la Lushaka la do tshi fhedza

49. (1) Buthano la Lushaka li do khethelwa u shuma minwaha mitanu.
 (2) Arali Buthano la Lushaka li nga fhaladzwa u ya nga khethekanyo ya 50 kana musi tshifhinga tshalo tsho fhela, Muphuresidennde, nga mulevho, u tea u vhidza khetho na u vhea duvha la u fariwa ha khetho, dzine dza tea u fariwa hu sa athu u fhela maduvha a 90 u bva musi Buthano li tshi fhaladzwa, kana tshifhinga tshalo tshi tshi fhela.
 (3) Arali mvelele dza khetho dza Buthano la Lushaka dzi tshi nga vha dzi sa athu u divhadzwa hu sa athu u fhela tshifhinga tsho bulwaho kha khethekanyo ya 187 kana arali khetho dzo hanedzwa nga khothe, Muphuresidennde, nga mulevho, u tea u vhidza khetho na u vhea duvha la u fariwa hadzo. Hedzi khetho dzi tea u fariwa hu sa athu u fhela maduvha a 90 u bva hu tshi fhela itsho tshifhinga kana u bva duvha le khetho dza vhetshelwa dubo nga khothe.
 (4) Buthano la Lushaka li a tendelwa u shuma u bva nga duvha le la fhaladzwa kana le tshifhinga tshalo tsha fhela u swika kha duvha line la tevhelwa nga line ha thoma u iwa khethoni dza Buthano li tevhelaho.

U fhaladzwa ha Buthano la Lushaka tshifhinga tshalo tshi sa athu u swika

50. (1) Muphuresidennde a nga fhaladza Buthano la Lushaka arali o wana thendelo ya Buthano nga likumedzwa li tikedzaho u fhaladzwa.
 (a) Buthano lo dzhiya likumedzwa la u fhaladza nahone li tikedzwaho nga tshigwada tshihulwane tsha mirado yalo; na mus

- (b) Ho fhela minwaha miraru u bva tshe Buthano la khethiwa.
- (2) Mufarela Muphuresidennde u tea u fhaladza Buthano arali -
 - (a) hu na tshikhala ofisini ya Muphuresidennde;
 - (b) Buthano la Lushaka li tshi nga balelwa u khetha Muphuresidennde hu sa athu u fhela maduvha a 30 u bva musi hu tshi vha na tshikhala tshi si na muthu.

Madzulo na zwifhinga zwa u awela

- 51 (1) Dzulo la u thoma la Buthano la Lushaka u bva musi li tshi khethiwa li tea u faniwa nga tshifhinga na duvha zwo tiwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya Mulayotewa (Constitutional Court), fhedzi hu sa athu u fhela maduvha a 14 u bva nga duvha le mvelele dza khetho dza buliwa ngalo. Buthano la Lushaka li do ta nga lone line, tshifhinga na kudzulele kwa manwe madzulo alo khathihi na zwifhinga zwa jo zwa u awela.
- (2) Muphuresidennde vha nga vhidza dzulo la Buthano la Lushaka li songo dowealeho tshifhinga tshirwe na tshirwe u itela u shumana na mishumo ya tshiadu
- (3) Ma fhethu hunwe la Butham la Lushaka o tendelwa fhedzi hu tshi itelwa lutamo lwa nnyi na nnyi, tsireledzo kana ndeluso namusi zwo tendelwa u ya nga Milayo na nzudzanyo dza Buthano.

Mulangadzulo na Muthusa Mulangadzulo

52. (1) Kha mutangano walo wa u thoma u bva musi li tshi khethiwa, kana musi zwi tshi todea uri hu dadziwe tshikhala tshi si na muthu, Buthano la Lushaka li a tea u khetha Mulangadzulo na Muthusa Mulangadzulo u bva kha mirado yalo.
- (2) Muphuresidennde wa Khothe ya Mulayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Mulangadzulo, kana a rumela munwe Muhatuli uri a ite ngauralo. Mulangadzulo u do ranga phanda khetho dza Muthusa Mulangadzulo.
- (3) Martele o buliwaho kha Tshipida A tsha Muengedzo 3 a shuma kha khetho dza Mulangadzulo na Muthusa Mulangadzulo.
- (4) Buthano la Lushaka li nga bvisa Mulangadzulo kana Muthusa Mulangadzulo tshiduloni tshawe nga likumedzwa. Vhunzhi ha

mirado ya Buthano i tea u vha i hone musi hu tshi dzhiwa
likumedzwa.

- (5) Buthano la Lushaka, hu tshi tevhelwa milayo na nzunzanyo, li
nga nanga muñwe murangaphanda ane a do thusa
Mulangadzulo na Muthusa Mulangadzulo.

Tsheo

53. (1) Nga nnda ha afho hune Mulayotewa wa nga vha wo sumbedza
nga inwe ndila -
- (a) vhunzhi ha mirado ya Buthano i tea u vha i hone musi hu
tshi vha na vouthu kha Mulayotibe kana u khwiniswa ha
Mulayotibe;
 - (b) tshivhalo tshi linganaho thihi tshararu tsha mirado tshi tea
u vha tshi hone musi hu tshi vha na vouthu kha mafhungo
mañwe na mañwe;
 - (c) mafhungo othe ane a vha kha Buthano la Lushaka a tea u
tshewa nga vhunzhi ha dzivouthu dzo itwaho.
- (2) Murado wa Buthano la Lushaka a no khou ranga phanda nga
tshifhinga tsha u voutha ha nga tendelwi u voutha na vhañwe,
fhedzi -
- (a) a nga ita vouthu ya mutsheo fhedzi arali hu na thai kha
tshivhalo tsha dzivouthu dza masia othe a no khou voutha
kha linwe fhungo;
 - (b) a nga ita vouthu ya mutsheo musi fhungo li tshi tea u
tshewa nga tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha
mirado ya Buthano.

Pfanelo dza minwe mirafho ya Khabinethe ya Kha Buthano la Lushaka

54. Muphuresidennde na murado ufho na ufho wa Khabinethe a nga di
dzhenelela na u amba kha mitangano ya Buthano la Lushaka, fhedzi,
a nga si vouthe kha iyo mitangano.

Maanda a Buthano la Lushaka

55. (1) Musi li tshi shumisa maanda alo a vhusimamilayo, Buthano la

Lushaka li nga -

- (a) lavhelesa, phasisa, khwinisa na u landula mulayo ufho na ufho u re phanda ha Buthano; na
 - (b) u thoma na u lugisela milayo, nga ndani ha Milayotibe ya tshelede.
- (2) Buthano la Lushaka li do ta na u netshedza maitele a -
- (a) u vbona uri mirado yotse ya khoru ya muvhuso i re kha sia la muvhuso la lushaka, i na vhudifhinduleli khalo; na
 - (b) u khwatshisa vhusedzi kwaho ha -
 - (i) u shumiswa ha maandalanga a khorotshitumbe ya lushaka, zwi tshi katela u shumiswa ha milayo; na
 - (ii) murado ufho na ufho wa muvhuso.

Vhutanzi kana mafhungo a re phanda ha Buthano la Lushaka

56. Buthano la Lushaka kana inwe-vho ya dzikomiti i nga -

- (a) vhidza muthu ufho na ufho u da phanda halo, u nea vhutanzi o thoma a ana kana a diana na u bvisa marwalo;
- (b) toda uri muthu ufho na ufho kana tshiimiswa a (tshi) nee muvhigo;
- (c) u kombetshedzwa, hu tshi tevhelwa milayo ya vhusimamilayo kana milayo na ndaela, muthu muñwe na muñwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze thodea sa samanisi kana thodea hu tshi tevhedzwa phara (a) kana (b); na
- (d) u tangedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo diswaho nga muthu muñwe na muñwe kana tshiimiswa tshi re na dzangalelo.

Nzudzanyelo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele a Buthano la Lushaka

57. (1) Buthano la Lushaka li nga -

- (a) ta ha u laula nzudzanyelo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele; na
- (b) u ita milayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu

tshi dzhielwa n̄tha demokirasi ya vhuimeleli na u shela mulenzhe, vhudifhinduleli, u vha khagaia na u shela mulenzhe ha nnyi na nnyi.

- (2) Milayo na ndaela dza Buthano la Lushaka zwi tea u ita uri hu vhe na -
- (a) u thomiwa, kuvhumbelwe, maanda, mishumo na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzaŋo; na
 - (b) U shela mulenzhe kha matshimbidzele a Buthano la Lushaka, na komiti, dza madzangano matuku othe a politiki o imelelwaho kha Buthano, nga ndila i yelanaho na demokirasi;
 - (c) thuso ya tshelede na ndaulo kha lihora linwe na linwe la politiki lo imelelwaho kha Buthano zwi tshi ya nga u sielisana ha, u itela uri lihora linwe na linwe li ite mushumo waŋo kha Buthano lo khwaŋhisa; na
 - (d) u dzhiela n̄tha murangaphanda wa lihora lihulwane kha matuku othe kha Buthano sa Murangaphanda wa Lihoro Lihanedzi.

Vhutalu (Privilege)

58. (1) Mirado ya Khabinethe na Mirado ya Buthano la Lushaka -
- (a) i na mbofholowo ya u amba na u hanedzana Buthanoni na kha komiti dzaŋo, hu tshi tevhedzwa mulayo na nzunzanyo dzaŋo.
 - (b) mirado ya Buthano la Lushaka a i nga iswi khothe malugana na zwa vhukhaki, u fariwa, u hongelwa kana u pfi vha na vhudifhinduleli kha zwo tshinyadzwaho nga nthani ha -
 - (i) zwiŋwe na zwiŋwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ŋea Buthano kana iŋwe na iŋwe ya komiti dzayo; kana
 - (ii) zwiŋwe na zwiŋwe zwo dzumbululwaho nga nthani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi nekedza kha Buthano kana iŋwe ya komiti dzaŋo.
- (2) Vhuŋwe vhutalu na u sa kwamea ha mirado ya Buthano la

Lushaka zwi nga vhewa nga mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho mirado ya Buthano la Lushaka zwi badelwa zwi tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka sa.

U kona u swikelelea na u dzhenelela kha Buthano la Lushaka nga nnyi na nnyi

59. (1) Buthano la Lushaka li tea -

- (a) u tutuwedza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na manwe maitele a zwa Buthano na komiti dza lo; na
- (b) u shuma mafhungo a lo hu si na tshidzumbe, na u farela madzulo a lo na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala, fhedzi, hu tea u dzhiwa vhukando ho teaho -
 - (i) u langula u swikelela ha nnyi na nnyi zwi tshi katela na u swikelela ha vhoramafhungo, kha Buthano na komiti dza lo; na u ita uri muthu ufho na ufho a setshiwe, nahone arali
 - (ii) zwo tea, u hanela muthu a tshi dzhena kana u bvisela muthu nnda.

- (2) Buthano la Lushaka a lo ngo fanela u sa dzhenisa vhathu, zwi tshi katela zwa nyanadzo, kha u vha hone kha dzulo nga ndani ha musi zwo pfala na u tendisea u ita zwenezwo kha tshitshavha tshi re khagala na u vha na demokirasi.

KHANTSELA YA LUSHAKA YA PHUROVINTSI

Kuvhumbelwe kwa Khantsela ya Phurovintsi

60. (1) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi yo vhumbe nga vhurumelwa vhuthihi vhu bvaho kha phurovintsi inwe na inwe, yo itwaho nga vhurumelwa ha fumi.
- (2) vhurumelwa ha fumi ndi vhu tevhelaho -
- (a) vhurumelwa vhu na ha tshipentshala ho vhumbe waho nga

- (i) Muphirimia wa phurovintsi, kana arali Muphirimia a si ho muraḁo muḁwe na munwe wa vhusimamilayo ha phurovintsi o nangwaho nga Muphirimia nga u tou angaredza kana kha manwe mafhungo a re kha Khoro ya Lushaka, na
- (ii) vḁunwe vḁurumelwa vḁuraru ha tshipentshela; na
- (b) vḁurumelwa ha rathi ha tshoṱhe ho nangwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya 61(2)
- (3) Muphirimia wa phurovintsi, kana arali Muphirimia a si ho muraḁo wa vḁumeleli ho khethwaho nga Muphirimia a nga ranga phanda vḁurumelwa

Mukovho wa Vḁurumelwa

- 61 (1) Madzangano a re na vḁaimleli kha vḁusimamilayo ha phurovintsi a tea u vḁa na vḁurumelwa kha vḁurumelwa ha phurovintsi hu tshi tevḁelwa fomula (ndila) yo bulwaho kha tshipiḁa tsha B tsha Muengedzo 3
- (2) Hu sa athu fhela maḁuvha a 30 ho ḁivhadzwa mvelelo dza khetho dza vḁusimamilayo ha phurovintsi, vḁusimamilayo vḁu -
- (a) ta nga ndila ya ndingano yo tiwaho nga vḁusimamilayo ha phurovintsi, uri na kha mahoro nga jithihi, ndi vḁurumelwa vḁungana vḁune ha ḁo vḁa ha tshipetsḁela; na
 - (b) u vḁeya vḁurumelwa ha tshoṱhe hu tshi tevhedzwa u nangiwa ha mahoro.
- (3) Mulayo wa lushaka u lavḁelelwaho kha khethekanyo tḁukhu (2)(a) u tea u vḁona uri hu vḁe na u shela mullenzḁe ha mahoro matuku kha vḁurumelwa ha tshoṱhe na ha tshipentsḁela nga ndila i tendelanaho na zwa demkirasī.
- (4) Vḁusimamilayo khathihi na tshumisano ya Muphirimia na vḁarangaphanda vḁa mahoro vḁane vḁa vḁa na pḁanelo dza vḁurumelwa ha phurovintsi, vḁu fanela u ta vḁarumelwa vḁa tshipentsḁela, sa zwo tendelwaho u bva tshifḁinga na tshifḁinga, u bva kha miraḁo ya vḁusimamilayo.

Vhurumelwa ha tshothe

62. (1) Muthu o nangwaho sa murumelwa wa tshothe u fanela u vha o tea u vha murado wa vhusimamilayo ha phurovintsi.
- (2) Arali murado wa vhusimamilayo ha phurovintsi a vhewa sa murumelwa wa tshothe, uyo muthu u do ima u vha murado wa vhusimamilayo.
- (3) Vharumelwa vha tshothe vha vhewa lwa tshifhinga tshine tsha do fhela phanda ha musi vhusimamilayo ha phurovintsi vhu tshi do dzula lwa u thoma nga murahu ha khetho dzi tevhelaho.
- (4) Muthu u ima u vha murumelwa wa tshothe arali uyo muthu -
 - (a) a tshi ima u vha o teaho u vha murado wa vhusimamilayo ha phurovintsi nga mulandu wa mahwe mafhungo nga nndani ha u khethelwa u vha murumelwa wa tshothe;
 - (b) a tshi vha murado wa Khabinethe;
 - (c) a si tshe na fulufhelo kha vhusimamilayo ha phurovintsi nahone lihoro lo mu nangaho li tshi ri kha vhuye;
 - (d) a tshi ima u vha murado wa lihoro lo mu nangaho nahone lihoro ilo li tshi ri a vhuye; kana
 - (e) a tshi vha e si ho kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi a si na thendelo kha maitele ane milayo na ndaela dza Khantsela dza ri muthu u tea u sa tsha vha murado wa ofisi sa murumelwa wa tshothe.
- (5) Zwikhala vhukati ha vhurumelwa ha tshothe zwi fanela u dadziwa hu tshi tevhelwa milayo ya vhusimamilayo ha lushaka.
- (6) Phanda ha musi vhurumelwa ha tshothe vhu tshi thoma u shuma mishumo yaho kha khantsela ya lushaka, vha fanela u ana kana u diana nga u fhulufhedzea kha Riphabuliki na u tevhedza Mulayotewa, hu tshi tevhelwa Muengedzo 2.

Madzulo a Khantsela ya Lushaka

63. (1) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i nga ta tshifhinga na tshikhala (tshifhinga) tshine tsha do dzhiwa, nga u dzula na nga u awela hayo.
- (2) Muphuresidennde a nga vhidza Khantsela ya Lushaka

tshifhinga tshinwe na tshinwe dzuloni ji songo dowealeaho u itela u shumana na mafhungo a tshihaḁu.

- (3) Madzulo a Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi ndi a tshothe fhethu hune ha vha hone nga nḁa ha hune Phalamennde ya vha hone fhedzi, musi hu tshi dzhielwa nḁha dzangalelo ja vhatu, hu tshi sedzwa tsireledzo, u swikelelea, kana arali zwo buliwa kha milayo na ndaulo ya khantsela.

Mudzulatshidulo na Muthusa Mudzulatshidulo

64. (1) Kha vharumelwa vhayo, Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i fanela u khetha Mudzulatshidulo na Muthusa Mudzulatshidulo.
- (2) Mudzulatshidulo na Muthusa Mudzulatshidulo vha khethelwa u shuma minwaha mitanu, nga nḁani ha musi tshifhinga tshavho tsha u vha vharumelwa tsho vhlula u fhela.
- (3) Muḁwe Muthusa Mudzulatshidulo u khethelwa u shuma tshifhinga tsha ḁwaha muthihi, nahone u tea u tevhelwa nga murumelwa a bvaho kha phurovintsi iḁwe, u itela uri phurovintsi iḁwe na iḁwe i sale yo imelelwa.
- (4) Phuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa u tea u ranga phanda khethoni dza Mudzulotshidulo kana a nga ruma muhatuli muḁwe uri a ite ngauralo. Mudzulatshidulo u ranga phanda khethoni dza Muthusa Mudzulatshidulo.
- (5) Maitele o bulwaho kha Muengedzo 3 o shuma kha Tshipida A tsha khetho dza Mudzulatshidulo na Muthusa Mudzulatshidulo.
- (6) Khantsela ya Lushaka i nga bvisa Mudzulatshidulo na Muthusa Mudzulatshidulo ofisini yawe.
- (7) Zwi tshi tevhedza milayo yayo na ndaela, Khantsela ya Phurovintsi ya Lushaka i nga nanga vhaofisiri vho hweswaho maḁḁa vha tshi bva kha vharumelwa uri vha thuse mudzulatshidulo na muthusa mudzulatshidulo.

Tsheo

65. (1) Nga nḁa ha hune Mulayotewa wa bula zwinwe-vho -
- (a) phurovintsi iḁwe na iḁwe i na vouthu nthihi ine ya vouthwa hu

- tshi itelwa phurovintsi nga thoho ya vhurumelwa hayo; na
- (b) mafhungo othe a re phanda ha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi a tendelaniwaho nao musi phurovintsi dzi si fhasi ha thanu dzi tshi vouthela u tangananedza mafhungo ayo
- (2) Mulayo wa Phalamennde, wo phasiswaho hu tshi tevhelwa maitele o thomiwaho nga khethekanyo thukhu (1) kana (2) dza khethekanyo 76, u tea u ita uri hu vhe na maitele a fanaho ane ngao phurovintsi dza nea vhurumelwa hadzo maandalanga a u dzi vouthela

U shela mulenzhe nga mirafho ya Khorotshitumbe ya Lushaka

66. (1) Mirafho ya Khabinethe, na Vhathusa Dziminista, vha nga dzhenelela na u amba Khantselani, fhedzi vha nga si vouthela
- (2) Khantsela ya Lushaka i nga toda murafho wa Khabinethe, Muthusa Minista, kana muofisiri a re kha Khorotshitumbe ya Lushaka kana khorotshitumbe ya phurovintsi uri a dzhenelele mutangano wa Khantsela kana komiti ya Khantsela

U shela mulenzhe nga vhaimелеli vha muvhuso wapo

67. Vhaimелеli vha tshifhinganyana vha sa fhiri fumi vho rumelwaho nga muvhuso wapo wo dzudzanyeaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo 163 u imelela zwipida zwo fhambanaho zwa vhupohaya, vha nga shela mulenzhe arali zwo tea, kha maitele a zwa Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, fhedzi a vha nga vouthela.

Maanda a Khorotshitumbe ya Lushaka

68. Musi i tshi shumisa maanda ayo a vhusimamailayo, Khantsela ya Phurovintsi ya Lushaka i nga -
- (a) lavhelesa, phasisa, khwinisa, gaganya khwiniso kha, kana u landula milayo ifhio na ifhio i re phanda ha Khantsela hu tshi tevhedzwa Ndima iyi; na
- (b) u thoma kana u lugisela milayo i welaho fhasi ha mishumo yo bulwaho kha Muengedzo 4 kana milayo miwe yo sumbwaho kha khethekanyo 76 (3) fhedzi i nga si thome

kana u lugisela Milayotibe ya tshelede.

Vhuṭanzi kana mafhungo a re phanda ha Khantsela ya Lushaka

69. Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi kana komiti ifhio na ifhio yayo i nga -
- (a) vhidza muthu ufhio na ufhio u ḁa phanda hayo, u nea vhuṭanzi o thoma a ana kana a ḁiana na u bvisa dokhumennde;
 - (b) ṭoda uri muthu ufhio na ufhio kana tshiimiswa a (tshi) nee muvhigo;
 - (c) u kombetshedzwa, hu tshi tevhelwa milayo ya vhusimamilayo kana milayo na ndaela, muthu muṁwe na muṁwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze ṭhodea sa samanisi kana ṭhodea hu tshi tevhedzwa phara (a) kana (b); na
 - (d) u ṭanganedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo kana yo ḁiswaho nga muthu muṁwe na muṁwe kana tshiimiswa tshi re na dzangalelo.

Nzudzanyelo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele a Khantsela ya Lushaka

70. (1) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i nga -
- (a) ta,na u laula nzudzanyelo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele; na
 - (b) u ita milayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu tshi dzhielwa nṭha demokirasi ya vhuimeleli na u shela mulenzhe, vhudifhinduleli, u vha khagala na u shela mulenzhe ha nnyi na nnyi.
- (2) Milayo na ndaela dza Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi zwi tea u ita uri hu vhe na -
- (a) u thomiwa, kuvhumbelwe, maanda, mishumo na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzayo; na
 - (b) u shela mulenzhe kha matshimbidzele a Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, na komiti dza madzangano maṭuku oṭhe a politiki o imelelwaho kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, nga ndila ya demokirasi; na

- (c) u shela mulenzhe kha maitele a Khantsela na komiti dzayo, nga mahoro matuku othe a re na vhaimeleli kha Khantsela nga ndila i yelanaho na demokirasi, musi mafhungo a tshi tea u tshewa hu tshi tevhelwa khethekanyo 75.

Vhuṭalu (Privilege)

71. (1) Vhurumelwa vhu yaho kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, na vhatu vho bulwaho kha khethekanyo 66 na 67 -
- (a) vha na mbofholowo ya u amba na u hanedzana kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi na kha komiti yayo, hu tshi tevhedzwa mulayo na nzunzanyo dzayo; na uri
- (b) vha nga si iswe khothe malugana na zwa vhukhaki, u fariwa, u honelwa kana u sa vha na vhudifhinduleli kha zwo tshinyadzwaho nga nthani ha -
- (i) zwiṅwe na zwiṅwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khantsela kana iṅwe na iṅwe ya komiti dzayo; kana
- (ii) zwiṅwe na zwiṅwe zwo dzumbuluwaho nga nthani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi ṅea Khantsela kana iṅwe ya dzikomiti.
- (2) Vhuṅwe vhuṭalu kana u sa kwamea ha vhurumelwa ha Khantsela na vhatu vho bulwaho kha zwipida 66 na 67, vha nga vhwela nga mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.
- (3) Miholo na magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho mirado ya tshothe ya Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi zwi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka.

U kona u swikelelea na u dzhenelelea kha Khantsela ya Lushaka nga nnyi na nnyi.

72. (1) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i tea -
- (a) u tuṭuwedza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na maṅwe maitele a Khantsela na komiti dzayo; na
- (b) u shuma mafhungo ayo hu si na tshidzumbe, na u farela madzulo ayo na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala, fhedzi, hu

tea u dzhiwa vhukando ho teaho -

- (i) u laula u dzhena ha vhathu, zwi tshi katela vha nyandadzamafhungo, kha Khantsela na kha komiti; na
 - (ii) u nea thendelo ya u setsha muthu muñwe na muñwe na, hunwe na hunwe ho teaho, u hanela u dzhena kha, kana u bvisa muthu muñwe na munwe.
- (2) Khantsela ya Phurovintsi ya Lushaka i nga si thivhele vhathu, hu tshi katelwa vha nyandadzamafhungo, uri vha nga vha hone kha dzulo la komiti nga nndani ha musi zwo fanela na u tendelea uri vha vhe hone kha tshitshavha tshi re khagala na u vha na demokirasi.

MAITELE A VHUSIMAMILAYO HA LUSHAKA

Milayotibe yothe

73. (1) Mulayotibe ufho na ufho u nga divhadzwa kha Buthano la Lushaka.
- (2) Ndi Murado wa Khabinethe kana Muthusa Minista, kana murado kana komiti ya Buthano fhedzi vhane vha nga divhadza Mulayotibe kha Buthano la Lushaka, fhedzi Mulayotibe wa tshelede u nga divhadzwa nga Murado wa Khabinethe fhedzi ane a vha na vhudifhinduleli ha zwa Gwama, a nga divhadza Mulayotibe wa zwa tshelede kha Buthano.
- (3) Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo 76(3), nga nndani ha Mulayotibe wa tshelede, u nga divhadzwa kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi.
- (4) Mulayotibe u nga divhadzwa fhedzi kha Khantsela nga murado kana komiti ya Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi.
- (5) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano la Lushaka une wa fanela u sedzuluswa nga Buthano la Lushaka, u tea u fhiriselwa kha Khantsela kana Buthano.

Milayotibe ya u khwinisa Mulayotewa

74. (1) Khethekanyo 1 na heyi khethekanyo thukhu zwi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phaswaho nga -

- (a) Buthano la Lushaka li tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha phesente dza 75 dza mirado yalo; na —
- (b) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i tshi tikedzwa nga vouthu dza phurovintsi dzi si fhasi ha rathi.
- (2) Ndima 2 i nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga-
 - (a) Buthano la Lushaka li tshi tikedzwa nga voutu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado yalo; na
 - (b) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i tshi tikedzwa nga vouta dza phurovintsi dzi si fhasi ha rathi.
- (3) Dziñwe mbethshelo dza Mulayotewa dzi nga khwiniswa nga Mulayotibe wo phasiswaho nga -
 - (a) Buthano la Lushaka, li tshi tikedzwa nga voutu dzi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado yalo; na
 - (b) nga Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, i tshi tikedzwa nga voutu dza phurovintsi dzi si fhasi ha rathi, arali khwiniso i -
 - (i) tshi elana na mafhungo a kwamaho Khantsela;
 - (ii) tshi shandukisa mikano ya phurovintsi, maanda, mishumo kana zwiimiswa; kana
 - (iii) tshi khwinisa mbetshelo dzi re malugana na mafhungo a phurovintsi.
- (4) Mulayotibe u khwinisaho Mulayotewa u nga si angaredze mbetshelo dziñwe nga nnda ha dza khwiniso ya Mulayotewa na mañwe mafhungo a kwamanaho na khwiniso.
- (5) Kha maguvha a si fhasi ha 30 musi Mulayotiobe u khwinisaho Mulayotewa wo divhadzwa u ya nga ha khethekanyo 73(2), muthu kana komiti i toḁaho u divhadza Mulayotibe i tea u-
 - (a) anḁadza kha Gazete ya Muvhuso ya lushaka, nahone zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano la Lushaka, zwidodombedzwa zwa khwiniso ine ya khou toḁou u itiwa uri vathu vha nee mahumbulwa avho; na u
 - (b) nekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Buthano, zwidodombedzwa izzo kha vhusimamilayo ha phurovintsi uri vhu nee mihumbulo yaho; na u

- (c) n̄ekedza, zwi tshi elana na milayo na ndaela dza Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, zwidodombedzwa izwo kha Khantsela uri hu vhe na nyambedzano nga hazwo, arali khwiniso idzo dzi t̄odaho u itiwa dzi si dzo teaho u phasiswa nga Khantsela.
- (6) Musi Mulayotibe u khwinisaho Mulayotewa u tshi divhadzwa, muthu kana komiti i divhadzaho Mulayotibe i tea u n̄ekedza mahumbulwa maṁwe na maṁwe o tou ṁwaliwaho a bvaho kha vathu na kha vhusimamilayo ha phurovintsi-
 - (a) kha Mulangadzulo uri a vhewe tafulani kha Buthano la Lushaka; na
 - (b) u ya nga ha khwiniso dzo ambiwaho nga hadzo kha khethekanyo t̄hukhu (1), (2) kana (3)(b), kha Mudzulaphanda wa Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi uri a ambiwe kha Khantsela.
- (7) Mulayotibe u khwinisaho Mulayotewa u nga si itelwe voutu kha Buthano la Lushaka maṁuvha a 30 a-
 - (a) u divhadzwa hawo, arali Buthano hu mus i lo dzula Mulayotibe u tshi divhadzwa; kana
 - (b) u divhadzwa hawo kha Buthano, hu tshi itea mus i Buthano li kha tshifhinga tsha vhuawelo.
- (8) Arali Mulayotibe wo ambiwaho nga hawo kha khethekanyo t̄hukhu ya (3)(b), kana kha tshiriwe tshipida tsha Mulayotibe, i tshi kwama fhedzi iṁwe phurovintsi kana dziphurovintsi, Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i nga si phasisa Mulayotibe kana tshipida tshenetsho nga nṁdani ha mus i zwo tendelwa nga vhusimamilayo kana vhusimamilayo ha phurovintsi dzenedzo.
- (9) Mulayotibe u khwinisaho Mulayotewa we wa phasiswa nga Buthano la Lushaka, nahone hune zwa konadzea, nga Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, u tea u fhiriselwa kha Muphuresidennde uri u wane thendelo.

Milayotibe i sa kwami dziphurovintsi

75. (1) Musi Buthano la lushaka li tshi phasisa Mulayotibe u welaho

nnda ha mishumo yo bulwaho kha Muengedzo 4, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Khantsela ya Phurovintsi wa shumiwa hu tshi tevhedzwa marteke a tevhelaho -

- (a) Khantsela ya Lushaka i nga.
 - (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe fhedzi ho sedzwa khwiniso yo gaganyiwaho;
 - (iii) landula Mulayotibe.
 - (b) Arali Khantsela ya Lushaka i tshi landula Mulayotibe i songo gaganya khwiniso, Mulayotibe u fanela u netshedzwa Muphuresidennde u itela thendelo
 - (c) Arali Khantsela ya Lushaka i tshi landula Mulayotibe kana u u phasisa, fhedzi ho sedzwa khwiniso, Buthano la Lushaka li nga sedzululisa Mulayotibe, li tshi dzhiela ntha khwiniso ifhio na ifhio yo gaganywaho nga Khantsela, nahone i nga -
 - (i) phasisa Mulayotibe, u na, kana u si na khwiniso; kana ya
 - (ii) tshea u isa phanda na Mulayotibe
 - (d) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano la Lushaka hu tshi tevhedzwa phara (c) u fanela u newa Muphuresidennde u itela thendelo
- (2) Musi Khantsela ya Lushaka i tshi voutha kha mafhungo hu tshi tevhedzwa khethekanyo iyo, khethekanyo 65 a i nga shumi arali zwo ralo -
- (a) murumelwa munwe na munwe kha vhurumelwa ha phurovintsi u na vouthu nthihi;
 - (b) mbili tshararu tsha vhurumelwa tshi fanela u vha hone phanda ha muso vouthu i tshi nga dzhiwa kha mafhungo ayo;
 - (c) mafhungo ayo a tshi do tshewa nga vhunzhi ha vouthu dzo dzhiwaho, fhedzi, arali hu na vouthu dza tshivhalo tshi edanaho kha masia othe a mafhungo, murumelwa a re murangaphanda u tea u ita vouthu ya tsheo.

Milayotibe i kwamaho dziphurovintsi

76. (1) Musi Buthano la Lushaka li tshi phasisa Mulayotibe wo

bulwaho kha khethekanyo thukhu (3), (4) na (5), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi nahone ya shumiwa hu tshi tevhedzwa maitele a tevhelaho:

- (a) Khantsela i nga -
 - (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ya
 - (iii) landula Mulayotibe.
- (b) Arali Khantsela i tshi nga phasisa Mulayotibe hu si na khwiniso, Mulayotibe u tea u newa Muphuresidennde u itela thendelo.
- (c) Arali Khantsela ya phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano li tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u newa Muphuresidennde u itela thendelo.
- (d) Arali Khantsela ya landula u phasisa Mulayotibe kana arali Buthano la hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khayo hu tshi tevhedzwa phara (c) Mulayotibe, nahone arali zwi tshi konadzea, kana Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha komiti ya u fhelisa phambano (mediation committee) ine ya nga tenda kha -
 - (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano;
 - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone kha Khantsela;
 - (iii) sia jinwe la Mulayotibe.
- (e) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano, i tshi kundelwa u tenda hu sa athu fhela maguvha a 30 a musu Mulayotibe wo fhiriselwa khayo, Mulayotibe u do fhela nga wotlhe nga nngani ha musu Buthano li tshi nga phasisa uyo Mulayotibe hafhu, fhedzi wo tikedzwa nga vouthu i si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado yalo.
- (f) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano ya tendelana na

Mulayotibe sa zwe zwa phasiswa nga Khantsela ya Lushaka, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano la phasisa Mulalotibe, Mulayotibe u fanela u newa Muphuresidennde u itela thendelo.

- (g) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano (Mediation Committee) i tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u do fhiriselwa kha Khantsela, nahone arali wa phasiswa nga Khantsela, u fanela u newa Muphuresidennde u itela thendelo.
 - (h) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano (Mediation Committee) ya tendelana kha sia linwe la Mulayotibe li fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khantsela, nahone arali yo phasiswa nga Buthano na nga Khantsela, u fanela u netshedzwa Muphuresidennde u itela thendelo
 - (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Khantsela hu tshi tevhedzwa phara (f) na (h) i sa phasiwe nga Khantsela, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe nga nda ha musi Buthano li tshi nga phasisa Mulayotibe wo tikedzwaho nga vouthu dza mbili tshararu tsha mirado yayo.
 - (j) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara (f) na (h) u sa phasiwe nga Buthano, Mulayotibe uyu u a fhela nga wothe, fhedzi Mulayotibe sa zwe wa vha wo phasiswa nga Buthano, wa tikedzwa nga vouthu ya mbili tshararu tsha mirado yalo.
 - (k) Mulayotibe wo phasiswaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa phara (e) (i) kana (j) u tea u netshedzwa Muphuresidennde u itela thendelo.
- (2) Musi Khantsela ya Lushaka i tshi phasisa Mulayotibe wo bulwaho kha khethekanyo thukhu (3), Mulayotibe u tea u fhiriselwa kha Buthano la Lushaka nahone wa shumiwa hu tshi tevhedzwa marteles a tevhelaho:
- (a) Buthano li nga -

- (i) phasisa Mulayotibe;
 - (ii) phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho; kana ja
 - (iii) landula Mulayotibe.
- (b) Arali Buthano li tshi nga phasisa Mulayotibe hu si na khwiniso, Mulayotibe u tea u newa Muphuresidennde u itela thendelo.
- (c) Arali Buthano ja phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe wo khwiniswaho u fanela u fhiriselwa kha Khantsela, nahone arali Khantsela i tshi nga phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho, Mulayotibe u fanela u newa Muphuresidennde u itela thendelo.
- (d) Arali Buthano ja landula u phasisa Mulayotibe kana arali Khantsela ya hana u phasisa Mulayotibe wo khwiniswaho wo fhiriselwaho khayo hu tshi tevhedzwa phara (c) Mulayotibe, nahone arali zwi tshi konadzea, kana Mulayotibe wo khwiniswaho, u fanela u fhiriselwa kha komiti ya u fhelisa phambano (mediation committee) ine ya nga tenda kha -
- (i) Mulayotibe sa zwe wa phasiswa zwone nga Khantsela;
 - (ii) Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone kha Buthano;
 - (iii) sia linwe ja Mulayotibe.
- (e) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano, i tshi kundelwa u tenda hu sa athu fhela maduvha a 30 a musi Mulayotibe wo fhiriselwa khayo, Mulayotibe u do fhela nga wotho.
- (f) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano ya tendelana na Mulayotibe sa zwe zwa phasiswa nga Khantsela, Mulayotibe u fanela u fhiriselwa kha Buthano, nahone arali Buthano ja phasisa uyo Mulalotibe, Mulayotibe u fanela u newa Muphuresidennde u itela thendelo.
- (g) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano i tshi nga tendelana kha Mulayotibe wo khwiniswaho sa zwe wa phasiswa zwone nga Buthano, Mulayotibe u do fhiriselwa kha Khantsela, nahone arali wa phasiswa nga Khantsela, u fanela u newa Muphuresidennde u itela thendelo.

- (h) Arali Komiti ya u fhelisa Phambano ya tendelana kha sia linwe la Mulayotibe li fanela u fhiriselwa kha Buthano na kha Khantsela, nahone arali yo phasiswa nga Khantsela na nga Buthano, u fanela u netshedzwa Muphuresidennde u itela thendelo
 - (i) Arali Mulayotibe wo fhiriselwaho kha Buthano hu tshi tevhedzwa phara (f) na (h) i sa phasiwe nga Khantsela, Mulayotibe uyu u a fhela nga wotho
- (3) Mulayotibe u nga shumiwa hu tshi tevhedzwa martele o bulwaho kha khethekanyo thukhu (1) kana khethekanyo thukhu (2) arali i tshi wela fhasi ha Muengedzo 4 siani la mushumo kana u tshi ita uri hu vhe na Milayo yo humbulelwaho kha inwe ya khethekanyo dzi tevhelaho
- (a) khethekanyo 65 (2)
 - (b) khethekanyo 163
 - (c) khethekanyo 182,
 - (d) khethekanyo 195 (3) na (4)
 - (e) khethekanyo 196, na
 - (f) khethekanyo 197
- (4) Mulayotibe u fanela u shumiwa nawo hu tshi tevhedzwa martele o bulwaho kha khethekanyo thukhu (1) arali hu si Mulayotibe wa tshelede, nahone u tshi ta milayo -
- (a) yo lavhelelwaho kha khethekanyo 44(2) kana 220(3), kana
 - (b) yo lavhelelwaho hunwe fhethu kha Ndima 13 nahone zwi tshi kwama lutamo lwa tshelede lwa sia la muvhuso wa phurovintsi
- (5) Mulayotibe wo lavhelelwaho kha khethekanyo 42(6) u tea u shumiwa nawo hu tshi tevhedzwa maga o newaho kha khethekanyo thukhu (1), nga nnda ha -
- (a) musi Buthano la Lushaka li tshi voutela Mulayotibe, mbetshelo dza khethekanyo 53(1) dzi sa shumi, nga nnda ha hezwo Mulayotibe u nga phasisiwa fhedzi arali tshigwada tshihulwane tsha mirado ya Buthano tshi tshi voutela u phasiswa ha mulayo uyo, na

- (b) musi Mulayotibe wo fhiriselwa kha Komiti ya u fhelisa phambano, milayo i tevhelaho i a shuma:
- (i) Arali Buthano ja Lushaka ji tshi dzhia Mulayotibe nga ndila ye wa lavhelelwa ngayo kha khethekanyo thukhu (1) (g) kana (h), Mulayotibe hoyo u nga phasiswa fhedzi arali tshigwada tshihulwane tsha mirado ya Buthano i tshi voutela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.
 - (ii) Arali Buthano ji tshi nga dzhia kana u dovha hafhu u dzhia Mulayotibe sa zwe zwa lavhelelwa kha khethekanyo thukhu (1) (e), (i) kana (j), Mulayotibe hoyo u nga phasiswa fhedzi arali mbili tshararu tsha mirado ya Buthano i tshi voutela u phasiswa ha Mulayotibe uyo.
- (6) Khethekanyo heyi a i yelani na Mulayotibe wa tshelede.

Milayotibe ya Tshelede

77. (1) Mulayotibe u no kovha tshelede kana u vhila mithelo, minwe mithelo-vho kana mungathengo, ndi Mulayotibe wa Tshelede. Mulayotibe wa tshelede u nga si shumane na manwe mafhungo-vho nga ndani ha u hwesa vhashumisi mbadelo, dzifaini na zwinwe zwigwevho-vho zwa tshelede.
- (2) Mulayotibe wa Tshelede u fanela u sedzuluswa hu tshi tevhedzwa maitete o thomiwaho nga khethekanyo 75. Mulayo wa Phalamennde u tea u nea ndila ya u khwinisa Mulayotibe wa tshelede phanda ha Phalamennde.

Komiti ya u fhelisa dziphambano

78. (1) Komiti ya u fhelisa dziphambano yo vhumbiwa nga -
- (a) mirado ya tshane ya Buthano ja Lushaka yo khethwaho nga Buthano hu tshi tevhedzwa maitete o tiwaho nga milayo na ndaelo ya Buthano nahone i tshi bveledza vhuimeleli ha mahoro uya nga u sielisana ha vhuimeleli vhu re kha Buthano; na
 - (b) murumelwa muthihi a bvaho kha vhurumelwa vhu bvaho kha phurovintsi inwe na inwe, o rumelwaho nga murado wa phurovintsi a re kha Khantsela ya Phurovintsi.

- (2) Zwi do dzhiwa sa musu komiti ya u fhelisa phambano yo no tendelana na sia la Mulayotibe kana u ita tsheo kha mafhungo, musu sia ilo, kana tshipida tshinwe tsha ayo mafhungo, tsho tikedzwa nga -
- (a) vhaimeleli vha re kha Buthano la Lushaka vha tshivhalo tshi siho fhasi ha vhatanu;
- (b) vhaimeleli vha re kha Khantsela ya Lushaka vane tshivhalo tshavho tshi si vhe fhasi ha vhatanu.

U nea thendelo kha Milayotibe

79. (1) Muphuresidennde u tea u nea thendelo na u saina Mulayotibe wo phasiwaho hu tshi tevhedzwa heyi ndima kana, arali Muphuresidennde a sa khou tou zwi pfesesa zwavhudi uri uyo Mulayotibe wo tea naa u ita ngauralo malugana na Mulayotewa, u do u rumela murahu kha Phalamennde uri i sedzuluse hafhu.
- (2) Milayo yo tanganelaho na ndaela zwi tea u nea ndila ya u sedzuluswa hafhu ha Mulayotibe nga Buthano la Lushaka na u shela mulenzhe ha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi kha mushumo uyu.
- (3) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i tea u dzhenela kha u sedzulusa Mulayotibe we Muphuresidennde a u humisela murahu kha Buthano la Lushaka fhedzi -
- (a) arali u sa fushea ha Muphuresidennde malugana na u yelana ha Mulayotibe na Mulayotewa zwi tshi yelana na manwe mafhungo a kwamaho Khantsela; kana
- (b) khethekanyo 74(1), (2) kana (3)(b) kana 76-yo vha i tshi shuma kha u phasisa Mulayotibe.
- (4) Arali nga murahu ha u sedzuluswa, Mulayotibe wa wanala u tshi fusha thodea dza Muphuresidennde, Muphuresidennde u fanela u saina Mulayotibe, zwa sa ralo Muphuresidennde a nga -
- (a) tenda u saina Mulayotibe;
- (b) u u isa kha Khothe ya Mulayotewa uri hu dzhiwe tsheo nga ha elana hawo na Mulayotewa

- (5) Arali Khothe ya zwa Mulayotewa i tshi nga tshea uri Mulayotibe u a yelana na Mulayotewa, Muphuresidennde u tea u nea thendelo kha Mulayotibe a u saina.

Khumbelo nga Mirado kha Khothe ya zwa Mulayotewa

80. (1) Mirado ya Buthano la Lushaka i nga ita khumbelo kha Khothe ya zwa Mulayotewa uri hu itwe ndaelo ya u sumba uri Mulayotibe wo no phasiwaho nga Phalamennde kana tshipida tsha Mulayo a zwi elani na Mulayotewa.
- (2) Khumbelo -
- (a) i nga tikedzwa nga tshivhalo tshi linganaho thihi tshararu tsha mirado ya Buthano la Lushaka; na uri
- (b) i tea u itwa hu sa athu u fhela maduvha a 30 u bva musi Muphuresidennde o no saina Mulayotibe.
- (3) Khothe ya zwa Mulayotewa i nga bula uri Mulayo kana tshipida tsha Mulayo a tshi shumi u swikela Khothe i tshi phetha kha khumbelo arali -
- (a) dzangalelo la vhulamukanyi li tshi toda uri hu itwe ngaualo; na
- (b) khumbelo i na khonadzeo khulwane ya u bveledzea.
- (4) Arali khumbelo i songo bveledzea, Khothe ya Mulayotewa i tea u bula uri vhahumbeli vha badele mbadelo nga nda ha musi hu uri khumbelo yo vha i tshi vhonala sa ine ya nga bveledzea.

Nyandadzo ya Milayo

81. Mulayotibe wo tendelwaho na u sainiwa nga Muphuresidennde, u vha Mulayo wa Phalamennde, u tea u divhadziwa nahone u thoma u shuma nga duvha line la do tiwa hu tshi tevhedzwa Mulayo.

U Vhewa ha Milayo ya Phalamennde nga ndila yo tsireledzeaho

82. Kopi yo sainiwaho ya Mulayo wa Phalamennde i dzhiwa sa vhuṭanzi ho fhelela ha mbetshelo dza Mulayo nahone i tea u vhewa nga ndila yo tsireledzeaho nga Khothe ya Mulayotewa nga u tsvhanya u bva musi uyo Mulayo u tshi bva u divhadziwa.

NDIMA YA 5

MUPHURESIDENDE NA KHOROTSHITUMBE YA LUSHAKA

Muphuresidennde

83. Muphuresidennde -

- (a) ndi Thoho ya muvhuso, na Thoho ya Khorotshitumbe ya lushaka;
- (b) u tea u tevhela, u tsireledza na u thonifha Mulayotewa sa wone mulayo muhulwane wa Riphabuliki;
- (c) u do tutuwedza vhuthihi ha lushaka na zwothe zwine zwa bveledzisa Riphabuliki phanda;

Maanda na mishumo ya Muphuresidennde

84. (1) Muphuresidennde u na maanda na u kona u ita mishumo yo newaho ofisi yawe nga Mulayotewa na mulayo muhwe na muhwe, zwi tshi katela iyo ine ya todea uri a ite mishumo ya thoho ya muvhuso na ya khorotshitumbe ya lushaka.
- (2) Muphuresidennde u na vhudifhinduleli ha -
- (a) u nea thendelo na u saina Mulayotibe;
 - (b) u humisela Mulayotibe murahu kha Buthano la Lushaka uri u sedzuluswe hafhu malugana na u yelana hawo na Mulayotewa;
 - (c) u fhrisela Mulayotibe kha Khothe ya Mulayotewa u itela tsheo yayo malugana na u yelana ha Mulayotibe na zwa Mulayotewa;
 - (d) u vhidza mutangano u songo dowealeho wa Buthano la Lushaka, Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, kana wa Phalamennde u itela u shumana na mafhungo a tshihaḁu;
 - (e) u ita mbeo dzine mulayotewa kana mulayo zwa toda uri

zwi itwe nga Muphuresidennde, fhedzi a sa zwi iti sa
Thoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka;

- (f) u vhea dzikhomishini dza thodisiso,
- (g) u divhadza dzireferendamu hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde;
- (h) u tangananedza na u nea thendelo kha vhaimeleli vha zwa vhudipulamati na vhaimeleli vha Khontsula vha mashango a nda;
- (i) u vhea vhaambasada, Vhaambasada vhahulwane (plenipotentiaries), vhaimeleli vha dipulomati na Khontsula (consular);
- (j) u hangwela, fhungudza zwigwevho zwa vho tshinyaho na u fhungudza faini dzinwe na dzinwe, zwigwevho, u dzhielwa zwo itiswa nga vhukhakhi, na
- (k) u nea vhathu zwiimo zwa khuliso.

Maandalanga a Khorotshitumbe ya Riphabuliki.

85. (1) Maandalanga a Khorotshitumbe ya Riphabuliki o vhewa kha Muphuresidennde.
- (2) Muphuresidennde khathihi na minwe mirado ya Khabinethe vha nga shumisa maanda a zwa khorotshitumbe nga -
- (a) u shumisa milayo ya vhusimamilayo ha lushaka, nga nda ha musi Mulayotewa kana Mulayo wa Phalamennde u tshi bula zwiinwe-vho;
 - (b) u bveledza na u shumisa pholisi dza lushaka;
 - (c) u tumekanya mishumo ya mihasho ya muvhuso na ndaulo;
 - (d) u lugisela na u thoma milayo; na
 - (e) u shuma mishumo minwe na minwe ya khorotshitumbe yo tewaho kha mulayotewa kana mulayo wa vhusimamilayo.

Khetho dza Muphuresidennde

86. (1) Kha mutangano walo wa u thoma musi li tshi khethiwa, na tshifhinga tshothe musi zwi tshi todea uri hu dadziwe tshidulo, Buthano la Lushaka li tea u khetha mufumakadzi kana munna u

- bva kha mirado yalo uri a vhe Muphuresidennde.
- (2) Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Muphuresidennde, kana a rumela munwe Muhatuli uri a ite uyo mushumo Maitele o buliwaho kha Muengedzo 3 a do shuma kha u khethiwa ha Muphuresidennde.
- (3) Khetho dza u dadza tshikhala ofisini ya Muphuresidennde dzi tea u fariwa nga tshifhinga na duvha lo tiwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa, fhedzi hu sa athu u fhela maduvha a 30 u bva nga duvha le tshikhala itsho tsha tutshelwa.

U thomiwa ha mushumo wa ofisini nga Muphuresidennde

87. Musi muthu o khethiwa sa Muphuresidennde, u do guma u vha murado wa Buthano la Lushaka, nahone, hu sa athu u fhela maduvha manu, u tea u dzhia tshidulo tsha u vha Muphuresidennde nga u ana kana u sumbedza u diana kha u fulufhedzea kha Riphabuliki, nga muano u ya nga ha Muengedzo 2.

Tshifhinga tsha Muphuresidennde tsha u dzula ofisini

- 88 (1) Tshifhinga tsha ofisi tsha Muphuresidennde tshi thoma musa a tshi dzhia tshidzulo tshawe, tsha fhela musa a tshi tshi tutshela kana musa munwe muthu o khethiwaho sa Muphuresidennde a tevhelaho a tshi dzhia tshidzulo tshawe.
- (2) A hu na muthu ane a do fara tshidzulo tsha u vha Muphuresidennde zwifhinga (period) zwi fhiraho zwivhili ofisini, fhedzi, musa muthu a tshi khethiwa u ri a dadze tshidulo tshi si na muthu ofisini ya Muphuresidennde, tshifhinga tsha u bva kha u khethiwa uho u ya kha khetho dzi tevhelaho a tshi dzhiwa sa tshifhinga tsha ofisi.

U bviswa ha Muphuresidennde

89. (1) Buthano la Lushaka, nga likumedzwa la tshivhalo tshi linganaho kana u fhira mbili tshararu tsha mirado yalo, li nga bvisa Muphuresidennde ofisini yawe nga nthani ha -

- (a) u thithiswa zwihulwane ha Mulayotewa kana mulayo;
 - (b) u sa difara zwavhuḍi zwihulwane; kana
 - (c) u sa kona u ita mishumo ya ofisi yawe.
- (2) Muthu muḥwe na muḥwe o bvisiwaho ofisini ya Muphuresidennde malugana na khethekanyo thukhu ya (1) (a) kana (b) a nga si wane mbuelo ifhio na ifhio ya yeneyo ofisi, nahone a nga si shume kha poso ya muvhuso.

Mufarela Muphuresidennde

90. (1) Musi Muphuresidennde a nḡa ha Riphabuliki kana a sa koni u ita mishumo ya ofisi ya Muphuresidennde, kana musi ofisi ya Muphuresidennde i si na muthu, mufari wa ofisi u ya nga mutevhe u re afho fhasi, u ḡo imela Muphuresidennde -
- (a) Muthusa Muphuresidennde;
 - (b) Minisita o rumelwaho nga Muphuresidennde;
 - (c) Minisita o rumelwaho nga muḥwe mirado ya Khabinethe;
 - (d) Mulangadzulo, u swikela musi Buthano la Lushaka li tshi rumela muḥwe wa mirado yalo.
- (2) Mufarela Muphuresidennde u na vhuḍifhinduleli, maanda na mishumo ya Muphuresidennde.
- (3) Musi a sa athu u dzhia vhuḍifhinduleli, maanda na mishumo ya Muphuresidennde, Mufarela Muphuresidennde u tea u diana kana u khwaṭhisa u fulufhedzea hawe kha Riphabuliki na u tevhela Mulayotewa, u ya nga ha Muengedzo 2.

Khabinethe

91. (1) Khabinethe yo vhumbiwa nga Muphuresidennde, sa Thoho ya Khabinethe, Muthusa Muphuresidennde na Dziminsta.
- (2) Muphuresidennde u vhea Muthusa Muphuresidennde na Dziminsta, u vha fha maanda na mishumo nahone a nga di vha bvisa kha zwidzulo zwavho.
- (3) Muphuresidennde -
- (a) u tea u nanga Muthusa Muphuresidennde u bva kha mirado ya Buthano la lushaka;

- (b) a nga nanga tshivhaio tshiñwe na tshiñwe tsha Dziminista u bva kha Buthano la Lushaka;
- (c) a nga si kone u nanga Dziminista dzi fhiraho mbili u bva nnda ha Buthano.
- (4) Muphuresidennde u fanela u vhea murado wa Khabinethe uri a vhe murangaphanda wa mishumo ya muvhuso kha Buthano la Lushaka.
- (5) Muthusa Muphuresidennde u fanela u thusa Muphuresidennde kha u ita mishumo ya muvhuso.

Vhudifhinduleli ha mirado ya Khabinethe

92. (1) Muthusa Muphuresidennde na Dziminista vha na vhudifhinduleli kha maanda na mishumo ya khorotshitumbe ye vha i newa nga Muphuresidennde.
- (2) Mirado ya Khabinethe nga tshavho, na vhothe nga muthihi nga muthihi vha na vhudifhinduleli kha Phalamennde kha u shumisa maanda na u bvedza mishumo yavho.
- (3) Mirado ya Khabinethe i tea -
- (a) u shuma i tshi tevhedza Mulayotewa;
 - (b) u nea muvhigo kha Phalamennde nga ndaulo yo fhelelaho nahone ya misi malugana na mafhungo a re fhasi ha ndangulo yayo.

Vhathusa Dziminista

93. Muphuresidennde a nga vhea Vhathusa Dziminista u bva kha mirado ya Buthano la Lushaka u itela uri vha thuse mirado ya Khabinethe, khathihi na uri a nga vha pandela.

U ya phanda na u shuma ha Khabinethe nga murahu ha khetho

94. Musi khetho dza Buthano la Lushaka dzi tshi fariwa, Khabinethe, Muthusa Muphuresidennde, Dziminista, Vhathusa Dziminista vhañwe na vhañwe vha do sala vha tshi ita mishumo u swikela musi muthu o khethiwaho sa Muphuresidennde nga Buthano la tevhelaho a tshi thoma u shuma ofisini yawe.

Muano wa Ofisi kana Khwaṭhisedzo

95. Musi Dziminisita na Vhathusa Dziminisita vha sa athu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ana kana u sumbedza u ḡiana kha u fulufhedzea kha Riphabuliki na u ḡo tevhela Mulayotewa, nga muano u ya nga ha Muengedzo 2.

Vhudifari ha Mirafho ya Khabinethe na Vhathusa Dziminista

96. (1) Mirafho ya Khabinethe na Vhathusa Dziminisita vha tea u shuma u ya nga ha maitele a Vhudifari o tiwaho nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka
- (2) Mirafho ya Khabinethe na Vhathusa Dziminisita vha nga si -
- (a) ite miṅwe mishumo i badelaho;
 - (b) shume nga ṅḡila inwe na inwe ine ya si yelane na mushumo wa ofisini dzavho, khathihi na u ḡidzhenisa kha maitele manwe na manwe ane a nga vha dzhenisa khomboni ya phambano vhukati ha mishumo yavho ya tshiofisi na lutamo lwavho vhone vhaṅe, kana
 - (c) vha nga si shumise tshumo tshavho kana mafhungo manwe na manwe e vha a ṅewa kha u ḡipfumisa kana u ṅea mbuelo zwi songo ḡaho kha muthu munwe na munwe.

U fhiriswa ha mishumo

97. Muphuresidennde, nga mulevho, a nga fhirisela kha muraḡo wa Khabinethe -
- (a) ndaulo ya mulayo muṅwe na muṅwe zwo ṅewaho muṅwe muraḡo; kana
 - (b) mushumo wo ṅewaho nga mulayo kha muṅwe muraḡo.

U ṅewa ha maandḡa na mishumo zwa tshifhinganyana

98. Muphuresidennde a nga ṅea maandḡa na mishumo ya muṅwe muraḡo a sihoho ofisini yawe kana a sa koni u shumisa na u ita mushumo wawe, kha muṅwe muraḡo wa Khabinethe.

U kumedzwa mishumo

99. Muraḡo wa Khabinethe a nga kumedzwa mushumo muṅwe na

muñwe une wa tea u itwa hu tshi tevhedzwa mulayo wa Phalamennde kha murado wa Khorotshitumbe ya phurovintsi kana khoru yapo. U kumedzwa mishumo -

- (a) hu tea u itwa hu tshi tevhedzwa thendelano vhukati ha murado wa Khabinethe na wa Khorotshitumbe kana Khoru Dzapo a shumanaho nazwo;
- (b) hu tea u yelana na mulayo wa Phalamennde une ngawo mishumo iyo yo tea u itwa; na u
- (c) thoma u shuma musi ho divhadzwa nga Muphuresidennde.

U lavheleswa ha ndaulo ya phurovintsi nga muvhuso wa lushaka

100. (1) Musi phurovintsi i sa koni kana i tshi balelwa u ita mishumo yayo ya khorotshitumbe, hu tshi tevhedzwa mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka kana Mulayotewa, Khorotshitumbe ya Lushaka i nga dzhenelela nga u dzhia vhukando ho teaho u vhona uri mishumo i shumiwe, zwi tshi katela -
- (a) u bvisa ndaela kha Khorotshitumbe ya Phurovintsi, i talutshedzaho tshipida tsho dzhiliwaho nga u sa kona u ita mishumo iyo, na u bula vhukando vhu teaho u dzhiwa uri hu kone u itwa mushumo;
 - (b) u thoma u vha na vhudifhinduleli kha zwi livhanaho na mushumo uyo kha iyo phurovintsi musi zwi zwa vhuhogwa -
 - (i) u itela uri hu vhe na zwiandadi zwa lushaka zwo teaho kana u swikelela zwiandadi zwa fhasi zwa u ita mishumo;
 - (ii) u itela uri hu vhe na vhuthihi ha zwa ikonomi;
 - (iii) u itela uri hu vhe na tsireledzo ya lushaka; kana
 - (iv) u thivhela iyo phurovintsi kha u dzhia nyito i songo daho ine ya nga vhaisa lutamo lwa inwe phurovintsi kana shango lothe.
- (2) Arali khorotshitumbe ya lushaka ya dzhenelela kha phurovintsi hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (1)(b) -
- (a) ndivhadzo ya u dzhenelela i fanela u vhewa tafulani kha khantsela ya lushaka ya phurovintsi hu sa athu fhela

- maɖuvha a 14 u bva ɖuvha la Dzulo la u thoma nga murahu ha musi u dzhenelelwa ho thoma;
- (b) u dzhenelela hu tea u tendiwa nga khantsela hu sa athu fhela maɖuvha a 30 a Dzulo la u thoma u bva tshe u dzhenelela ha thoma, na uri
- (c) Khantsela i tea u sedzulusa u dzhenelela misi yotthe nahone ya ita themendelo dzo teaho kha khorotshitumbe ya lushaka
- (3) Milayo ya lushaka i nga laula maitele o thomiwaho kha iyi khethekanyo.

Tsheo dza Khorotshitumbe

101. (1) Tsheo ya Muphuresidennde, i tea u tou nwaliwa arali-
- (a) tsheo yo itwa hu tshi tevhedzwa mulayo; na musi
- (b) i tshi nga bveledza vhukando ha mulayo uri milayo iyo i wela fhasi ha mishumo yo newaho uyu murado wa Khabinethe
- (2) Tsheo yo tou nwalwaho ya Muphuresidennde i tea u saniwa hafhu nga munwe murado wa Khabinethe arali tsheo iyo i tshi kwama mushumo wo newaho uyo murado wa Khabinethe.
- (3) Milevho, milayo na zwishumiswa zwi welaho fhasi ha mulayo zwi fanela u swikelelea nga vhathu.
- (4) Mulayo wa Lushaka u nga sumbedzisa ndila ine, nahone u swika hune, zwishumiswa zwo bulwaho kha khethekanyo thukhu (3) zwa-
- (a) vhewa tafulani Phalamenndeni;
- (b) tangedziwa nga Phalamennde

Midzinginyo ya u sa vha na fhulufhelo

102. (1) Arali Buthano la Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha mirado yalo i tshi phasisa mudzinginyo wa u sa vha na fhulufhelo kha Khabinethe, zwi sa kateli Muphuresidennde, Muphuresidennde u tea u dzudzanyulula Khabinethe
- (2) Arali Buthano la Lushaka, nga vouthu ya vhunzhi ha mirado yalo, i tshi phasisa mudzinginyo wa u sa vha na fhulufhelo kha Muphuresidennde, Muphuresidennde na mirwe mirado ya Khabinethe na Vhafarisa Dziminsta vhanwe na vhanwe vha tea u dirula mushumo

NDIMA YA 6

PHUROVINTSI

Phurovintsi

- 103 (1) Riphabuliki i na phurovintsi dzi tevhelaho
- (a) Eastern Cape
 - (b) Free State
 - (c) Gauteng
 - (d) Kwazulu-Natal
 - (e) Mpumalanga
 - (f) Northern Cape
 - (g) Northern Province
 - (h) North-West Province
 - (i) Western Cape
- (2) Mikano ya phurovintsi ndi iyo i re hone nga tshifhinga tsha u thoma u shuma ha Mulayotewa

Vhusimamilayo ha zwa phurovintsi

Maandalanga a zwa vhusimamilayo ha zwa phurovintsi

- 104 (1) Maandalanga a zwa vhusimamilayo ha zwa phurovintsi a zwandani zwa vhusimamilayo ha phurovintsi nahone a nea vhusimamilayo ha phurovintsi maanda a-
- (a) u phasisa mulayotewa wa phurovintsi yeneyo kana u khwinisa mulayotewa munwe na munwe wo phasiswaho ngaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo 142 na 143;
 - (b) u phasisa milayo kha, kana ya phurovintsi malugana na -
 - (i) mafhungo afhio na afhio a welaho kha mishumo yo bulwaho kha Muengedzo 4,
 - (ii) mafhungo afhio na afhio a welaho kha Muengedzo 5, na

- (iii) mafhungo afhio na afhio a welaho nnda ha mishumo iyo, na yo tou newaho phurovintsi zwo tou buledzwa nga vhusimamilayo ha lushaka; na
- (iv) mafhungo manwe na manwe ane mbetshelo ya Mulayotibe ya vhona uri hu vhe na mulayotewa wa phurovintsi; na
- (c) u newa maanda a vhusimamilayo hayo kha khoro ya ha masipala.
- (2) Vhusimamilayo ha phurovintsi nga likumedzwa li kunguwedzwaho nga mbili tshararu tsha mirado yaho, i nga humbela Phalamennde uri i shandukise dzina iyo phurovintsi.
- (3) Vhusimamilayo ha phurovintsi hu vhothiwa fhedzi nga Mulayotewa, na uri arali yo phasisa Mulayotewa wa phurovintsi yeneyo, nga wonoyo Mulayotewa, na uri i fanela u shuma i tshi tevhedza, nahone i ngomu ha mikano ya Mulayotewa na Mulayotewa wa phurovintsi.
- (4) U phasiswa ha mulayotewa wa phurovintsi na khwiniso ifhio na ifhio yayo, zwi wela fhedzi fhasi ha maanda a vhusimamila yo ha phurovintsi.
- (5) Vhusimamilayo ha phurovintsi vhu nga themendela kha Buthano la lushaka, milayo i kwamaho mafhungo afhio na afhio a welaho nnda ha maandalanga a vhusimamilayo, kana malugana na ane Mulayo wa Phalamennde wa do langa ntha ha wa phurovintsi.

Kuvhumbelwe na khetho dza vhusimamilayo ha phurovintsi

105. (1) Vhusimamilayo ha Phurovintsi ho vhumbiwa nga vhafumakadzi na vhanna vho khethiwaho hu tshi tevhedzwa sisiteme ya vhakhethi ine ya -
- (a) randelwa nga milayo ya lushaka;
 - (b) vha yo tewaho kha rolo ya vhavouthi ya lushaka kha tshipida tsha rolo ya yeneyo phurovintsi;
 - (c) ta minwaha ya 18 sa minwaha ya fhasisa kha muvouthi; na

- (d) nga bveledza nga u angaredza, zwi tshi ya nga u sielisana ha vhuimeleli.
- (2) Vhusimamilayo ha phurovintsi ho vhumbeha nga mirado i re vhekati ha 30 na 80. Tshivhalo tsha mirado, tshine tsha nga fhambana u ya nga phurovintsi tshi fanela u tiwa hu tshi tevhelwa ndandululo yo tiwaho nga milayo ya vhusimamilayo

U vha Murado

106. (1) Mudzulapo munwe na munwe ane a vha na ndalukano dza u voutha kha Buthano la Lushaka u a tewa uri a nga vha murado wa vhusimamilayo ha phurovintsi nga nnda ha -
- (a) muthu munwe na munwe o tholiwaho kana a no khou shumela muvhuso na u hola kha muvhuso, zwi sa kateli -
 - (i) Muphirimia na minwe mirado ya Khorotshitumbe ya Phurovintsi.
 - (ii) vhanwe vhafari vha ofisi vhane mishumo yavho ya yelana na ya murado wa Vhusimamilayo ha Phurovintsi nahone ya vha yo tiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka uri i a yelana nayo
 - (b) mirado ya Buthano la Lushaka, vhurumelwa ha tshothe kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi kana mirado ya Khorotshitumbe ya Muvhusowapo;
 - (c) vhatu vhe khothe ya divhadza uri vha a kundelwa u badela milandu, vhane khothe ya sa athu u dovha ya ita inwe ndivhadzo malugana navho (unrehabilitated insolvents);
 - (d) muthu munwe na munwe o divhadzwaho nga khothe ya Riphabuliki uri muhumbulo wawe a u shumisa zwavhudzi; kana
 - (e) muthu munwe na munwe ane, musi iyi khethekanyo i tshi thoma u shuma, a vha o wanala e na mulandu wa vhuikhakhi he a gwevhiwa minwedzi i fhiraho 12 hu si na faini, nga ngomu kha Riphabuliki, kana nnda ha Riphabuliki arali nyito yo disaho vhuikhakhi yo vha i tshi do dzhiwa sa vhuikhakhi nga ngomu kha Riphabuliki; fhedzi a hu na

muthu ane a do dzhiwa uri o gwevhiwa u swikela musi aphili yawe kha u wanwa mulandu wa vhukhaki na u newa tshigwevho i sa athu u pfiwa, kana u swika musi tshifhinga tsha aphili tsho no fhela. U sa tendelwa nga fhasi ha iyi khethekanyo zwi fhela nga murahu ha musi muthu o no fhedza miṁwaha miṁanu u bva musi a tshi fhedza tshigwevho tshawe.

- (2) Muthu a songo teaho u vha murado wa Vhusimamilayo ha Phurovintsi hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (1) (a) na (b) a nga vha nkheteni wa Vhusimamilayo hu tshi tevhedzwa magumo kana nzudzanyele zwo vhumwaho nga milayo ya lushaka.
- (3) Muthu a nga fhelelwa nga u vha murado wa Buthano la lushaka arali uyo muthu -
 - (a) a tshi swika hune a vha a songo tsha fanelwa; kana
 - (b) a sa vha hone kha vhusimamilayo musi a songo wana thendelo kha marteke ane milayo na thevhekanyo dza vhusimamilayo zwa amba nga ha u fhelelwa nga u vha murado.
- (4) U dadzwa ha zwikhala kha vhusimamilayo ha phurovintsi zwi tea u itwa hu tshi tevhelwa mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha vhusimamilayo ha lushaka.

U ana kana u sumbedza u diana nga mirado

107. Musi mirado ya vhusimamilayo ha phurovintsi i sa athu u thoma u shuma mishumo yayo kha vhusimamilayo, vha tea u ana kana vha sumbedza u fhulufhedzea kha Riphabuliki na u fara zwi re kha Mulayotewa, wa u ita muano u ya nga ha Muengedzo 2.

Tshifhinga tshine Vhusimamilayo ha Phurovintsi ha do tshi fhedza

108. (1) Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu do khethiwa ha shuma miṁwaha miṁanu.
- (2) Arali Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu tshi nga fhaladzwa u ya

nga ha khethekanyo ya 109, kana musi tshifhinga tshaho tshi tshi fhela, Muphirimia wa phurovintsi, nga mulevho, u tea u vhidza na u dzudzanya duvha la khetho, dzine dza tea u fariwa hu sa athu u fhela maduvha a 90 u bva nga duvha le vhusimamilayo ha fhaladzwa ngalo, kana u bva nga duvha le tshifhinga tshayo tsha fhela

- (3) Arali mvelele dza khetho dza vhusimamilayo ha phurovintsi dzi sa athu u divhadzwa kha tshifhinga tsho bulwaho kha khethekanyo ya 190 kana arali khetho dzi songo tendiwa nga khothe, Muphuresidennde, nga mulevho, u tea u vhidza kana u dzudzanya duvha la khetho dzine dza tea u fariwa hu sa athu u fhela maduvha a 90 u bva nga duvha la u fhela ha itsho tshifhinga kana u bva nga duvha le khetho dza vhetshelwa dubo nga khothe.
- (4) Vhusimamilayo ha phurovintsi vhu a tendelwa u shuma u bva nga duvha le ha fhaladzwa kana le tshifhinga tshaho tsha fhela u swika duvha line la do tevheliwa nga line ha do thoma u fariwa khetho dza u vhumba vhuwe vhusimamilayo ha phurovintsi.

U fhaladzwa ha Vhusimamilayo ha Phurovintsi tshifhinga tshaho tshi sa athu fhela.

109. (1) Muphirimia wa Phurovintsi u fanela u fhaladza Vhusimamilayo ha Phurovintsi musi -
 - (a) o wana thendelo ya vhusimamilayo nga likumedzwa li tikedzaho u fhaladzwa, nahone;
 - (b) ho no fhela minwaha miraru tshee Vhusimamilayo ha Phurovintsi ha khethwa.
- (2) Mufarela Muphirimia u tea u fhaladza Vhusimamilayo ha Phurovintsi arali -
 - (a) hu na tshikhala ofisini ya Muphirimia;
 - (b) Vhusimamilayo vhu tshi nga balelwa u khetha Muphirimia hu sa athu fhela maduvha a 30 u bva musi hu tshi vha na tshikhala tshi si na muthu.

Madzulo na tshifhinga tsha u awela

110. (1) Dzulo la u thoma la vhusimamilayo ha phurovintsi u bva musi vhu tshi khethiwa li tea u fariwa nga tshifhinga na duvha lo tiwaho nga Muhatuli o rumelwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa (Constitutional Court), fhedzi li do fariwa hu sa athu u fhela maduvha a 14 u bva nga duvha le mvelele dza khetho dza buliwa ngalo. Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu nga ta nga hone hune, tshifhinga na kudzulele kwa mahwe madzulo aho khathihi na zwifhinga zwaho zwa u awela
- (2) Muphirimia wa Phurovintsi a nga vhidza dzulo la Vhusimamilayo ha Phurovintsi li songo doweleeaho tshifhinga tshinwe na tshinwe u itela u shumana na mafhungo a tshiha du
- (3) Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu nga ta fhethu hune vhu nga vha hone na madzulo aho tshifhinga tshothe.

Mulangadzulo na Muthusa Mulangadzulo

111. (1) Kha mutangano waho wa u thoma u bva musi vhu tshi khethiwa, kana musi zwi tshi todea un hu dadziwe tshikhala tshi si na muthu, Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu tea u khetha Mulangadzulo na Muthusa Mulangadzulo u bva kha mirado yaho.
- (2) Muhatuli o rumelwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya Mulayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Mulangadzulo. Mulangadzulo u do ranga phanda khetho dza Muthusa Mulangadzulo.
- (3) Maitele o buliwaho kha Tshipida A tsha Muengedzo 3 a shuma kha khetho dza Vhalangadzulo na Vhathusa Vhalangadzulo.
- (4) Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu nga bvisa Mulangadzulo kana Muthusa Mulangadzulo tshiduloni tshawe nga likumedzwa. Vhunzhi ha mirado ya Vhusimamilayo yhu tea u vha vhu hone musi hu tshi dzhiwa likumedzwa.
- (5) Vhusimamilayo ha Phurovintsi, hu tshi tevhelwa milayo na nzunzanyo, vhu nga nanga muhwe murangaphanda ane a do thusa Mulangadzulo na Muthusa Mulangadzulo.

Tsheo

112. (1) Nga nnda ha afho hune Mulayotewa wa nga vha wo sumbedza nga inwe ndila;
- (a) Vhunzhi ha mirado ya Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu tea u vha vhu hone musi hu tshi vha na vouthu kha Mulayotibe kana u khwiniswa ha Mulayotibe
 - (b) tshivhalo tshi linganaho thihi tshararu tsha mirado tshi tea u vha tshi hone musi hu tshi vha na vouthu kha mafhungo manwe na manwe;
 - (c) mafhungo othe ane a vha kha Vhusimamilayo ha Phurovintsi a tea u tshewa nga vhunzhi ha dzivouthu dzo itwaho;
- (2) Murado wa Vhusimamilayo ha Phurovintsi a no khou ranga phanda nga tshifhinga tsha u voutha, ha nga tendelwi u voutha na vhanwe, fhedzi -
- (a) a nga ita vouthu ya mutsheo fhedzi arali hu na thai kha tshivhalo tsha dzivouthu dza masia othe a no khou voutha kha inwe fhungo;
 - (b) a nga ita vouthu ya mutsheo musi fhungo ji tshi tea u tshewa nga tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado ya vhusimamilayo.

Pfanelo dza vhurumelwa ha tshothe kha Vhusimamilayo ha Phurovintsi

113. Murado wa vhurumelwa ha tshothe ha phurovintsi kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi a nga dzhenelela na u amba kha Vhusimamilayo ha Phurovintsi na komiti dzayo, fhedzi a vha nga vouthi. Vhusimamilayo vhu nga toda murumelwa wa tshothe a tshi dzhenelela na u amba kha vhusimamilayo na kha komiti.

Maanda a Vhusimamilayo ha Phurovintsi

114. (1) Musi vhu tshi shumisa maanda aho a vhusimamilayo, Vhusimamilayo vhu nga -
- (a) lavhelesa, phasisa, khwinisa na u sa tangananedza mulayotibe

- ufhio na ufhio u re phanda ha Vhusimamilayo; na
- (b) u thoma na u lugisela milayo, nga nndani ha Milayotibe ya tshelede.
- (2) Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu do ta ndila ya -
- (a) u vhona uri zwivhumbiwa zwothe zwa khorotshitumbe ya phurovintsi na vhudifhinduleli khaho; na
- (b) u vheya liho kha -
- (i) u shumiswa ha maandalanga a khorotshitumbe ya lushaka, zwi tshi katela u shumiswa ha milayo; na
- (ii) murafo ufhio na ufhio wa muvhuso, zwi tshi katela tshiimiswa tsha zwa phurovintsi kana zwi sikwaho nga mulayo.

Vhutanzi kana mafhungo o livhanaho na Vhusimamilayo ha Phurovintsi

115. Vhusimamilayo ha Phurovintsi kana komiti ifhio na ifhio dzaho vhu nga -

- (a) vhidza muthu ufhio na ufhio u da phanda hayo, u nea vhutanzi o thoma a ana kana a diana na u bvisa dokhumennde;
- (b) toda uri muthu ufhio na ufhio kana tshiimiswa a (tshi) nee muvhigo;
- (c) u kombetshedzwa, hu tshi tevhelwa milayo ya vhusimamilayo kana ndaulo na ndaela, muthu muhwe na muhwe kana tshiimiswa uri tshi tevhedze thodea dza samanisi kana thodea hu tshi tevhedzwa phara (a) kana (b); na
- (d) u tangedza phethishini, vhuimeleli kana mihumbulo yo diswaho nga muthu muhwe na muhwe kana tshiimiswa tshi re na dzangalelo.

Nzunzanyelo dza nga ngomu, maitele na matshimbidzele a zwa Phurovintsi

116. (1) Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu nga -

- (a) ta na u laula kha nzunzanyo dza nga ngomu, maitele na

matshimbidzele; na

- (b) u ita ndayo na ndaela malugana na mafhungo adzo, hu tshi dzhielwa ntha demokirasi ya vhuimeleli na u shela mulenzhe, vhudifhinduleli, u vha khagala na u shela mulenzhe ha nnyi na nnyi.
- (2) Ndayo na ndaela dza Vhusimamilayo ha Phurovintsi zwi tea u ita uri hu vhe na -
 - (a) u thomiwa, kuvhumbelwe, maanda, mishumo na tshifhinga tshi no dzhiwa nga komiti dzafo; na
 - (b) u shela mulenzhe kha matshimbidzele a vhusimamilayo nga madzangano matuku othe a politiki o imelelwaho kha Vhusimamilayo nga ndila i yelanaho na dimokirasi;
 - (c) thuso ya tshelede na ya ndangulo kha lihoro linwe na linwe lo imelelwaho kha vhusimamilayo, u ya nga ha vhuimeleli hao, uri lihoro linwe na linwe na murangaphanda walo li kone u shuma mishumo yalo kha vhusimamilayo; na
 - (d) u dzhielwa ntha ha murangaphanda wa lihoro lituku li re na tshigwada tshihulwanesa vhusimamilayoni uri a vhe ene Murangaphanda wa Vhuhanedzi.

Vhutalu (Privilege)

- 117. (1) Mirado ya khorotshitumbe ya phurovintsi, na vhurumelwa ha phurovintsi ha tshothe kha Khantsela ya Phurovintsi ya Lushaka -
 - (a) vhu na mbofholowo ya u amba na u hanedzana kha vhusimamilayo na kha komiti dzaho, hu tshi tevhedzwa ndayo na ndaela dzaho; na uri
 - (b) a i nga iswi kotho ya vhumamukanyi malugana na zwa vhukhakhi, u fariwa, u honelwa kana u pfi vha na vhudifhinduleli kha zwa tshinyalelo nga nthani ha -
 - (i) zwiinwe na zwiinwe zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi nea kha vhusimamilayo ha phurovintsi kana inwe na inwe ya komiti dzaho; kana

- (ii) zwiñwe na zwiñwe zwo dzumbululwaho nga nthani ha zwe vha zwi amba, u zwi bvisa kana u zwi nea.
- (2) Vhuñwe vhuñalu na u sa kwamea nga zwothe zwothe nga mirado ya vhusimamilayo ya phurovintsi zwi nga buliwa nga mulayo.
- (3) Miholo na magavhelo na mbuelo zwi fhiwaho mirado ya Vhusimamilayo ha Phurovintsi zwi badelwa zwi tshi bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Phurovintsi.

U kona u swikelelea na u dzhenelelea kha Vhusimamilayo ha Phurovintsi

118. (1) Vhusimamilayo ha phurovintsi vhu -
- (a) a tutuwedza u dzhenelela ha nnyi na nnyi kha zwa vhusimamilayo na manwe maitele a zwa Vhusimamilayo na komiti dzaho; na
 - (b) u shuma na mafhungo aho hu si na tshidzumbe, na u farela madzulo aho na a dzikomiti, zwi tshi itea khagala, fhedzi, hu tea u dzhiwa vhukando ho teaho-
 - (i) u langula u swikelelea ha nnyi na nnyi zwi tshi katela na u swikelelea ha vhoramafhungo, kha Vhusimamilayo na komiti dzaho;
 - (ii) na u ita uri muthu ufho na ufho a setshiwe, nahone arali zwo tea, u hanela muthu a tshi dzhena kana u bviswa ha muthu ufho na ufho.
- (2) Mulayotewa wa phurovintsi u nga si thivhele vhatu, hu tshi katelwa vha nyandadzamafhungo kha dzulo la komiti nga nndani ha musi zwo fanela nahone zwo tendelea u zwi ita kha tshitshavha tshi re khagala tsha demokirasi.

U divhadzwa ha Mulayotibe

119. Mulayotibe u nga divhadzwa kha Vhusimamilayo fhedzi nga mirado ya khorotshitumbe ya phurovintsi kana komiti kana murado wa vhusimamilayo ha phurovintsi, fhedzi mulayotibe wa tshelede u tea u divhadzwa nga murado wa khorotshitumbe a re na vhudivhinduleli

kha zwa tshelede ya phurovintsi.

Mulayotibe wa Tshelede

120. (1) Mulayotibe u no kovha tshelede, kana u vhila muthelo, mithelo minwe-vho, kana muingathengo u pfi Mulayotibe wa tshelede. Mulayotibe wa tshelede u nga si kone u shumana na mañwe mafhungo, nga nḡdani ha u vhila mithelo, zwigwevho na zwiñwe zwigwevho zwa tshelede.
- (2) Mulayo wa Phurovintsi u tea u sumba matshimbidzele ane ngao vhusimamilayo ha tea u khwinisa ngaho Milayotibe ya tshelede.

U Nea thendelo kha Mulayotibe

121. (1) Muphirimia u tea u nea thendelo na u saina Mulayotibe wo phasiwaho hu tshi tevhedzwa Vhusimamilayo ha Phurovintsi, arali Muphirimia a sa khou tou zwi pfesesa zwavhuḡi uri uyo Mulayotibe wo teana u ita ngauralo malugana na Mulayotewa, u ḡo u rumela murahu kha Vhusimamilayo ha Phurovintsi uri u sedzulusiwe hafhu.
- (2) Arali, nga murahu ha tsedzuluso, zwa wanala uri Mulayotibe a u na u sa pfesesea ho sumbedzwaho nga Muphirimia, Muphirimia u tea u nea thendelo na u saina Mulayotibe uyo, arali zwi songo ralo Muphirimia u fanela u -
 - (a) nea thendelo na u saina Mulayotibe; kana
 - (b) u fhirisela kha Khothe ya Mulayotewa uri i nee tsheo yayo kha u tea hawo siani ja Mulayotewa.
- (3) Arali Khothe ya Mulayotewa ya sumbedza uri Mulayotibe uyo u yelana na Mulayotewa, Muphirimia u tea u nea thendelo na u u saina.

Khumbelo nga Mirado kha Khothe ya zwa Mulayotewa

122. (1) Mirado ya Vhusimamilayo ha Phurovintsi i nga ita khumbelo kha khothe ya zwa Mulayotewa uri hu itwe ndaello ya u sumba uri mulayo kana tshipida tsha Mulayo wa phurovintsi a tshi

yelani na Mulayotewa.

(2) Khumbelo -

(a) i nga kunguwedzwa nga tshivhalo tshi linganaho kana u fhira phesenthe dza 20 dza mirado ya Vhusimamillayo;

(b) i tea u itwa hu sa athu u fhela maduvha a 30 u bva musi Muphirimia o no saina Mulayotibe.

(3) Musi khumbelo i tshi itiwa, Khothe ya Mulayotewa i nga bula uri Mulayotibe u nga si divhadzwe kana Mulayo kana tshipida tsha Mulayo a tshi shumi u swikela Khothe i tshi tshea kha khumbelo arali -

(a) dzangalelo la zwa vhulamukanyi li tshi toda uri hu itiwe ngauralo; na

(b) khumbelo i na khonadzeo khulwane ya u bveledzea.

(4) Arali khumbelo i songo bveledzea, nahone i songo sumbedza u vha na khonadzeo ya u bvela phanda, Khothe ya Mulayotewa i nga ita uri muthu we a ita khumbelo iyo a badele tshinyalelo yotthe.

Nyandazo ya Milayo ya phurovintsi

123. Mulayotibe wo tendelwaho nga Muphirimia na u sainwa ngae u tea u divhadziwa kha gurannda ya Muvhuso nahone u vha Mulayo u bva musi u tshi divhadzwa.

U vhewa ha Milayo ya Phurovintsi nga ndila yo tsireledzeaho

124. Kopi yo sainiwaho ya Mulayo wa Phurovintsi i dzhijiwa sa vhubanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dza Mulayo nahone i tea u vhewa nga ndila yo tsireledzeaho nga Khothe ya Mulayotewa nga u tshanyanya u bva musi uyu Mulayo u tshi bva u divhadziwa.

Khorotshitumbe dza Phurovintsi

Maandalanga a Khorotshitumbe dza phurovintsi

125. (1) Maandalanga a khorotshitumbe a Phurovintsi o vhewa kha Muphirimia wa Phurovintsi yeneyo.

(2) Muphirimia khathihi na minwe mirado ya Khorotshitumbe ya

- Khantsela vha nga shumisa maanda a zwa Khorotshitumbe nga -
- (a) u shumisa milayo ya phurovintsi;
 - (b) u thoma u shumiswa ha milayo yothe ya lushaka yo tetshelwaho fhethu ho sumbedzwaho kha Muengedzo 4 kana 5 nga nda ha musu Mulayotewa kana Mulayo wa Phalamennde u na mbetshelo dziwe-vho nga ndani ha idzi;
 - (c) u langula milayo ya lushaka kha phurovintsi i welaho nga nda ha fhethu he mishumo yo newaho kha Muengedzo 4 na 5, ndangulo ya hone ine ya vha yo kumedzelwaho kha khorombusi ya phurovintsi hu tshi tevhelwa Mulayo wa Phalamennde;
 - (d) u bveledza na u thoma u shumisa pholisi dza phurovintsi;
 - (e) u tumekanya ndaulo ya mishumo ya muvhuso wa phurovintsi na ndaulo na mihasho yawo;
 - (f) u lugisa na u thoma milayo ya phurovintsi; na
 - (g) u ita miwe mishumo yo newaho hu tshi tevhelwa Mulayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (3) Phurovintsi i na maandalanga a khorotshitumbe hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (2) (b) fhedzi u swika afho hune maanda a ndaulo ya phurovintsi a nga kona u vha na vhudifhinduleli hu shumaho. Muvhuso wa lushaka, nga milayo na nga manwe maitela-vho, u fanela u thusa phurovintsi u bveledza maanda a ndaulo zwi tdeaho kha u ita mishumo nga vhukoni sa zwe zwa bulwa kha khethekanyo thukhu 2.
- (4) Phambano inwe na inwe i yelanaho na maanda a ndaulo a phurovintsi zwi tshi kwama mishumo ifhio na ifhio zwi fanela u fhiriselwa kha Khantsela ya lushaka ya Phurovintsi nga likumedzwa hu sa athu u fhela maduvha a 30.
- (5) U ya nga ha Khethekanyo 100, u shumiswa ha milayo ya vhusimamilayo ha phurovintsi zwi wela fhasi ha maanda a khorotshitumbe ya phurovintsi.
- (6) Khorotshitumbe ya Phurovintsi i tea u shuma i tshi tevhedza, nahone i kha mikano ya -

- (a) Mulayotewa, na
- (b) Mulayotewa wa phurovintsi, arali Mulayotewa wo phasiselwa phurovintsi

U kumedzwa mishumo

126 Murado wa Khorotshitumbe ya Phurovintsi a nga kumedzwa mushumo munwe na munwe une wa tea u itwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde kha murado wa khorotshitumbe ya phurovintsi kana khoro yapo U kumedzwa mishumo -

- (a) hu tea u itwa hu tshi tevhedzwa thendelano vhukati ha murado wa khorotshitumbe kana khoro dzapo a shumanaho nazwo,
- (b) hu tea u yelana na Mulayo wa Phalamennde une ngawo mishumo iyo yo tea u itwa, na
- (c) u thoma u shuma musi ho divhadzwa nga Muphirimia

Maanda na mishumo ya Muphirimia.

127 (1) Muphirimia u na maanda na u kona u ita mishumo yo newaho ofisi yawe nga Mulayotewa na mulayo munwe na munwe

(2) Muphirimia u na vhudifhinduleli ha -

- (a) u nea thendelo na u saina Mulayotibe,
- (b) u humisela Mulayotibe murahu kha Phalamennde uri u sedzuluswe hafhu malugana na u yelana hawo na Mulayotewa,
- (c) u fhirisela Mulayotibe kha Khothe ya Mulayotewa u itela tsheo yayo malugana na u yelana ha Mulayotibe na zwa Mulayotewa,
- (d) u vhidza mutangano u songo dowealeho wa Vhusimamilayo u itela mafhungo a tshihaḁu,
- (e) u nanga khomishini dza tsedzuluso, na
- (f) u divhadza (vhidza) dzireferandamu kha phurovintsi

Khetho dza Muphirimia

128 (1) Kha dzulo laho la u thoma musi li tshi khethiwa, na tshifhinga tshothe musi zwi tshi toḁea uri hu ḁadziwe tshidulo, Vhusimamilayo ha Phurovintsi vhu tea u khetha mufumakadzi

- kana munna u bva kha mirado yaho uri a vhe Muphirimia.
- (2) Muhatuli o rumelwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa u tea u ranga phanda khetho dza Muphirimia. Martele o buliwaho kha Tshipiqa A tsha Muengedzo 3 a do shuma kha u khethiwaha Muphirimia.
 - (3) Khetho dza u dadza tshikhala ofisini ya Muphirimia dzi tea u fariwa nga tshifhinga na duvha lo tiwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa, fhedzi hu sa athu fhela maduvha a 30 u bva nga duvha le tshikhala itsho tsha tutshelwa.

U thomiwa ha mushumo wa ofisini nga Muphuresidennde

129. Musi muthu o khethiwa sa Muphirimia u tea u dzhiya tshidulo hu sa athu u fhela maduvha mananu o khethiwa nga u ana kana u sumbedza u diana kha u fulufhedzea kha Riphabuliki, nga muano u ya nga ha Muengedzo 2.

Tshifhinga tsha Muphirimia tsha u dzula ofisini

130. (1) Tshifhinga tsha ofisi tsha Muphirimia tshi thoma musa a tshi dzhia tshidulo tshawe, tsha fhela musa a tshi tutshela kana musa munwe muthu o khethiwaho sa Muphirimia a tevhelaho a tshi dzhia tshidulo tshawe.
- (2) A hu na muthu ane a do fara tshidulo tsha u vha Muphirimia zwifhinga (period) zwi fhiraho zwivhili ofisini, fhedzi, musa muthu a tshi khethiwa u ri a dadze tshidulo tshi si na muthu ofisini ya Muphuresidennde, tshifhinga tsha u bva kha u khethiwa uho u ya kha khetho dzi tevhelaho a tshi dzhiwi sa tshifhinga tsha ofisi.
- (3) Vhusimamilayo ha phurovintsi, nga likumedzwa le la tikedzwa nga khwathiso ya voutu dzi linganaho mbili tshararu ya mirado, vhu nga bvisa Muphirimia kha ofisi zwi tshi bva kha-
- (a) u pfuka huhulwane ha Mulayotewa kana mulayo;
 - (b) mikhwa yo bvaho ndilani; kana

- (c) u balelwa u ita mishumo ya ofisi.
- (4) Muñwe na muñwe we a vhuya a bviswa ofisini ya Vhuphirimia zwi tshi tevhela khethekanyo thukhu (3)(a) kana (b) ha ngo fanela u wana pfanelo dza heyo ofisi, na uri a nga si kone u shuma kha inwe ofisi ya vhathu.

Mufarela Muphirimia

131. (1) Musi Muphirimia a siho kana a sa koni u ita mishumo ya ofisi ya Muphirimia, kana musi ofisi ya Muphirimia i si na muthu, mufari wa ofisi u ya nga mutevhe u re afho fhasi, u do imela Muphirimia -
- (a) Murado wa khorotshitumbe o rumelwaho nga Muphirimia;
 - (b) Murado wa khorotshitumbe o rumelwaho nga miñwe mirado ya Khantsela;
 - (c) Mulangadzulo, u swikela musi vhusimamilayo vhu tshi rumela muñwe wa mirado yaho.
- (2) Mufarela Muphirimia u na vhuḁifhinduleli, maanda na mishumo ya Muphirimia.
- (3) Musi a sa athu u dzhia vhuḁifhinduleli, maanda na mishumo, Mufarela Muphurusidennde u tea u ana kana u khwaḁisedza hawe kha Riphabuliki na kha u tevhedza Mulayotewa, u ya nga ha Muengedzo 2.

Khorotshitumbe

132. (1) Khorotshitumbe ya Phurovintsi yo vhumbiwa nga Muphurimia, sa Ṱhoho ya khoru na mirado i si fhasi ha miṱanu nahone i sa fhiri fumi vho vheiwaho nga Muphurimia vha tshi bva kha mirado ya Vhusimamilayo ha Phurovintsi.
- (2) Muphirimia wa phurovintsi u vhea mirado ya khorotshitumbe. U vha fha maanda na mishumo nahone a nga ḁi vha bvisa kha zwidzulo zwavho.

Vhuḁifhinduleli na u vha a kwameaho (Accountability)

133. (1) Mirado ya khorotshitumbe ya phurovintsi vha na vhuḁifhinduleli kha mishumo ya khorotshitumbe ye vha i newa nga

Muphirimia.

- (2) Mirado ya Khorotshitumbe ya phurovintsi nga tshavho, na vhothe nga muthihi nga muthihi vha na vhudifhinduleli kha Vhusimamilayo musi vha tshi shumisa maanda na u bvedza mishumo yavho.
- (3) Mirado ya Khorotshitumbe ya phurovintsi vha tea -
 - (a) u shuma vha tshi tevhedza Mulayotewa nahone arali mulayotewa wa phurovintsi wo fhiriswa nga phurovintsi, na wonoyo-vho Mulayotewa; na
 - (b) u nea muvhigo kha vhusimamilayo nga ha ndaulo yo fhelelaho nahone ya misi malugana na mafhungo a re fhasi ha ndangulo yayo.

U ya phanda na u shuma ha Khabinethe nga murahu ha khetho

134. Musi khetho dza Vhusimamilayo ha Phurovintsi dzi tshi fariwa, khorotshitumbe na mirado yayo vha do sala vha tshi ita mishumo u swikela musi muthu o khethiwaho sa Muphirimia nga Vhusimamilayo vhu tevhelaho a tshi thoma u shuma ofisini yawe.

Muano wa Ofisi kana Khwaṭhisedzo

135. Musi mirado ya khorotshitumbe vha sa athu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ana kana u sumbedza u diana kha u fhlufhedzea kha Riphabuliki na u do tevhela Mulayotewa, nga muano u ya nga ha Muengedzo 2.

Vhudifari ha Mirado ya Khorotshitumbe

136. (1) Mirado ya Khorotshitumbe ya phurovintsi vha tea u shuma u ya nga ha maitele a Vhudifari o tiwaho nga mulayo wo iti waho nga vhusimamilayo ha lushaka.
- (2) Mirado ya Khorotshitumbe ya phurovintsi vha nga si -
- (a) dzhie minwe mishumo i badelaho;
 - (b) shume nga ndila inwe na inwe ine ya si yelane na mushumo wa ofisini dzavho, khathihi na u didzhenisa kha maitele manwe na manwe ane a nga vha dzhenisa

khomboni ya phambano vhukati ha mishumo yavho ya tshiofisi na lutamo lwavho vhone vhone; kana

- (c) vha nga si shumise tshiimo tshavho kana mafhungo manwe na manwe e vha a newa kha u dipfumisa kana u nea mbuelo zwi songo daho kha muthu muñwe na muñwe.

U fhiriswa ha mishumo

137. Muphirimia, nga mulevho, a nga fhirisela kha murado wa Khorotshitumbe -

- (a) ndaulo ya mulayo muñwe na muñwe zwo newaho muñwe murado; kana
(b) mushumo wo newaho nga mulayo kha muñwe murado.

U newa ha maanda na mishumo zwa tshifhinganyana

138. Muphurimia wa phurovintsi a nga nea maanda na mishumo ya muñwe murado a sihoho ofisini yawe kana a sa koni u shumisa na u ita mushumo wawe, kha muñwe murado wa Khabinethe.

U lavheleswa ha nga muvhuso wapo

139. (1) Musi Masipala a sa koni kana a tshi balelwa u ita mishumo yawe ya khorotshitumbe, hu tshi tevhedzwa mulayo wa Khorotshitumbe ya Phurovintsi yo livhanaho nazwo, i nga dzhenelela nga u dzhia vhukando ho teaho u vhone uri mishumo i shumiwe, zwi tshi katela, -

- (a) u bvisa ndaela i yaho kha Khorotshitumbe ya Masipala, i talutshedzaho he u balelwa nga u ita mishumo iyo ha swika hone, na u bula vhukando vhu teaho u dzhiwa uri hu kone u itwa mushumo.
(b) u thoma u vha na vhudifhinduleli kha zwi livhanaho na mushumo uyo kha iyo phurovintsi muso zwi zwa vhuhogwa -
(i) u itela uri hu vhe na zwiwandadi zwa lushaka zwa vhuhogwa kana u swikelela zwiwandadi zwa fhasi

zwa u ita mishumo.

- (ii) u thivhela uyo Masipala kha u dzhiya nyito i songo daho ine ya nga vhaisa lutamo lwa Masipala kana phurovintsi yothe;
 - (iii) u itela uri hu vhe na vhuthihi ha zwa ikonomi.
- (2) Arali khorotshitumbe ya phurovintsi ya dzhenelela kha zwa ha Masipala hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (1)(b) -
- (a) u dzhenelela hu tea u tendelwa nga muraḁo wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli kha mafhungo a muvhuso wapo, hu sa athu fhela maḁuvha a 14 ho vha na u dzhenelelwa;
 - (b) ngivhadzo ya u dzhenelela i fanela u vhewa tafulani kha vhusimamilayo ha phurovintsi na kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi hu sa athu fhela maḁuvha a 14 u bva ḁuvha le Dzulo la u thoma nga murahu ha musi u dzhenelelwa ho thoma;
 - (c) u dzhenelela hu tea u tendiwa nga Khantsela hu sa athu fhela maḁuvha a 30 a Dzulo la u thoma u bva tshe u dzhenelela ha thoma; na uri
 - (d) Khantsela i tea u sedzulusa u dzhenelela misi yothe nahone ya ita themendelo dzo teaho kha khorotshitumbe ya lushaka.
- (3) Milayo ya lushaka i nga laula maitale o thomiwaho kha iyi khethekanyo.

Tsheo dza Khorotshitumbe

140. (1) Tsheo ya Muphirimia wa phurovintsi i fanela u vha yo tou ṅwalwa arali yo -
- (a) dzhiwa hu tshi tevhelwa mulayo; kana
 - (b) i tshi nga bveledza u dzhielwa vhukando ha mulayo.
- (2) Tsheo yo ṅwaliwaho ya Muphirimia wa phurovintsi i tea u sainiwa hafhu nga muṅwe muraḁo wa Khorotshitumbe arali tsheo iyo i tshi kwama mushumo une wa itwa nga uyo muraḁo.
- (3) Milevho, ndaulo na dziṅwe ndayo thukhu dza vhusimamilayo

dzi tea u swikelelwa nga nnyi na nnyi.

- (4) Milayo ya Vhusimamilayo ha phurovintsi i fanela u sumbedza maitele ane, na ndila ine zwishumiswa zwo bulwaho kha khethekanyo thukhu (3) zwa tea -
- (a) u vhewa tafulani la vhusimamilayo ha phurovintsi; na
- (b) u tendiwa nga vhusimamilayo ha phurovintsi.

Midzinginyo ya u sa vha na fhulufhelo

141. (1) Arali Vhusimamilayo ha Phurovintsi, nga vouthu ya vhunzhi ha mirado yaho i tshi phasisa mudzinginyo wa u sa vha na fhulufhelo kha Khorotshitumbe ya phurovintsi zwi sa kateli Muphirimia, Muphirimia u tea u dzudzanyulula Khabinethe.
- (2) Arali Vhusimamilayo ha Phurovintsi, nga vouthu ya vhunzhi ha mirado yalo, i tshi phasisa mudzinginyo wa u sa vha na fhulufhelo kha Muphirimia, Muphirimia na minwe mirado ya Khorotshitumbe vha tea u dirula mushumo.

MILAYOTWEA YA ZWA PHUROVINTSI

U tangedzwa ha milayotewa ya phurovintsi

142. Vhusimamilayo ha phurovintsi vhu nga phasisa Mulayotewa wa phurovintsi kana, musi zwi tshi shuma ha khwinisa Mulayotewa waho, arali tshivhalo tshi si fhasi ha mbili tshararu tsha mirado yaho tsha vouthela u tendelana na Mulayotibe.

Zwi re ngomu ha Milayotewa ya Phurovintsi

143. (1) Mulayotewa wa phurovintsi, kana mukhwiniso wa Mulayotewa, u tea u yelana na Mulayotewa, fhedzi u nga ita uri hu vhe na -
- (a) zwivhumbeo zwa vhusimamilayo ha phurovintsi kana khorotshitumbe na matshimbidzele ane a fhambana na o tiwaho kha ndima iyi; kana
- (b) tshumiswa, mishumo, maandalanga na maimo a zwa vuhosi ha sialala, musi zwi tshi todea.
- (2) Mbetshelo dzo dzheniswaho kha Mulayotewa wa phurovintsi

kana mukhwiniso wa Mulayotewa hu tshi tevhedzwa phara (a) kana (b) ya khethekanyo tshukhu (1) -

- (a) dzi tea u tendelana na ndeme dzi re kha khethekanyo (1) Ndima 3; na uri
- (b) dzi nga si fhe phurovintsi maanda afhio na afhio a welaho -
 - (i) nnda ha fhethu ha maanda a phurovintsi hu tshi tevhedzwa Muengedzo 4 na 5 kana;
 - (ii) nnda ha maanda na mishumo yo newaho phurovintsi nga dzinwe khethekanyo dza Mulayotewa.

U tanzielwa ha Milayotewa ya Phurovintsi

- 144. (1) Arali vhusimamilayo ha phurovintsi ho phasisa kana u khwinisa Mulayotewa, Mulangadzulo wa Vhusimamilayo u tea u netshedza linwalo la Mulayotewa kana khwiniso ya Mulayotewa kha Khothe ya zwa Mulayotewa u itela uri u tanzielwe.
- (2) A hu na linwalo la Mulayotewa wa phurovintsi kana khwiniso ine ya do vha mulayo u swikela musi Khothe ya zwa Mulayotewa i tshi tanzila -
 - (a) zwauri linwalo lo phasiswa hu tshi tevhedzwa khethekanyo 142; na
 - (b) zwauri linwalo lothe li tendelana na khethekanyo 143.

U sainiwa, u andadzwa na u vhewa nga ndila ya tsireledzo ha Milayotewa ya phurovintsi

- 145. (1) Muphirimia wa phurovintsi u tea u tendela, na u saina linwalo la Mulayotewa wa phurovintsi kana khwiniso ya Mulayotewa le la tanzielwa nga Khothe ya zwa Mulayotewa.
- (2) Linwalo lo tendelwaho na u sainiwa nga Muphirimia li tea u andadzwa kha Guranda ya lushaka ya Muvhuso nahone li thoma u shuma u bva duvha la nyandadzo kana lo tiwaho nga Mulayotewa kana khwiniso.
- (3) Linwalo lo sainiwaho la Mulayotewa kana khwiniso ya Mulayotewa ndi vhutanzi ho fhelelaho ha mbetshelo dza lo na

uri, nga murahu ha musi wo anḡadzwa, u fanela u fhiwa
Khothe ya zwa Mulayotewa uri i u vhee nga ḡḡila ya tsireledzo.

Phambano ya Milayo

Phambano vhukati ha milayo ya vhusimamilayo ya lushaka na ya phurovintsi

146. (1) Khethekanyo iyi i shuma kha phambano vhukati ha milayo ya vhusimamilayo ha lushaka na ha phurovintsi, i welaho fhasi ha mishumo yo bulwaho kha Muengedzo 4
- (2) Vhusimamilayo ha lushaka vhu shumaho nga ḡḡila i fanaho malugana na shango lothe i ḡḡo langa ḡḡha ha milayo ya vhusimamilayo ha phurovintsi arali zwidodombedzwa zwifhio na zwifhio zwi tevhelaho zwi tshi ḡḡo tevhelwa:
- (a) Milayo ya vhusimamilayo ha lushaka i shumana na mafhungo ane a si kone u langulwa lu shumaho nga milayo yo phasiswaho nga phurovintsi nga ḡḡila nthihi nga ndivhanele.
- (b) Lutamo lwa shango nga vhuḡḡalo lu tshi ḡḡḡa uri mafhungo a shumaniwe nao nga ḡḡila i fanaho vhukati ha lushaka, na uri milayo ya vhusimamilayo ha lushaka i tshi ḡḡo ita uri hu vhe na u fana nga u thoma -
- (i) ndayo na zwilingano;
- (ii) mitheo;
- (iii) pholisi dza lushaka.
- (c) Mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka i a ḡḡḡea kha -
- (i) u ita uri hu vhe na tsireledzo ya lushaka;
- (ii) u ita uri hu vhe na vhuthihi kha ikonomi;
- (iii) u tsireledzwa ha makete wa vhathu vhothe malugana na u tshimbizwa ha thundu, tshumelo, pfuma na mishumo;
- (iv) u ḡḡḡuwedza zwito zwa ikonomi zwi tshi pfuka mikano ya phurovintsi;
- (v) u ḡḡḡuwedza ndingano ya zwithu kana ndingano ya u swikelela kha tshumelo ya muvhuso;

(vi) Tsireledzop ya mupo.

- (3) Mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka u do langa ntha ha wa vhusimamilayo ha phurovintsi arali mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka wa vha wo itelwa u thivhela nyito i songo teaho kha phurovintsi ine -
 - (a) wa tshinyadza zwa ikonomi, mutakalo kana lutamo lwa tsireledzo ya inwe phurovintsi kana shango nga vhudalo; kana
 - (b) wa khakhisa u shumiswa ha pholisi dza ikonomi dza lushaka.
- (4) Mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka une wa shumana na mafhungo o bulwaho kha khethekanyo thukhu (2)(c) na zwaui phambano i diswe khothe uri i tandululwe, khothe i tea u dzhiela ntha thendelo kana u haniwa ha mulayo nga Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi.
- (5) Mulayo wa Vhusimamilayo ha phurovintsi u do langa ntha ha mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka arali khethekanyo thukhu (2) kana (3) ya sa shuma.
- (6) Mulayo wo itwaho hu tshi tevhedzwa mulayo wa Phalamennde kana Mulayo u nga shuma fhedzi arali uyo mulayo u wo tendelwaho nga Khantsela ya Phurovintsi.
- (7) Arali Khantsela ya Phurovintsi ya sa kona u ita tsheo hu sa athu fhela maduvha a 30 a dzulo layo la u thoma u bva tshee mulayo wa fhiriselwa khayo, mulayo uyo u do dzhiwa kha mishumo ya zwothe sa wo tendelwaho nga Khantsela.
- (8) Arali Khantsela ya Phurovintsi i sa tendela mulayo wo bulwaho kha khethekanyo thukhu (6) i fanela uri hu sa athu fhela maduvha a 30 yo ita tsheo, i rumele zwiitisi zwa u sa konisa u tendela mulayo kha maandalanga o rumelaho uyo mulayo.

Dziinwe phambano

147. (1) Arali hu na phambano vhukati ha mulayo wa vhusimamilayo ya lushaka na ya mbetshelo dza mulayotewa wa phurovintsi, malugana na -
- (a) mafhungo, ane uyu Mulayotewa wa tou livhanyisa na u todea kana u lavhelela u phasiswa ha mulayo wa

- vhusimamilayo ha lushaka i do langa ntha ha mbetshelo dzi kwameaho dza Mulayotewa wa phurovintsi;
- (b) u dzhenelela ha vhusimamilayo ha lushaka, hu tshi tevhedzwa khethekanyo 44 (2) milayo ya vhusimamilayo ha lushaka i do langa ntha ha mbetshelo dza Mulayotewa wa phurovintsi; kana
- (c) mafhungo a welaho fhasi ha mishumo yo tiwaho kha Muengedzo 4, khethekanyo 146 i do shuma sa zwine ha tou nga mbetshelo dzi kwameaho dza mulayotewa wa phurovintsi dzo vha dzi milayo ya vhusimamilayo ha phurovintsi ho bulwaho kha iyo khethekanyo.
- (2) Milayo ya vhusimamilayo ha lushaka yo bulwaho kha khethekanyo 44 (2) i do langa ntha ha milayo ya vhusimamilayo ha phurovintsi malugana na mafhungo o bulwaho kha mishumo i re ngomu ha Muengedzo 5.

Phambano dzine dza si kone u tandululwa

148. Arali khudano malugana na phambano i sa koni u tandulwa nga khothe, mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka u do langa ntha ha Mulayo wa vhusimamilayo ha phurovintsi kana mulayotewa wa phurovintsi.

Maïmo a milayo ine ya sa kone u langa

149. Tsheo nga khothe ya uri mulayo wa vhusimamilayo u do langa ntha ha minwe milayo a zwi nga iti uri iyo minwe milayo i si shume, fhedzi i do ita uri iyo minwe i vhe yo ima u shuma u swikela phambano i tshi tandululwa.

Thalutshedzo ya Phambano

150. Musi hu tshi sedzuluswa zwithu zwi ngaho phambano vhukati ha milayo ya vhusimamilayo ha phurovintsi na ha lushaka, kana vhukati ha milayo ya Vhusimamilayo ha Lushaka na Mulayotewa wa phurovintsi, khothe inwe na inwe i do takalela thalutshedzo yo teaho ya mulayo kana Mulayotewa, ine ya do ita uri hu vhe na phambano ntha ha Thalutshedzo ifhio na ifhio ine ya nga bveledzisa uri hu vhe na phambano.

NDIMA YA 7

MUVHUSO WAPO

Vhuimo ha masipala

151. (1) Muvhuso wapo u vhumbiwa nga vhomasipala vhane vha tea u thomiwa kha shango lothe la Riphabuliki.
- (2) Maandlanga a khorotshitumbe na vhusimamilayo a masipala o hweswa kha Khantsela ya Masipala
- (3) Masipala u na pfanelo ya u vhusa, nga u vhona hawe, mafhungo othe a muvhuso wapo wa tshitshavha tshenetsho, hu tshi tevhelwa milayo ya lushaka na ya phurovintsi sa zwe ya newa kha Mulayotewa
- (4) Muvhuso wa lushaka na wa phurovintsi i nga si pfuke kana u ima phanda vhukoni kana pfanelo ya u shumisa maanda awo kana u ita mishumo yawo.

Ndivho dza muvhuso wapo

152. (1) Mishumo ya muvhuso wapo ndi -
- (a) u bveledza muvhuso wa demokirasi u na vhudifhinduleli kha vhadzulapo;
 - (b) u vhona uri hu vhe na tshumelo kha zwitshavha nga ndila i sa khauwiho;
 - (c) u tutuwedza mveledziso siani la zwa matshilisano na ikonomi;
 - (d) u tutuwedza vhupo ho tsireledzeaho na mutakalo wavhudi;
 - (e) u kunguwedza u shela mulenzhe ha zwitshavha na madzangano a zwitshavha kha mafhungo a muvhuso wapo.
- (2) Masipala u fanela u lusa u bveledza mishumo yo sumbedzwaho kha khethekanyo thukhu (1) zwi tshi ya nga gwama na ndangulo zwine a vha nazwo.

Mishumo ya mveledziso ya masipala

153. Masipala u fanela u -

- (a) dzudzanya na u langa ndangulo, mukovho, na dziñwe mbekanyo u dzhiela ntha thodea dza tshitshavha khulwane na u tutuwedza mveledziso ya matshilisano na ikonomi;
- (b) shela mulenzhe kha mbekanyamushumo dza mveledziso dza lushaka na dza phurovintsi.

Masipala kha muvhuso wa tshumisano

154. (1) Muvhuso wa lushaka na wa phurovintsi nga u shumisa mulayo na vhuñwe vhukando i fanela u tikedza na u khwathisa maanda a masipala kha u langa mafhungo avho, u shumisa maanda na u ita mishumo yavho.
- (2) Mulayotibe wa lushaka kana wa phurovintsi une wa kwama vhuimo, zwiimiswa, maanda kana mishumo ya muvhuso wapo i fanela u anadziwa uri vhatu vha nee mihumbulo yavho i sa athu u isiwa Buthanoni la Lushaka kana Vhusimamilayo ha Phurovintsi nga ndila ine ya tendela muvhuso wo vhumbiwaho wapo, masipala na vhañwe vhatu vha re na dzangalelo tshifhinga tsha uri vha nee vhuifiwa havho nga ha Mulayotibe uyo.

U vhumbiwa ha Masipala

155. (1) Hu na zwigwada zwi tevhelaho zwa masipala:
- (a) **Tshigwada A:** Masipala a re na maanda a u vhusa na vhusimamilayo kha vhupo hawe.
 - (b) **Tshigwada B:** Masipala ane a tanganyela maanda a u vhusa na a vhusimamilayo kha vhupo hawe na wa tshigwada C tsha masipala kha vhupo vhune a wela khaho
 - (c) **Tshigwada C:** Masipala ane a vha na maanda a u vhusa na a vhusimamilayo kha vhupo vhune ha katela vhomasipala vha no fhira vhavhili.
- (2) Mulayo wa lushaka u bula tshaka dza vhomasipala vthane vha fanela u vhumbiwa kha tshigwada tshiñwe na tshiñwe.

- (3) Mulayo wa lushaka u fanela u -
 - (a) vhumba ndila dzine dza fanela u shumiswa musi vhupo vhu tshi fanela u vha na tshigwada tshithihi tsha masipala wa A kana musi hu tshi fanela u vha na vhomasipala vha zwigwada B na C;
 - (b) u vhumba ndila na matshimbidzele a u vhea mikano nga tshigwada tsho diimelaho; na musi;
 - (c) hu tshi tevhedzwa khethekanyo 229, u ita mbetshelo dzo teaho dza u fhandekanya maanda na mishumo vhukati ha vhomasipala musi vhupo vhu na vhomasipala vha tshigwada B na tshigwada C. U fhandekanya ha maanda na mishumo vhukati ha tshigwada tsha masipala B na tshigwada tsha masipala C zwi nga fhambana kha u fhandekanya maanda na mishumo vhukati ha tshinwe tshigwada tsha masipala B na tsha masipala C
- (4) Mulayo wa lushaka we wa sumbwa kha khethekanyo thukhu (3) u fanela u dzhiela nzhele thodea dza uri tshumelo dza masipala dzo tea nahone dzo fanela.
- (5) Mulayo wa phurovintsi u fanela u vhekanya tshaka dzo fhambanaho dza masipala dzine dza fanela u vhumbwa kha phurovintsi.
- (6) Muvhuso muñwe na muñwe wa phurovintsi u fanela u vhumba vhomasipala kha phurovintsi yawo nga ndila ine ya tshimbilelana na mulayo wa lushaka wo itwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo (2) na (3) na, nga mulayo wa lushaka kana zwinwe zwiimiswa, u fanela u-
 - (a) vhona uri hu na u lavhelesa na u khwaṭhisa muvhuso wapo kha phurovintsi; na u
 - (b) kunguwedza mveledzo ya maanda a muvhuso wapo uri vhomasipala vha kone u ita mishumo na u langula zwitwa zwavho.
- (7) Muvhuso wa lushaka, u tshi tevhedza khethekanyo 44, na muvhuso wa phurovintsi i na maanda a u sima milayo na

maandlanga kha u vhona uri hu vhe na u itwa ha mishumo nga vhopasipala nga ndila i fushaho u ya nga ha zwidombedzwa zwi re kha Muengedzo 4 na 5, nga u langa u shumiswa ha maandlanga a vhomasipala o sumbedzwaho kha khethekanyo 156(1).

Maanda na mishumo ya masipala

156. (1) Masipala u na maandlanga malugana na, nahone u na pfanelo ya u langa -
 - (a) mafhungo a muvhuso wapo o dodombedzwaho kha Tshipiḽa tsha B tsha Muengedzo 4 na Tshipiḽa tsha B tsha Muengedzo 5; na
 - (b) mafhungo maḽwe na maḽwe o kumedzwaho kana o rumelwaho khawo nga mulayo wa lushaka kana wa phurovintsi.
- (2) Masipala a nga ita na u shumisa milawana (by-laws) kha uri hu vhe na ndangulo yo dziaho ya mafhungo ane wa vha na pfanelo ya u a langa.
- (3) Hu tshi tevhelwa Khethekanyo ya 151(4), mulawana une wa fhambana na mulayo wa lushaka na wa phurovintsi a u shumi. Arali hu na u fhambana vhukati ha mulawana na mulayo wa lushaka kana wa phurovintsi une wa si khou shuma nga nthani ha phambano yo ambiwaho kha Khethekanyo 149, mulawana u fanela u dzhiwa u tshi shuma arali hu uri mulayo a u shumi.
- (4) Muvhuso wa lushaka na wa phurovintsi i tea u nea kana u rumela kha masipala nga u tendelana hu tshi tevhedzwa maga maḽwe na maḽwe, ndangulo ya mafhungo o dodombedzwaho kha Tshipiḽa A tsha Muengedzo 4 na Tshipiḽa A tsha Muengedzo 5, zwi elanaho na muvhuso wapo, arali -
 - (a) hayo mafhungo a tshi nga langulwa nga ndila yo dziaho heneffho; na
 - (b) masipala e na maanda a u a langula.
- (5) Masipala u na pfanelo ya u shumisa maanda maḽwe na maḽwe malugana na mafhungo ane a tea kana o livhanaho na u bveledza mushumo wawo nga ndila yo dziaho.

Kuvhumbelwe na khetho dza Khantsela dza Masipala

157 (1) Khantsela ya Masipala i vhumbiwa nga -

(a) mirado yo khethiwaho hu tshi tevhedzwa Khethekanyo
thukhu (2),(3), (4) na (5), kana

(b) arali zwo tendelwa nga mulayo -

(i) mirado yo nangwaho nga inwe Khantsela ya Masipala
u imela yeneyo Khantsela, kana

(ii) mirado yotlhe yo khethwa hu tshi tevhedzwa phara (a) na
mirado yo nangiwa hu tshi tevhedzwa phara thukhu (b)(i)

(2) U khethiwa ha mirado ya Khantsela ya Masipala sa zwe zwa
sumbedziswa zwone kha khethekanyo thukhu (1) (a) zwi fanela
u tevhedza mulayo wa lushaka u taho sisiteme -

(a) vhuimeleli ho linganelaho kha tshenetsho tshipida tsha
masipala ho sedzwa rolo ya vhakhethi vha lushaka lwothe,
nahone vhu tendelaho u khethiwa ha mirado i bvaho kha
mitevhe ya vhonkheteni ya mahoro yo nwaliwaho nga u
tevhkana zwi tshi ya nga lutamo lwa lihora lenelo, kana

(b) vhuimeleli ho linganelaho sa zwe zwa talutshedziswa zwone
kha phara (a) ho tanganyiswa na sisiteme ya vhuimeleli ha
dziwadi zwi tshi bva kha tshivhalo (rolo) tsha vhakhethi vha
lushaka kha tshenetsho tshipida tsha masipala

(3) Ndila ya kukhethela hu tshi tevhelwa khethekanyo thukhu (2) i
fanela u vbona uri tshivhalo tshothe tsha mirado i bvaho kha
lihora linwe na linwe tshi sumbedza tshivhalo tsha u linganyisa
tsha dzivoutu tsho nwalwaho fhasi tsha mahoro eneo

(4) Arali sisiteme ya kukhethela i tshi katela vhuimeleli ha dziwadi,
u khethekanywa ha dziwadi hu tea u itiwa nga tshigwada tsha
vhathu tsho diimisaho nga tshothe tsho nangiwa ho tshi
tevhelwa, na u shuma nga maitele a, u tevhela maga na khalo
yo taluswaho nga mulayo wa lushaka

(5) Muthu a nga vouta fhedzi kha khetho dza masipala arali muthu
onoyo o redzhisitariwa kha tshenetsho tshipida tsha masipala
tsha rolo ya vhakhethi vhothe vha lushaka

- (6) Mulayo wa lushaka we wa ambiwa nga hawo kha khethekanyo thukhu (1) (b) u tea u thoma u wana ndila ine ngayo mahoro na madzangalelo o sumbedzwaho nga Khantsela ya Masipala kha u ta uri a imelelwe zwavhudi.

Mirado ya Khantsela ya Masipala

158. (1) Mudzulapo muñwe na muñwe ane a tendelwa u khetha kha khetho dza Khantsela ya Masipala u a tendelwa u vha murado wa Khantsela, nga ndani ha -
- (a) muthu munwe na muñwe o tholiwaho nga, kana a re mushumeli wa masipala nahone ane a lambedzwa kha mushumo wonoyo we a tholelwa wone kana tshumelo, na muthu we a si iledzwe kha u sa tendelwa uhu hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka;
 - (b) muthu munwe na muñwe o tholiwaho nga, kana a re kha tshumelo ya muvhuso nga iñwe sia nahone ane a lambedzwa kha mushumo wonoyo kana tshumelo, na ane o iledzwaho u vha murado wa khantsela nga mulayo wa lushaka,
 - (c) muthu munwe na muñwe o iledzwaho u khetha kha Buthano la Lushaka kana o iledzwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo 47 (1) (c), (d) kana (e) u vha murado wa Buthano;
 - (d) murado wa Buthano la Lushaka, murumelwa wa Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, kana murado wa vhusimamilayo ha phurovintsi, fhedzi u iledzwa hohu a hu shumi kha murado wa Khantsela ya Masipala o imelaho muvhuso wapo kha Khantsela ya Lushaka; kana
 - (e) murado wa iñwe Khantsela ya Masipala, fhedzi u iledzwa hohu a hu shumi kha murado wa Khantsela ya Masipala o imelaho Khantsela kha iñwe Khantsela ya Masipala ya tshigwada tshiñwe-vho.
- (2) Muthu ane a si tee u vha murado wa Khantsela ya Masipala hu tshi tevhelwa khethekanyo (1) (a), (b), (d), or (e) a nga vha nkhetheeni wa Khantsela, u ya nga phimo kana maga o newaho nga mulayo wa lushaka.

Tshifhinga tsha u shuma tsha Khantsela ya Masipala

159. Tshifhinga tsha u shuma tsha Khantsela ya Masipala a tshi fhiri minwaha mina sa zwe zwa sumbedziswa zwone nga mulayo wa lushaka.

Matshimbedzele a nga ngomu

160. (1) Khantsela ya Masipala -

- (a) i fanela u dzhia tsheo nga ha u shumiswa ha maanda othe a masipala;
- (b) i fanela u nanga mudzulatshidulo wayo;
- (c) i nga nanga khorotshitumbe na dzinwe komiti, hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka; na uri
- (d) i nga thola vhashumeli vhane vha khou todea kha u bveledza mishumo yayo

(2) Mishumo i tevhelaho i nga si nkedzwe nga Khantsela ya Masipala:

- (a) u fhirisa milawana;
- (b) u tendela gwama;
- (c) u vhewa ha gemo la rennde na minwe mithelo, nyingamithelo na mbadelo dza mishumo; na
- (d) u wana tshelede nga u tou pamba.

(3) (a) Mirado ya Khantsela ya Masipala i tea u vha i hone nga vhunzhi phanda ha musi hu tshi dzhiwa phetho nga voutu kha mafhungo manwe na manwe.

(b) Mbudziso dzothe dzi elanaho na mafhungo o bulwaho kha khethekanyo thukhu (2) dzi langiwa nga tsheo yo dzhiwaho nga Khantsela ya Masipala i tshi tikedzwa kha voutu dza tshivhalo tshihulwane tsha mirado.

(c) Mbudziso dzinwe dzothe kha Khantsela dzi tshewa nge ha vha na voutu dza tshivhalo tshihulwane.

(4) A hu na milawana ine ya fhiriswa nga Khantsela ya Masipala nga nda ha musi-

- (a) mirado yothe ya Khantsela yo thoma ya divhadzwa zwavhudzi; na
- (b) mulawana wonoyo wo thoma wa andadziwa u wana

mahumbulwa a vhathu.

- (5) Mulayo wa lushaka u fanela u nea tshikalo tsha u ta -
 - (a) vhuhulu ha Khantsela ya Masipala;
 - (b) uri Khantsela ya Masipala i khethe khorotshitumbe kana komiti inwe-vho;
 - (c) vhuhulu ha khorotshitumbe kana komiti inwe-vho ya Khantsela ya Masipala.
- (6) Khantsela ya Masipala i nga ita milawana ine ya talusa, milayo na ndalea dza -
 - (a) nzudzanyo dza nga ngomu;
 - (b) mushumo wayo na matshimbidzele; na
 - (c) kuthomelwe, kuvhumbelwe, maga, maanda na mishumo ya komiti dzayo.
- (7) Khantsela ya Masipala i tea u ita mushumo wayo nga ndila i songo dzumbamaho, nahone i nga vala madzulo ayo, kana a komiti dzayo fhedzi hune zwa vhonele zwo tea u ita ngauralo u ya nga ha mushumo une wa khou itiwa.
- (8) Mirado ya Khantsela ya Masipala vha na ppanelo ya u dzhenela kha matshimbidzele ayo na a komiti dzayo nga ndila ine -
 - (a) mahoro othe na madzangalelo a sumbedzwa ho kha Khantsela a vha o imelelwa zwavhuji;
 - (b) ya yelana na demokirasi; na uri
 - (c) ya langulwa nga mulayo wa lushaka.

Vhuthalu

161. Mulayo wa phurovintsi u tshi angaredzwa nga mulayo wa lushaka u nga nea vuthalu na dzinyiledzo dza Khantsela dza Masipala na mirado yadzo.

U andazwa ha milawana ya masipala

162. (1) Mulawana wa masipala u nga shumiswa fhedzi arali wo andadziwa kha gazete ya muvhuso wa phurovintsi yeneyo.
- (2) Gazete ya Muvhuso ya phurovintsi i tea u andadza mulawana wa masipala arali wo humbelwa nga masipala.

- (3) Milawana ya masipala i tea u swikelelea nga vhathu.

Muvhuso wapo wo dzudzanywaho

163. Mulayo wa Phalamennde wo itwaho hu tshi tevhelwa maga o newaho kha khethekanyo 76 u fanela u -

- (a) dzhiela nthā madzangano a lushaka na a phurovintsi o imelaho vhomasipala; na
- (b) ta maga ane ngao muvhuso wapo wa nga -
 - (i) kwamana na muvhuso wa lushaka na phurovintsi;
 - (ii) nanga vhaimeleli vhane vha do dzhenela kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi; na
 - (iii) u nanga vhathu kha Khomishini ya Gwama na Dzitshelede.

Mañwe mafhungo-vho

164. Mafhungo mañwe na mañwe a yelanaho na zwa Muvhuso wapo a songo ambiwaho nga hao kha Mulayotewa a nga di talusiwa nga mulayo wa lushaka kana nga mulayo wa phurovintsi u ya nga hune a tendelana na mulayo wa lushaka.

NDIMA YA 8

DZIKHOTHE NA NDAULO YA ZWA VHULAMUKANYI

Maandalanga a zwa vhuhatuli

165. (1) Maandalanga a zwa vhuhatuli ha Riphabuliki a nga fhasi ha khothe.
- (2) Khothe dzi do vha na vhudilangi, nahone dzi do shuma fhedzi u ya nga ha Mulayotewa na mulayo, une dza tea u u shumisa dzi sa dzhii masia na u sa ofha tshithu, u sa shumela vathu vhane dza tama vhone fhedzi kana u vha na luvhengelambiluni kha vhañwe vathu.
- (3) A hu na muthu kana tshipida tsha muvhuso tshine tsha nga thithisa kha mushumo wa khothe.
- (4) Zwiipida zwa muvhuso, nga maitela a mulayo na vhuñwe vhukando, zwi tea u thusa na u tsireledza dzikhothe, u itela vhudilangi, u sa dzhia matungo, tshirunzi, u kona u shumiswa nga vathu na u bveledza mishumo yadzo nga ndila yone.
- (5) ndaela kana tsheo dza khothe dzi vhoñha vathu vhoñhe na zwi vhumbeo zwoñhe zwa muvhuso zwine idzi tsheo dza zwi kwama.

Maitela a zwa Vhuhatuli

166. Khothe ndi dzi tevhelaho -
- (a) Khothe ya zwa Mulayotewa;
- (b) Khothe Khulwane (Supreme Court) ya Aphili;
- (c) Khothe khulwane (High Courts), zwi tshi katela na khothe khulwane dza aphili dzine dza nga thomiwa u ya nga ha Mulayo wa Phalamennde u itela u thetshesela dziaphili dzi bvaho kha Dzikhothe Khulwane;
- (d) Khothe dza ha Madzhisitarata;
- (e) Khothe inwe na inwe yo thomiwaho [kana dzi no tendiwa] nga

Mulayo wa Phalamennde, zwi tshi katela na khothe dzi re na tshiimo tshi fanaho na tsha Dzikhotho Khulwane kana Khothe dza ha Madzhisitarata.

Khothe ya zwa Mulayotewa

167. (1) Khothe ya zwa Mulayotewa yo vhumwaho nga Muphuresidennde, Muthusa Muphuresidennde na vhañwe Vhahatuli vha tše (9).
- (2) Mafhungo a re kha Khothe ya zwa Mulayotewa a tea u tshewa nga Vhahatuli vhainganaho kana u fhira malo (8).
- (3) Khothe ya zwa Mulayotewa -
 - (a) ndi yone khothe khulwanesa kha mafhungo a kwamaho tše dza Mulayotewa;
 - (b) i nga ita fhedzi tše kha mafhungo a zwa Mulayotewa na kha mafhungo a Khothe ya Mulayotewa.
 - (c) i ita tše ya Magumo malugana na uri mafhungo ayo a wela fhasi ha zwa Mulayotewa naa.
- (4) Ndi Khothe ya zwa Mulayotewa fhedzi ine ya nga -
 - (a) ita tše kha phambano vhukati ha zwivhumbeo zwa muvhuso kha sia la lushaka na zwa phurovintsi malugana na tshiimo tsha;
 - (b) ita tše kha u yelana na Mulayotewa nga Mulayotibe ufho na ufho wa Phalamennde kana ya phurovintsi, fhedzi i nga ita hezwi kha nzudzanyelo yo humbelelwoho (lavhelelwoho) kha khethekanyo 79 kana 121;
 - (c) ita tše nga ha kushumiselwe kwo lavhelelwoho kha khethekanyo 80 kana 122;
 - (d) ita tše nga ha u tea ha khwiniso ya Mulayotewa yo thelwoho kha wone Mulayotewa;
 - (e) ita tše nga ha u kundelwa ha Phalamennde kana Muphuresidennde kha u tevhela mbofho dza mulayotewa; kana u
 - (f) fusha thodea dza mulayotewa wa phurovintsi u ya nga ha khethekanyo 144.
- (5) Khothe ya zwa Mulayotewa i na maanda a u ita tše ya magumo

ya uri Mulayo wa Phalamennde, Mulayo wa phurovintsi, na vhudifari vhunwe na vhuṁwe ha Muphuresidennde, a zwi yelani na Mulayotewa, nahone u fanela u khwathisa ndaela ifhio na ifhio yo itwaho nga Khothe Khulwane ya Aphili, Khothe Khulwane kana khothe ya maimo a fanaho nayo phanda ha musu iyo ndaela i tshi vha na maanda.

- (6) Mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka na milayo ya Khothe ya zwa Mulayotewa i tea u tendela muthu muṁwe na muṁwe, musu zwi zwa lutamo lwa khatulo kwayo na thendelo ya Khothe ya Mulayotewa, uri a -
 - (a) dise mafhungo kha Khothe ya zwa Mulayotewa na uri a
 - (b) ite aphili kha Khothe ya zwa Mulayotewa u bva kha khothe inwe na inwe.
- (7) Mafhungo a zwa Mulayotewa ndi zwine zwa katela mafhungo maṁwe na maṁwe a kwamaho zwa thalutshedzo, tsireledzo kana zwa uri Mulayotewa u tevhelwe.

Khothe Khulwane ya Aphili

168. (1) Khothe Khulwane ya Aphili yo vhumbeha nga Muhatuli Muhulwane, Muthusa Muhatuli Muhulwane khathihi na tshivhalo tsha vhahatuli vha zwa dziaphili tsho tiwaho nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Mafhungo a re kha Khothe Khulwane ya Aphili a tea u tshewa khayi nga tshivhalo tsha vhahatuli tsho tiwaho nga Mulayo wa Phalamennde.
- (3) Khothe Khulwane ya Aphili i nga di tshea kha mafhungo othe a Aphili, nahone ndi yone khothe khulwanesa ya Aphili nga nda ha kha mafhungo ane a kwama zwa Mulayotewa. I nga ita phetho fhedzi kha -
 - (a) dziaphili;
 - (b) mafhungo a kwamaho zwa dziaphili; na
 - (c) mafhungo maṁwe na maṁwe ane a nga kha di rumeiwa khayi u ya nga maitele ane a do vha o tiwa nga Mulayo wa Phalamennde.

Khothe Khulwane (High Courts)

169. Khothe Khulwane (High Courts) dzi nga tshea kha -

- (a) mafhungo othe a zwa Mulayotewa nga nda ha ayo ane -
 - (i) a nga tshewa khao fhedzi nga Khothe ya zwa Mulayotewa; kana
 - (ii) o netshedziwaho nga Khothe inwe i re na maimo a fanaho na a Khothe Khulwane; na
- (b) manwe mafhungo othe a songo netshedzwaho inwe khothe nga Mulayo wa Phalamennde.

Khothe dza ha Madzhisitarata na dziinwe Khothe

170. Khothe dza ha Madzhisitarata na dziinwe khothe dzi nga tshea kha mafhungo o tiwaho nga Mulayo wa Phalamennde; fhedzi a hu na khothe ya maimo a fhasi kha a Khothe Khulwane ine ya nga ita thodisiso kana u tsheya kha u yelana na Mulayotewa nga mulayo muhwe na muhwe kana vhudifari ha Muphuresidennde.

Matshimbidzele a Khothe

171. Khothe dzothe dzi shuma dzi tshi tevhedza mulayo wa Vhusimamilayo ha Lushaka nahone ndayo na maitele a u shuma hadzo zwi tea u tevhedza Mulayo wa Vhusimamilayo.

Maanda a Khothe kha mafhungo a zwa Mulayotewa

172. (1) Musi i tshi tshea kha mafhungo a zwa Mulayotewa, i tshi khou shumisa maanda ayo, Khothe -
- (a) i tea u bula uri mulayo kana vhudifari vhufhio na vhufhio vhu sa yelani na Mulayotewa a vhu shumi u swika afho hune zwa sa yelane ngaho; nahone
 - (b) i nga ita ndaela ine ya vha yo teaho nahone nga ndila ya ndinganano, zwi tshi katela -
 - (i) ndaela i no kala uri u bula uri a zwi shumi zwi do dzhiwa ngauralo u bva murahu ha musu zwo bulwa ngauralo;
 - (ii) ndaelo i no fhaheya ndivhadzo ya uri a zwi shumi lwa tshifhinga na nga maitele afhio na afhio, u itela uri

maandalanga a vhusaho, a kone u khakhulula zwe zwa vha zwo khakhea.

- (2) (a) Khothe Khulwane ya Aphili, Khothe Khulwane, kana khothe ya maimo a yelanaho nayo i nga bveledza mawanwa malugana na u yelana na Mulayotibe ha Mulayo wa Phalamennde, Mulayo wa phurovintsi kana vhudifani vhuuwe na vhuuwe nga Muphuresidennde, fhedzi ndaela ifhio na ifhio i nga vha na maanda u swikela i tshi khwathiswa nga khothe ya zwa Mulayotewa.
- (b) Khothe i no ita ndaelo ya uri a zwi shumi u ya nga ha Mulayotewa, i nga fha ndaela ya u thivhelwa tshifhinganyana kana thandululo ya tshifhinganyana kha muthu, kana i nga imisa marteke yo lindela tsho ya Khothe ya zwa Mulayotewa kha u yelana na u shuma kana u sa shuma ha Mulayo kana Vhudifani.
- (c) Mulayo wo itwaho nga Vhusimamilaayo ha Lushaka u tea u tendelana u fhiriselwa ha mawanwa a u sa yelana na Mulayotewa kha Khothe ya Mulayotewa.
- (d) Muthu muuwe na muuwe kana tshivhumbeo tsha muvhuso tshi re na lutamo lu vhonekho tshi nga ita aphili, kana u ita khumbelo kha Khothe ya zwa Mulayotewa u itela u khwathisa kana u shandukisa mawanwa a u sa yelana na Mulayotewa malugana na khethekanyo thukhu iyi.

Maanda ane ya vha nao (Inherent Power)

173. Khothe ya zwa Mulayotewa Khulwane ya Aphili na Dzikhoxhe Khulwane (High Courts) dzi na maanda adzo a u tsireledza na u laula marteke adzo na u bveledzisa mulayo u songo nwalawaho, u si wa vhusimamilaayo nahone u si wa sialala (Common Law), i tshi dzihela ntha lutamo lwa vhumukanyi.

U vheva ha vhaofisiri vha zwa vhuhatuli

174. (1) Mufumakadzi kana munna muuwe na muuwe a na ndalukanyo dzo teaho, ane a vha muthu o teaho, a nga vheiva sa muofisiri wa zwa

vhuhatuli uri muthu ufhio na ufhio a kone u vhewa kha khothe ya zwa Mulayotewa u tea u vha hafhu e mudzulapo wa Afurika Tshipembe.

- (2) Musi hu tshi vhewa vhaofisiri vha zwa vhuhatuli, hu tea u vheiwa u dzhielwa nthā thodea ya uri tshivhumbeo tsha zwa khathulo tshi tea u sumbedza nga u angaredza phambano ya lushaka na mbeu (munna kana mufumakadzi) i re kha lushaka lwa Afurika Tshipembe.
- (3) Muphuresidennde sa Thoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka, nga murahu ha muso o kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli, na nga vhangaphanda vha mahoro a re na vhaimeleli kha Buthano ja Lushaka, u vhea Muphuresidennde na Muthusa Muphuresidennde wa khothe ya zwa Mulayotewa, na nga murahu ha muso o kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli, u vhea Muhatuli Muhulwane na Muthusa Muhatuli Muhulwane.
- (4) Vhanwe vhahatuli vha Khothe ya zwa Mulayotewa vha do vheiwa nga Muphuresidennde sa thoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka nga murahu ha muso o kwamana na Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa, na vhangaphanda vha mahoro a re na vhaimeleli kha Buthano ja Lushaka, u ya nga maitete a tevhelaho:
 - (a) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli i tea u dzudzanya mutevhe wa vhatu vhane vha tea u nangiwa khavho une wa tea u vha u na madzina mararu u fhira tshivhalo tsha vhahatuli vhane vha tea u khethiwa, nahone mutevhe uyo u tea u newa Muphuresidennde.
 - (b) Muphuresidennde a nga vhea vhatu u bva kha uyo mutevhe, nahone u tea u eletshedza Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli o sumbedza zwiitisi, arali muhwe kana vhanwe vhatu vha re kha mutevhe vha songo tendiwa, na muso hu tshi tea u vha na vhanwe vhane vha tea u nangiwa.
 - (c) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Khathulo i tea u engedza mutevhe nga madzina a vhanwe vhatu hune Muphuresidennde a do kona u vhea vhatu u bva kha uyo mutevhe muswa.

- (5) Tshifhinga tshothe, mirado miṅa kana u fhira ya Khothe ya zwa Mulayotewa vha tea u vha vhe vhathu vhe vha vha vhe vhahatuli nga tshifhinga tshe vha vhewa ngatsho kha Khothe ya zwa Mulayotewa.
- (6) Muphuresidennde u tea u vhea vhahatuli vhothe vha dziṅwe khothe o wana ngeletshedzo i bvaho kha Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli.
- (7) Vhanwe vhaofisiri vha zwa vhuhatuli vha tea u vheiwa u ya nga ha Mulayo wa Phalamennde une wa tea u vhona uri u vhewa, u huliswa na u kaidza avha vhaofisiri vha zwa vhuhatuli zwi tea u itwa hu si na u itela vhane wa tama vhone fhedzi kana luvhengelambiluni.
- (8) Musi vhaofisiri vha sa athu u thoma u ita mishumo yavho, vha tea u ita muano kana u sumbedza u diana, u ya nga ha Muengedzo 2 kha uri vha ḡo tevhela na u tsiredza Mulayotewa.

Vhafarela Vhahatuli

175. (1) Muphuresidennde a nga vhea mufumakadzi kana munna uri a vhe Mufarela Muhatuli kha Khothe ya zwa Mulayotewa arali hu na tshidulo tshi si na muthu kana muhatuli a siho. U vhewa uho hu tea u itiwa nga themendelo ya murado wa Khabinethe ane a vha na vhudifhinduleli ha u langula zwa khatulo ane a khou shuma o kwamana na Muphuresidennde wa Khothe ya Mulayotewa khathihi na Muhatuli Muhulwane.
- (2) Murado wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli kha zwa ndaulo ya vhulamukanyi u tea u vhea Vhafarela Vhahatuli kha dziṅwe khothe nga murahu ha muso o kwamana na Muhatululi Muhulwane wa khothe ine onoyo mufarela muhatuli a ḡo shuma khayoy.

Zwifhinga zwa u vha ofisini na mbadelo

176. (1) Muhatuli wa Khothe ya zwa Mulayotewa u ḡo vhewa ofisini luthihi fhedzi, tshifhinga tshi linganaho miṅwaha ya ṭahe, fhedzi u tea u ya u awela e na miṅwaha ya 70.
- (2) Vhanwe vhahatuli vha ḡo fara ofisi u swikela vha tshi bviswa

mushumoni wavho hu tshi tevhelwa Mulayo wa Phalamennde.

- (3) Miholo, magavhelo na Mbuelo a zwi nga fhungudzwi.

U Bviswa

177. (1) Muhaṭululi a nga bviswa fhedzi ofisini arali -

- (a) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Khaṭulo i tshi nga wana uri muhaṭuli uyo u khou balelwa u ita mishumo yawe, ha koni na luthihi u ita mishumo yawe, kana o vhonwa mulandu wa u sa dīfara zwavhudi ho kalulaho; na musi
- (b) Buthano la Lushaka li tshi nga tshea kha likumedzwa nga u bviswa ha uyo muhaṭuli, iyo thendelano i tea u vha yo tikedzwa nga tshivhalo tshi linganaho kana u fhira mbili tshararu tsha mirado yothē.
- (2) Muphuresidennde u tea u bvisa muhaṭuli ofisini yawe nga murahu ha u tendwa ha likumedzwa la uri a bvisiwe.
- (3) Muphuresidennde, o wana ngeletshedzo ya Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli a nga awedza muhaṭuli, ane a khou ambiwa kha maitele a khethekanyo thukhu ya (1) ya uri a bvisiwe.

Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli

178. (1) Hu na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhaṭuli, yo vhumbiwaho nga-

- (a) Muhaṭuli Muhulwane, ane a ranga phanda mitangano ya Khomishini;
- (b) Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa;
- (c) Muhaṭuli Muphuresidennde muthihi o rumelwaho nga Vhaṭuli Muphuresidennde;
- (d) Murado wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli ha u langa zwa khaṭulo, kana muthu o nangi waho ngae;
- (e) Maadivokhethi mavhili a no khou shuma sa maadivokhethi o rumelwaho nga vha phurofesheni ya maadivokhethi, u imelela phurofesheni nga vhudalo, nahone vho vhewa nga Muphuresidennde;
- (f) Maaxende mavhili a no khou shuma sa maaxennde o rumelwaho nga vha phurofesheni ya maaxennde nga vhudalo,

- nahone vho vhewa nga Muphuresidennde;
- (g) Mudededzi wa zwa milayo o rumelwaho nga vhadededzi vha milayo vha re yunivesithi dza Afurika Tshipembe;
 - (h) Vhathu vha rathi vho rumelwaho nga Buthano la Lushaka u bva kha mirado ya mahoro mahanedzi a re na vhaimeleli kha Buthano,
 - (i) Vhurumelwa vhuṅa ha tshoṭhe u ya kha Khantsela ya Phurovintsi ho rumelwaho nga Khantsela i tshi tikedzwa nga vouthu dzi si fhasi ha dza phurovintsi dza rathi;
 - (j) vhathu vhaṅa, vho rumelwaho nga Muphuresidennde, nga murahu ha musi o kwamana na vharangaphanda vha mahoro a re kha Buthano la Lushaka; na
 - (k) nga tshifhinga tsha musi hu tshi khou shumaniswa na mafhungo ane a kwama tshipiḽa tsha phurovintsi kana tshapo tsha Khothe Khulwane fhedzi, Muhlṽli Phuresidennde wa tshipiḽa tshenetsho na Muphirimia wa heneḽho; kana Mufareli, o rumelwaho nga Muphirimia a kwameaho.
- (2) Arali tshivhalo tsho nangiṽho u bva kha phurofesheni ya maadivokhethi kana maaxende hu tshi tevhedzwa khethekanyo ya (1) (e) kana (f), tshi tshi eḽana na tshivhalo tsha zwikhala zwi teaho u ḽadziwa, Muphuresidennde u tea u vha vhea Arali tshivhalo tsha vhathu vho nangiṽho tshi tshi fhira tshivhalo tsha zwikhala zwi teaho u ḽadziwa, Muphuresidennde nga murahu ha musi o kwamana na phurofesheni yo livhanaho nazwo, u tea u vhea vhanangiṽho vho eḽanaho u ḽadza zwikhala, hu tshi dzhielwa nṽha ndivho ya uri, avho vhane vha ḽo vhewa vha vhe vho imelela phurofesheni nga vhuḽalo.
- (3) Mirado ya Khomishini vho rumelwaho nga Khantsela ya lushaka ya Phurovintsi, vha ḽo shuma u swikela hu tshi vhewa vhaṽwe kana hu tshi vha na tshikhala khavho. Minwe mirado yo rumelwaho kha Khomishini, i shuma u swikela vho i rumelaho vha tshi dzhia zwidzulo izwo.
- (4) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuḽṽli i na maanḽa na mishumo

ye ya i newa nga Mulayotewa na nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

- (5) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli i nga eletshedza muvhuso wa lushaka na mivhuso ya phurovintsi nga ha mafhungo manwe na manwe a kwamaho zwa vhuhatuli kana ndaulo ya zwa vhuhatuli, fhedzi musu i tshi sedzulusa manwe mafhungo nga nndani ha u vhewa ha muhatuli, i itea u dzula i si na mirado yo vhwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (1) (h) na (i).
- (6) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli i nga ta kushumele kwayo; fhedzi, tsheyo dza Khomishini dzi tea u dzhiwa nga vhunzhi ha mirado yayo.

Maandalanga a zwa Vhutshutshisi

179. (1) Hu na maandalanga mathihi a zwa vhutshutshisi kha Riphabuliki o vhumbwaho hu tshi tevhedzwa mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka ho vhumbwaho nga -
 - (a) Mulangi wa Vhutshutshisi wa lushaka ane a vha Thoho ya maandalanga a zwa vhutshutshisi, nahone o vhwaho nga Muphuresidennde sa Thoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka; na
 - (b) Vhalangi vha Vhutshutshisi na Vhutshutshisi sa zwo tewaho nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Maandalanga a zwa vhutshutshisi a na maanda a u thoma matshimbidzele a tsengo ya milandu o imela muvhuso, na u ita mishumo minwe na miwe yo livhanaho na u thoma matshimbidzele a tsengo ya vhugevhenga.
- (3) Milayo ya vhusimamilayo i tea u vhona uri vhalangi vha Vhutshutshisi -
 - (a) vha na ndalukano dzo teaho; na uri
 - (b) vha na vhudifhinduleli ha u sengisa kha endelamaanda (jurisdiction) yo tiwaho; hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (5).
- (4) Milayotewa ya Lushaka i tea u ita uri maandalanga a zwa u sengisa, a shumise maanda ayo hu si na nyofho, tshitlula na luvhengelambiluni
- (5) Mulangi wa Vhutshutshisi wa lushaka -

- (a) o tendelana na Minista nahone nga murahu ha musu o kwamana na Vhalangi vha Vhatshutshisi, u fanela u tea mbekanyamaitele ya zwa vhatshutshisi ine ya tea u tevhedzwa kha maitele a zwa vhatshutshisi;
 - (b) u fanela u nea mbekanyamaitele, dzi teaho u tevhelwa kha maitele a u tshutshisa;
 - (c) a nga dzhenelela kha maitele a zwa u tshutshisa arali ndaela dza mbekanyamaitele zwi sa khou tevhelwa; na uri
 - (d) a nga sedzulusa tsheo ya u sengisa kana u sa sengisa, nga murahu ha musu o kwamana na Mulanguli wa Vhatshutshisi o teaho nahone nga murahu ha musu o thetshesela mafhungo a vhatshutshisi vha kwameaho zwi tshi wela kha tshifhinga tsho tiwaho nga Mulanguli wa Vhatshutshisi wa lushaka, u bva kha vha tevhelaho:
 - (i) Muhwelelwa.
 - (ii) Muhweleli wa mulandu.
 - (iii) Muthu ufho na ufho ane Mulanguli wa Lushaka a vhone a tshi kwamea.
- (6) Murado wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli ha zwa ndaulo ya vhumukanyi u fanela u vha ene a na vhudifhinduleli ha u fhedzisela kha zwa maandalanga a zwa vhatshutshisi.
- (7) Mafhungo othe manwe na manwe a kwamaho maandalanga a zwa vhatshutshisi a fanela u tiwa nga vhusimamilayo ha lushaka.

Manwe mafhungo a kwamaho dzikhothe

180. Mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha Lushaka u nga bula kha mafhungo manwe na manwe ane a kwama ndaulo ya zwa vhumukanyi zwi songo bulwaho kha Mulayotewa, zwi tshi katela -
- (a) Mbekanyamushumo dza ngudo dza vhashumi vha zwa vhumukanyi;
 - (b) maitele a u shumana na dzimbilaelo malugana na vhaofisiri vha zwa khatulo; na
 - (c) u shela mulenzhe nga vhanwe vhatshutshisi nga ndani ha vhaofisiri vha zwa vhuhatuli kha u dzhia tsheo.

NDIMA YA 9

ZWIIMISWA ZWA MUVHUSO ZWI TIKEDZAHO DEMOKIRASI YA ZWA MULAYOTEWA

U thomiwa na mitheo i zwi vhusaho

181. (1) Zwiimiswa zwa muvhuso zwi tevhelaho ndi zwone zwine zwa khwathisa maitele a zwa Mulayotewa na demokirasi kha Riphabuliki:
- (a) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi (Public Protector).
 - (b) Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu.
 - (c) Khomishini ya Thuthuwedzo na Tsireledzo ya Maitele a Sialala, Vhurerele na Nyambo dza zwitshavha.
 - (d) Khomishini ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu.
 - (e) Muoditha Dzhenerala.
 - (f) Khomishini ya u langa Khetho.
- (2) Hezwi zwiimiswa zwi na vhudilangi, nahone zwi shuma fhedzi nga fhasi ha Mulayotewa na mulayo, zwi tea u sa dzhia masia, khathihi na uri zwi tea u shumisa maanga azwo na u ita mishumo yazwo zwi sa ofhi tshithu, u sa itela mishumo kha vhathu vhane zwa tama fhedzi, na u sa vha na luvhengelambiluni kha vhañwe vhathu.
- (3) Zwivhumbeo zwa muvhuso, nga maitele a milayo na u dzhiwa ha vhañwe vhukando, zwi tea u thusa na u tsireledza hezwi zwiimiswa u itela vhudilangi hazwo, u sa dzhia masia, tshirunzi na u ita mishumo nga ndila i fushaho.
- (4) A hu na muthu kana tshivhumbeo tsha muvhuso tshine tsha nga thithisa kha mishumo ya izwi zwiimiswa.
- (5) Hezwi zwiimiswa zwi na vhudifhinduleli hazwo kha Buthano la

Lushaka, nahone zwi tea u nea muvhigo malugana na mishumo yazwo kushumemele kha Buthano la lushaka luthihi kana u fhira nga nwaha.

Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi (Public Protector)

Mishumo ya Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi

- 182 (1) Mutsireledzi wa nnyi na nnyi u na maanda a u ita zwi tevhelaho, sa zwine zwa langulwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka -
- (a) u ita thodisiso kha nyito inwe na inwe yo pomokiwaho kana i no khou humbulelwa uri a si ya vhukuma kana yo bveledzaho zwithu zwinwe na zwinwe zwi si zwavhudi kana zwa luvhengelambiluni, zwo iteaho muvhuson kana kha ndaulo ya muvhuso kha tshipida tshinwe na tshinwe tsha muvhuso;
 - (b) u nea muvhigo malugana na nyito iyo; na
 - (c) u dzhia vhukando ho teaho ha u khakhulula.
- (2) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi u na manwe maanda na mishumo ya nyengedzedzo yo bulwaho nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.
- (3) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi a nga si ite thodisiso kha tsheo dza khothe.
- (4) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi u tea u swikelelea nga vhathu vhothe na nga zwitshavha zwothe.
- (5) Muvhigo munwe na munwe wo bviswaho nga Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi u tea u vulelwa vhathu, nga nda ha musi hu tshi nga vha na zwitisi zwi songo dowealeho zwine zwa do vha zwo buliwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka uri muvhigo u vhe wa tshidzumbwe.

Tshifhinga tsha u shuma ofisini

183. Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi u do vherwa ofisini tshifhinga tshi sa dovhoolwi tsha minwaha ya sumbe.

Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu

Mishumo ya Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu.

184. (1) Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu i do -
- (a) tutuwedza thonifho ya pfanelo dza vhathu na mveledziso ya mvelele ya zwa pfanelo dza vhathu,
 - (b) tutuwedza mveledziso, tsireledzo na u waniwa ha pfanelo dza vhathu, na u
 - (c) monithara na u gaganya u tevhelwa ha pfanelo dza vhathu kha Riphabuliki
- (2) Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu i na maanda, sa zwine ya laulwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka, o teaho kha u ita mishumo yayo, zwi tshi katela na maanda a -
- (a) u ita thodisiso na u nea muvhigo malugana na u tevhelwa ha pfanelo dza vhathu,
 - (b) u dzhia vhukando ha u wana ndila ya u khakhulula fhethu he ha vha na u thithiswa ha pfanelo dza vhathu;
 - (c) u ita vhuṭodisi na;
 - (d) u funza
- (3) Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu i tea u ṭoda mafhungo, nga nwaha, u bva kha zwivhumbeo zwoṭhe zwa muvhuso, malugana na vhukando he zwa vhu dzhia ha u vhona uri hu na u bveledzwa nga ndila yo teaho pfanelo dza u kona u wana dzinnṱu, mutakalo, zwiliwa, maḡi, tsireledzo ya vhapo, pfunzo, na zwa mupo.
- (4) Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu i na manwe maanda na mishumo ya nyengedzedzo zwo bulwaho nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka

Khomishini ya Thuthuwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza Mvelele, Zwigwada zwa Vhurereli na Zwi ambaho Luambo luthihi.

Mishumo ya Khomishini

185. (1) Khomishini ya thuthuwedzo na tsireledzo ya pfanelo dza mvelele, vhurereli na zwigwada zwi ambaho luambo luthihi, i na ndivho dza vthuthogwa dzi tevhelaho -
- (a) u thuthwedza thompho ya pfanelo dza mvelele (vhurereli na zwigwada zwi ambaho luambo luthihi;
 - (b) u thuthwedza, u bveledza na u swikela mulalo, vhukonani, vhuthu, u kondelala vhukati ha mvelele, vhurereli na zwa vha ambaho luambo luthihi hu tshi tevhedzwa ndinganyiso, u sa vha na tshitalula na u tangana ho vhofholowaho;
 - (c) u themendela u thomiwa ha mvelele kana dziñwe khoro dza zwitshavha zwa Afurika Tshipembe, hu tshi tevhedzwa milayo ya vhusimamilayo ya lushaka.
- (2) Khomishini i na maanda, sa zwi langulwaho nga mulayo wa vhusimamilayo, ane a vha a vthuthogwa u kona u swikelela ndivho yayo ya vthuthogwa, zwi tshi katela, maanda a u monithara, u thodisa, vthuthodesi, u funza, u ita khuwelelo, u ita nyangadzo na u fha muvhigo kha mafhungo a kwamaho pfanelo dza mvelele, vhurereli na zwigwada zwi ambaho luambo luthihi.
- (3) Khomishini i nga nea muvhigo wa mafhungo afhio na afhio a welaho fhasi ha maanda na mishumo yayo kha Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu uri i ite thodisiso.
- (4) Khomishini i na maanda na mishumo zwo teiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

Kuvhumbelwe kwa Khomishini

186. (1) Tshivhalo tsha mirado ya Khomishini ya Thuthuwedzo na

Tsireledzo ya mvelele, zwigwada zwa vhurereli na zwi ambaho luambo luthihi, na u vhewa hayo na tshifhinga tsha ofisi tshayo, zwi fanela u tiwa nga vhusimamilayo ha lushaka.

(2) Tshivhumbeo tsha khomishini -

- (a) tshi fanela u sumbedza nga vhuphara u vha hone zwihulusa ha mvelele, zwigwada zwa vhurereli na zwi ambaho luambo luthihi Afurika Tshipembe; na
- (b) u sumbedza nga u angaredza zwi kwamaho zwa ndinganyiso ya mbeu Afurika Tshipembe.

Khomishini ya Ndinganyiso ya Zwa Mbeu

Mishumo ya Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu

187. (1) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya mbeu i tea u tũtuwedza thonifho ya ndinganyiso ya mbeu khathihi na u bveledzisa, u tsireledza na u waniwa ha ndinganyiso ya mbeu.
- (2) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya mbeu i na maanda, sa zwine zwa laulwa nga mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka, o teaho kha u ita mishumo yayo, zwi tshi katela na maanda a u monithara, u ita thoddisiso, u ita vhutodesi, u funza, u toda thuso, u eletshedza na u nea muvhigo malugana na mafhungo a ndinganyiso ya mbeu.
- (3) Khomishini ya zwa Ndinganyiso ya Mbeu i na maanda na mishumo zwa nyengedzedzo zwo bulwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

Muoditha Dzhenerala

Mishumo ya Muoditha Dzhenerala

188. (1) Muoditha Dzhenerala u tea u oditha na u nea muvhigo malugana na mbadelano na zwitatimennde zwa gwama na ndangulo ya zwa gwama nga -
- (a) mihasho yotlhe ya muvhuso wa lushaka na muvhuso wa phurovintsi khathihi na ndaulo dza hone;

- (b) mivhuso yothe yapo; na
 - (c) tshiimiswa tshinwe na tshinwe kana tshivhumbeo tsha zwa mbadelano zwine mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka kana wa phurovintsi ya toda zwi tshi odithiwa nga Muoditha Dzhenerala.
- (2) Hu tshi dadziswa kha mishumo yo sumbedziwaho kha khethekanyo thukhu (1) na musu hu tshi tevhedzwa mulayo, Muoditha Dzhenerala a nga oditha na u nea muvhigo kha mbadelano, zwiitatimennde zwa gwama na ndangulo ya zwa gwama nga -
- (a) tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsho lambedzwaho nga tshikwama tsha mbuelo tsha lushaka, tshikwama tsha mbuelo tsha phurovintsi, kana zwa vhapo;
 - (b) tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsho newaho maanda hu tshi tevhelwa mulayo ufho na ufho wa u tangedza tshede i no do shumiselwa zwa nnyi na nnyi.
- (3) Muoditha Dzhenerala u tea u netshedza muvhigo wa odithi, na kha maandalanga afho na afho o itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka. Mivhigo yothe i fanela u andadzwa.
- (4) Muoditha-Dzhenerala u na maanda na mishumo ya nyengedzedzo zwo sumbedzwaho nga mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka.

Tshifhinga tsha u shuma ofisini

189. Muoditha Dzhenerala u do vhewa tshidzuloni tshifhinga tsho tiwaho, tshi sa dovhololwi, tsha minwaha i re vhukati ha mitanu na fumi.

Khomishini ya Zwa Khetho

Mishumo ya Khomishini ya zwa Khetho

190. (1) Khomishini ya zwa Khetho i do -
- (a) langula, i tshi tevhela mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha shango, khetho dza zwivhumbeo zwa vhusimamilayo ha lushaka, phurovintsi na zwivhumbeo zwapo;
 - (b) vhone uri idzo khetho ndi khetho kwadzo dzo

vhofholowaho; na u

- (c) bula mvelele dza khetho hu sa athu u fhela tshifhinga tshilapfu tshine tsha do tiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka, tshine tsha do vha tsha u tshanya u ya nga hune zwa konadzeya ngayo.
- (2) Khomishini ya Khetho i na maanda na mishumo ya nyengedzedzo yo bulwaho nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

Kuvhumbelwe kwa Khomishini ya Khetho

191. Khomishini ya zwa Khetho i tea u vhumbiwa nga vathu vha linganaho kana u fhira vhararu. Tshivhalo tsha mirado na tshifhinga tshine vha tea u vha vhe ofisini ngatsho tshi tea u tiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

Maandalanga a divhusaho a laulaho zwa Khasho

Maandalanga a Khasho

192. Vhusimamilayo ha lushaka vhu tea u thoma maandalanga ane a do langula zwa khasho, hu tshi dzhielwa ntha lutamo lwa vathu, u itela uri hu vhe na vukhwine na phambano dza mihumbulo i imelelaho tshitshavha tsha Afurika Tshipembe nga u angaredza

Mbetshelo nga u angaredza

U Vhewa (U tholiwa)

193. (1) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi na mirado ya Khomishini inwe na inwe yo thomiwaho nga fhasi ha iyi Ndima vha tea u vha vhe mufumakadzi kana munna vhane -
- (a) vha vha vhadzulapo vha Afurika Tshipembe;
- (b) vha vha vho tewaho nga u fara poswo yeneyo; na
- (c) u tendelana na thodea dziinwe na dziinwe dzi tiwaho nga mulayo wa lushaka.

- (2) Musi khomishinari dzi tshi vhewa, hu tshi tevhedzwa Ndima iyi, hu tea u dzhielwa ntha thodea ya uri tshivhumbeo tsha khomishini tshi tea u sumbedza nga u angaredza lushaka na mbeu zwa Afurika Tshipembe.
- (3) Muoditha Dzhenerala u tea u vha e mufumakadzi kana munna ane a vha mudzulapo wa Afurika Tshipembe, o tewaho nga u fara poswo yeneyo. Hu tea u dzhielwa ntha nga maanda ndivho ya tshipeshala, kana tshenzhemo kha zwa u oditha, kha zwa tshelede dza muvhuso, khathihi na zwa ndaulo ya muvhuso, musi hu tshi vhewa Muoditha Dzhenerala.
- (4) Muphuresidennde, hu tshi tevhelwa themendelo ya Buthano la lushaka, u tea u thola Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi, Muoditha Dzhenerala na mirado ya -
 - (a) Khomishini ya Pfanelo ya Vhathu;
 - (b) Khomishini ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu; na
 - (c) Khomishini ya zwa khethe.
- (5) Phalamennde i tea u themendela vhathu vho -
 - (a) nangiwo nga komiti ya Buthano la Lushaka lo vhumbeo nga tshivhalo tsha mirado ya madzangano othe tsho imelelwo nga u linganelaho kha Buthano; na
 - (b) vho tendiwo nga Buthano nga likumedzwa lo dzhiwo nga thikhedzo ya voutu -
 - (i) i linganelaho 60 tsha dana ya mirado ya Buthano, arali themendelo i ya u tholiwa ha Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi kana Muoditha Dzhenerala; kana
 - (ii) ya tshivhalo tshihulwane tsha mirado ya Buthano, arali themendelo i ya u tholiwa ha mirado wa Khomishini.
- (6) U dzhenelwa ha vhathu zwavho, kha u themendela zwi nga itwa sa zwe zwa lavhelelwa kha khethekanyo 59 (1)(a).

U bviswa ofisini

194. (1) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi, Muoditha Dzhenerala kana mirado wa Khomishini yo thomiwo nga fhasi ha iyi Ndima a nga bviswa ofisini yawe fhedzi nga nthani ha -

- (a) u sa difara zwavhudi, u balelwa u ita mushumo na u sa kona mushumo;
 - (b) u wanululwa malugana na izwo nga komiti ya Buthano ja Lushaka, na
 - (c) u dzhiwa ha likumedzwa nga Buthano ja u vhidza uri uyo muthu a bvisiwe ofisini, nahone lo dzhiwa nga tshivhalo tsha vhunzhi tsha mirado i re kha Buthano
- (2) Likumedzwa ja Buthano ja Lushaka malugana na u bvisiwa ofisini ha -
- (a) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi kana Muoditha Dzhenerala hu fanela u tangedziwa nga thikhedzo ya voutu dza mbili tsha raru tsha mirado ya Buthano; kana
 - (b) murado wa khomishini hu fanela u tangedziwa nga thikhedzo ya voutu ya tshivhalo tshihulwane tsha mirado ya Buthano;
- (3) Muphuresidennde a nga -
- (a) imisa muthu lwa tshifhinganyana u bva ofisini musi kana nga murahu ha u thoma ha u tshimbizwa ha mishumo ya komiti ya Buthano ja Lushaka na u bviswa ha uyo muthu; na
 - (b) fanela u bvisa muthu ofisini musi ho dzhiwa likumedzwa kha Buthano ji huwelelaho uri muthu a bviswe

NDIMA YA 10

NDAULO YA MUVHUSO

Ndeme dza vhuṭhogwa na mitheo i vhusaho ndaulo ya Muvhuso

195. (1) Ndaulo ya muvhuso i tea u vhuswa nga ndeme na mitheo zwa demokirasi zwo kutelwaho kha Mulayotewa, hu tshi katelwa na mitheo i tevhelaho:
- (a) Hu tea u ṭuṭuwedziwa na u londolwa kushumele kwa tshumo tsha nṭha tsha phurofeshinala.
 - (b) Hu tea u ṭuṭuwedziwa tshumiso ya tshomedzo nga ndila ya khwine nahone i sa ḡuri.
 - (c) Ndaulo ya Muvhuso i tea u vha yo livhanywa na mveledziso
 - (d) Tshumeio dzi tea u itelwa vhathu hu si na u dzhia masia, nahone nga marteke kwao na nga ndila yo linganelaho.
 - (e) Thodea dza vhathu dzi tea u lavheleswa, nahone vhathu vha tea u ṭuṭuwedziwa kha u dzhenelela kha u bveledza mitheo
 - (f) Ndaulo ya Muvhuso i tea u vha na vhudifhinduleli
 - (g) Hu tea u kombetshedziwa uri hu vhe na u sa dzumbama nga u nea vhathu tshifhinga tshoṭhe mafhungo ane a vha a vhukuma
 - (h) Hu tea u vha na ndangulo ya khwine ya vhashumi khathishi na marteke a u bveledzisa phanda vhashumi kha mabudo avho a mishumo, u itela uri hu bveledzwe nga vhudalo vhukoni ha vhathu.
 - (i) Ndaulo ya Muvhuso i tea u vha nga ndila ine ya vha yo imelelwa nga vhathu vhoṭhe vha Afurika Tshipembe, hune marteke a u thola a ḡo vha a tshi sedza nga maanda vhukoni, muṭalukanyo, marteke kwao, khathishi na thodea ya u lulamisa u sa lingana zwa tshifhinga tsha kale, hezwi zwi tshi khou

itelwa u kona u wana vhuimeleli ho t̃andavhuwaho.

- (2) Mitheo i re afho ñtha i shuma kha -
 - (a) ndangulo iñwe na iñwe ya muvhuso;
 - (b) mirado ya muvhuso; na
 - (c) tshumelo ya vhatu.
- (3) Mulayo wa Vhusimamilayo ha Lushaka u tea u ita uri hu vhe na t̃hut̃uwedzo ya ndeme na ndayo dzo bulwaho kha khethekanyo (1).
- (4) U tholiwa ha vhatu vhanzhi kha ndaulo ya muvhuso nga u tevhela mitheo sa zwe zwa vhekanyiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka, a zwo ngo thivhelwa fhedzi mulayo wa vhusimamilayo u tea u langula u tholwa ha vhusumeli ha muvhuso.
- (5) Mulayo u no khou langula zwa muvhuso u nga ita phambano vhukati ha dzisekhithara dzo fhambanaho, dzindaulo kana zwiimiswa.
- (6) Kha milayo i langulaho ndaulo ya muvhuso, mbumbo na mishumo ya zwipida zwo fhambanaho, ndaulo kha zwiimiswa zwa ndaulo ya muvhuso zwi tea u dzhielwa ñtha.

Khomishini ya Tshumelo ya Muvhuso

196. (1) Hu na Khomishini nthihi ya Ndaulo ya Muvhuso kha Riphabuliki.
- (2) Khomishini i na vhuḍilangi, nahone i tea u sa dzhiya masia, i tea u shumisa maanda ayo na u ita mishumo yayo i si na nyofho, u ḍisendedza kana u tima-tima hu u itela u khwaṭhisa na u bveledza ndaulo ya vhatu na vhuimo ha ñtha ha maitele a phurofesheni kha tshumelo ya vhatu. Khomishini i fanela u langulwa nga mulayo wa lushaka.
- (3) Miriwe mirado ya muvhuso, nga u shumisa mulayo kana vhuṇwe vhukando-vho, i fanela u thusa na u tsireledza Khomishini u vhulunga vhuḍimeli hayo, u sa dzhia sia, tshirunzi na khwaṭhiso ya Khomishini. A hu na muthu kana murado wa muvhuso une wa nga dzhenelela kha mishumo ya Khomishini.
- (4) Maanda na mishumo ya Khomishini ndi -
 - (a) U t̃ut̃utwedza ndeme na mitheo yo newaho kha khethekanyo 195, kha tshumelo ya vhatu nga u angaredza;

- (b) u tōdisisa, u lavhelesa na u sengulusa nzudzanyo na ndaulo, na tshumelo ya vhashumi kha tshumelo ya vhathu;
- (c) u t̄ahisa, ndila dza u u ita uri hu vhe na u khwaṭhisa na tshumelo yo dziaho kha tshumelo ya vhathu;
- (d) u sumbedza ndila hu u itela uri hu dzhiwe maga a kutholelwe, kusudzuluselwe, kugonyiselwe na kupandelelwe kwa vhashumi zwi vhe zwi yelanaho na ndeme na mitheo yo newaho kha khethekanyo 195; na
- (e) u vhiga malugana na zwiitwa na mashumele ayo, hu tshi katelwa na mawanwa ane ya nga a bveledza na masia na ngeletshedzo ine ya nga i nea, u nea ndingululo ya kutevhedzelwe kwa ndeme na mitheo yo newaho kha khethekanyo 195; na
- (f) u ya nga ha yone ine kana yo tou wana mbilaelo inwe-vho-
 - (i) u tōdisisa, na u lingulula kushumisele kwa maitete a vhashumi na ndangulo ya vhathu, na u vhiga kha khoro ya maandalanga na vhusimamilayo ho teaho;
 - (ii) u sedzulusa mbilaelo dza vhashumi kha tshumelo ya vhathu malugana na zwiito zwa tshiofisi kana u pfukwa, na u themendela vhukando ho teaho;
 - (iii) u lavhelesa na u sedzulusa kutovhedzele kwa maga o teaho a tshumelo ya vhathu; na
 - (iv) u eletshedza mirado ya muvhuso wa lushaka na ya phurovintsi malugana na maitete a vhashumeli vha tshumelo ya vhathu, hu tshi katelwa na a u kunga vhashumeli, kutholelwe, u sudzulusa, u bvisa mushumoni, na zwinwe-vho zwi yelanaho na mishumo ya vhashumeli kha tshumelo ya vhathu.
- (5) Khomishini i na vhudifhinduleli kha Buthano la Lushaka.
- (6) Khomishini i tea u nea muvhigo luthihi nga nwaha u ya nga ha khethekanyo thukhu (4) (e) -
 - (a) kha Buthano la Lushaka; na musi
 - (b) zwi tshi tevhedza mishumo yot̄he yayo kha phurovintsi, kha vhusimamilayo ha phurovintsi yeneyo.

- (7) khomishini i na dzikhomishinari dza 14 dze dza tiwa nga Muphuresidennde:
- (a) Vhatanu vha dzikhomishinari vha tendelwa nga Vhusimamailayo ha Lushaka hu tshi tevhelwa khethekanyo thukhu (8) (a); na
 - (b) khomishinari muthihi muthihi wa phurovintsi inwe na inwe o nangwaho nga Muphirimia wa yeneyo phurovintsi hu tshi tevhelwa khethekanyo thukhu (8) (b)
- (8) (a) Mukhomishinari o nangiwaho hu tshi tevhelwa khethekanyo thukhu (7) (a) u tea u vha-
- (i) o themendelwa nga komiti ya Vhusimamailayo ha Lushaka yo vhumbe waho nga mirado yo linganelaho ya mahoro othe o imelwaho Buthanoni; na uri
 - (ii) o tendelwa nga Buthano nga thendelano ye ya tikedzwa nga voutu dza vhunzhi ha mirado yalo
- (b) Mukhomishinari o nangiwaho nga Muphirimia wa phurovintsi u tea u vha -
- (i) o themendelwa nga komiti ya vhusimamailayo ha phurovintsi ho vhumbe waho nga ndinganyelo ya mirado ya mahoro othe o imelwaho kha vhusimamailayo; na musi
 - (ii) o tendelwa nga vhusimamailayo nga thendelano yo tikedzwaho nga voutu ya vhunzhi ha mirado yaho
- (9) Mulayo wa Phalamennde u tea u langula maga a u thola vhakhomishinari.
- (10) Mukhomishinari u telwa u shuma minwaha mitanu, ine ya nga vusuludzwa hafhu themo nthihi fhedzi, nahone u fanela u vha e mufumakadzi kana munna ane a vha -
- (a) mudzulapo wa Afurika Tshipembe;
 - (b) muthu o teaho nahone a re na ndivho kana tshenzhemo kha ndaulo, kana mbetsheho dza tshumelo ya vhatu.
- (11) Mukhomishinari a nga bviswa ofisini fhedzi -
- (a) arali hu na u sa difara zwavhudi, u sa kona kana u kundelwa;
 - (b) u waniwa ha zwithu izwi nga komiti ya Buthano la Lushaka kana, siani la mukhomishinari o nangiwaho nga

- Muphirimia wa phurovintsi, nga komiti ya vhusimamilayo ha phurovintsi yeneyo, na
- (c) u dzhiwa ha likumedzwa nga Buthano kana vhusimamilayo ha phurovintsi yeneyo, li tikedzaho u bviswa ofisini ha mukhomishinari hu na u tikedzwa nga vhunzhi ha mirado.
- (12) Muphuresindennde u fanela u bvisa mukhomishinari onoyo ofisini musi -
- (a) ho tangedzwa nga Buthano mudzinginyo une wa themendela u bviswa ha mukhomishinari; kana
 - (b) lunwalo lwa Muphirimia lu sumbaho uri vhusimamilayo ha phurovintsi ho tangedza likumedzwa la uri mukhomishinari a bviswe ofisini.
- (13) Vhakhomishinari vho bulwaho kha khethekanyo thukhu (7) (b) vha nga shumisa maanda na u ita mishumo ya Khomishini kha dziphurovintsi sa zwine mulayo wa lushaka wa talusa, zwone

Tshumelo ya Muvhuso

197. (1) Nga ngomu kha ndaulo ya Muvhuso hu na tshumelo ya muvhuso ya Riphabuliki, ine ya tea u shuma, na u vhumbiwa u ya nga ha vhusimamilayo ha lushaka, nahone ine ya tea u bveledza pholisi ya muvhuso wa tshenetsho tshifhinga nga ndila i fulufhedzeaho.
- (2) Tshiimo na zwidodombedzwa u tholiwa kha tshumelo ya muvhuso zwi tea u langiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka. Vhashumi vha tewa nga u wana dziphensheni kwadzo sa zwine zwa do sumbedziswa zwone nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka
- (3) A hu na mushumi wa tshumelo ya muvhuso ane a do dzhielwa nthu u fhira vhanwe vhashumi kana ane a do khethululwa nga ndila ya luvhengelambiluni, nga nthani fhedzi ha uri uyo muthu u tikedza dzangano lifhio na lifhio la politiki.
- (4) Muvhuso ya Phurovintsi i na vhudifhinduleli ha u kunga, u thola u takusa, u sudzulusa na u pandela mirado ya tshumelo ya vhatu vha re kha ndangulo ho sedzwa maitele a fanaho a milayo na vhuimo ho teaho tshumelo ya vhatu.

NDIMA YA 11

TSHUMELO DZA TSIRELEDZO

Mitheo (Ndayo) i dzi vhusaho

198. Mitheo i tevhelaho i vhusa zwa tsireledzo ya lushaka kha Riphabuliki:

- (a) Tsireledzo ya lushaka i tea u sumbedza vhudikumedzeli ha vhadzulapo vhothe vha Afurika Tshipembe, sa vhatu nga vhothe na lushaka, ha u tshila nga ndila ya ndinganyiso, u tshila nga lwa mulalo na mvumelano, u vhofohiwa kha nyofho na u toda, khathihi na u toda u tshila vhutshilo ha khwine.
- (b) Vhudikumedzeli kha u tshila nga lwa mulalo na mvumelano, zwi thivhela vhatu vha Afurika Tshipembe u shela mulenzhe kha zwa khudano ya zwithavhane, zwa lushaka na zwa dzitshaka, nga nda ha musi zwo tiwa ngauralo nga Mulayotewa kana vhusimamilayo ha lushaka.
- (c) Tsireledzo ya lushaka i tea u vha hone musi hu tshi khou tevhelwa mulayo, hu tshi katelwa na mulayo wa tshaka dzothe.
- (d) Tsireledzo ya lushaka i do vha nga fhasi ha maandalanga a Phalamennde na a khorotshitumbe ya lushaka.

U thomiwa, kuvhumbelwe, na vhudifari ha tshumelo dza tsireledzo

199. (1) Tshumelo ya tsireledzo ya Riphabuliki yo vhumbiwa nga mmbi nthihi ya vhubileli, tshumelo ya mapholisa na tshumelo inwe na inwe ya zwa vhusevhi yo thomiwaho nga fhasi ha Mulayotewa.
- (2) Mmbi ya vhubileli ndi yone mmbi ya maswole i re mulayoni kha Riphabuliki.
- (3) Nga nda ha tshumelo dza tsireledzo dzo thomiwaho nga fhasi ha Mulayotewa, madzangano a zwithavhane kana tshumelo

dzo raloho zwi nga thomiwa fhedzi hu tshi tevhelwa mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.

- (4) Tshumelo dza tsireledzo dzo tea u vhumbiwa na u langiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.
- (5) Tshumelo dza tsireledzo dzi tea u shuma, na u gudisa khathihi na u toda uri mirado yadzo i shume nga ndila i tevhelaho Mulayotewa na mulayo, zwi tshi katela mulayo wa dzitshaka wo dowelehaho khathihi na thendelano dza dzitshaka dzi vhothaho Riphabuliki.
- (6) A hu na murado wa tshumelo ya tsireledzo ane a do tevhedza ndaelo ine ya si vhe mulayoni zwi tshi tou vha khagala.
- (7) A hu na tshumelo ya tsireledzo kana murado ufho na ufho wayo, ane a nga ita mishumo yayo nga ndila -
 - (a) ine ya vha isa lutamo lwa dzangano la politiki lu re mulayoni hu tshi tevhedzwa Mulayotewa;
 - (b) ine ya nga bvisela phanda nga tshatula ndivho dza dzangano la politiki.
- (8) U itela uri hu vhe na u tevhedzwa ha mitheo ya uri hu vhe na u sa dzumbama na vhudifhinduleli, komiti ya madzangano o fhambananaho ya Phalamennde, i fanela u sedzulusa tshumelo dzothe dza tsireledzo nga ndila /matele o tiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka kana ndayo ndaela dza Phalamennde.

VHUPILELI

Mmbi ya Vhupileli

200. (1) Mmbi ya vhupileli i tea u vhumbiwa na u langiwa sa mmbi ya maswole a re na Vhudifari havhudi.
- (2) Ndivho khulwane ya mmbi ya vhupileli ndi u pilela na u tsireledza Riphabuliki, tshirunzi tsha vhupo hayo na vathu vhayo, u ya nga ha mulayotewa wa tshaka dzothe u no langula u shumiswa ha dzimmbi.

Vhudifhinduleli ha politiki

201. (1) Muraḁo wa Khabinethe u tea u vha na vhudifhinduleli kha zwa vhubileli.
- (2) Ndi Muphuresidennde fhedzi ane a vha Thoho ya maandalanga a lushaka, a nga divhadza u shumiswa ha mmbi -
- (a) kha tshumisano na tshumelo ya mapholisa;
 - (b) kha tsireledzo ya Riphabuliki, kana
 - (c) kha u khunyeledza mbofho ya mashango othe.
- (3) Musi mmbi ya vhubileli i tshi shumiswa kha mishumo ifhio na ifhio yo bulwaho kha khethekanyo thukhu (2)
- Muphuresidennde u tea u divhadza Phalamennde, nga u tavhanya, nahone nga vhubalo ho teaho nga ha -
- (a) zwiitisi zwa u shumiswa ha mmbi,
 - (b) fhethu huḁwe na huḁwe hune mmbi ya khou shumiswa;
 - (c) tshivhalo tsha vathu vho dzhenelelaho; na
 - (d) tshifhinga tsho lavhelelwaho uri mmbi i nga shumiswa ngatsho.
- (4) Arali Phalamennde ya sa dzula tshifhinganḁ tsha maḁuvha a sumbe a u thoma nga murahu ha musḁ mmbi ya vhubileli i tshi shumiswa sa zwo ambiwaho kha khethekanyo thukhu (2),
- Muphuresidennde u tea u nea komiti yo teaho u vheya iḁo kha mafhungo a ṱodeaho sa zwine zwa ṱodiswa zwone nga khethekanyo thukhu (3).

U Khomandiwa/langiwa ha mmbi ya vhubileli

202. (1) Muphuresidennde sa thoho ya khorotshitumbe ya lushaka ndi ene Mukhomanda Muhulwane wa mmbi ya vhubileli, u tea u vhea mukomandandi wa mmbi ya vhubileli.
- (2) Muhulwane wa mmbi ya vhubileli u tea u khomanda a tshi tevhela tsumbandila ya muraḁo wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli kha zwa vhubileli.

Tshiimo tsha vhubileli ha lushaka

203. (1) Muphuresidennde, sa ene thoho ya khorombusi ya lushaka, a

nga vhea tshiimo tsha vhupileli ha lushaka nahone u fanela u divhadza Phalamennde nga u tjavhanya na nga vhudalo ho teaho malugana na -

- (a) tshitisiti tsha u vhwewa ha itsho tshiimo;
 - (b) fhethu hune mmbi ya tsireledzo ya khou shumiswa hone; na
 - (c) tshivhalo tsha vhathu tsho zwi dzhenelelaho.
- (2) Arali Phalamennde i songo dzula musi tshiimo tsha vhupileli tshi tshi vhwewa, Muphuresidennde u tea u vhidza Phalamennde kha dzulo li songo dowealeho hu sa athu fhela maduvha a sumbe tsho vhwewa.
- (3) U vhwewa ha tshiimo tsha vhupileli hu a fhela hothe nga ndani ha musi hu sa athu fhela maduvha a sumbe tsho vhwewa.

Vhunwaleli ha vhathu zwavho vha re kha vhupileli

204. Vhunwaleli ha vhathu zwavho vha re kha zwa vhupileli vhu fanela u vhumbiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka, u itela u shuma nga fhasi ha murado wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli ha zwa vhupileli.

Mapholisa

Tshumelo ya Mapholisa

205. (1) Tshumelo ya mapholisa ya lushaka i tea u vhumbiwa nga ndila ine ya do shuma kha lushaka na kha phurovintsi, na kha zwa mivhuso yapo arali zwo tea.
- (2) Mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka u tea u thoma maanda na mishumo ya tshumelo ya mapholisa khathiri na uri u tea u ita uri tshumelo ya mapholisa i ite mishumo yayo nga ndila ya khwine, hu tshi dzhielwa ntha thodea dza phurovintsi.
- (3) Ndivho dza tshumelo ya mapholisa ndi u thivhela na u ita thodisiso kha zwa vhuvemu, u vhona uri shango li iale, khathiri na u tsireledza na u londota vhadzulapo vha Riphabuliki, na ndaka dzavho, u thonifha na u tevhedza mulayo.

Vhudiḡhindleli ha zwa politiki

206. (1) Murado wa Khabinethe u tea u vha na vhudiḡhindleli kha zwa mapholisa, na uri u tea u ta mutheo wa lushaka wa zwa vhupholisa, nga u dzhela nṡha ṡhodea dza phurovintsi na vhudiḡhindleli ha politiki sa zwe zwa tiwa nga khorotshitumbe dza dziphurovintsi.
- (2) Pholisi ya tshumiso ya mapholisa ya lushaka i nga nea mbetshelo dza dzipholisi dzo fhambanaho malugana na phurovintsi dzo fhambanaho nga murahu ha musi ho sedzeseswa ṡhodea dza tshumiso ya mapholisa na vhudiḡhindleli ha hedzi phurovintsi.
- (3) Phurovintsi inwe na inwe i tea -
- (a) u monithara mikhwa ya mapholisa;
 - (b) u sedzulusa, zwi tshi katela u ṡanganedza mivhigo i kwamaho u shuma nga ndila kwayo i bveledzaho vhukoni ha tshumelo ya mapholisa;
 - (c) u ṡutuwedza vhushaka havhudi vhukati ha mapholisa na tshitshavha, na
 - (d) u kala mveledziso ya u pholisa zwi khagala; na
 - (e) u kwamana na murado wa Khabinethe a re na vhudiḡhindleli kha zwa vhupholisa malugana na vhuvenyu na zwa vhupholisa kha phurovintsi.
- (4) Khorotshitumbe ya phurovintsi i na vhudiḡhindleli ha mishumo ya vhupholisa -
- (a) yo vhwewaho khayoyi nga Ndima heyi;
 - (b) yo nekedzwaho khayoyi hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka; na uri
 - (c) yo avhelwaho khayoyi u ya nga ha pholisi ya zwa vhupholisa ha lushaka.
- (5) Uri hu bveledzwe mishumo ye ya sumbedzwa kha khethekanyo ṡhukhu (3), phurovintsi -
- (a) i nga ita tsedzuluso, kana ya nanga khomishini ya ṡhodisiso kha, mbilaelo ifhio na ifhio ya u sa ita mishumo

- ya mapholisa kana u kwashea ha vhushaka vhukati ha mapholisa na tshinwe tshitshavha; na u
- (b) u ita themendelo kha muraḁo wa Khabinethe a re na vhudifhunduleli ha zwa vhupholisa.
- (6) Musi ho wanala mbilaelo yo ḁiswaho nga khorotshitumbe ya phurovintsi khoru yo ḁiimisaho nga yoṱhe ya mbilaelo dza mapholisa yo vhumbiwaho nga mulayo wa lushaka i tea u ṱoḁisisa, vhuḁa ha, kana mulandu we wa itwa nga muraḁo wa mapholisa a phurovintsi.
- (7) Mulayo wa lushaka u fanela u bveledza ndila ya u ita, maanḁa, mishumo na ndaulo ya mapholisa a masipala.
- (8) Komiti yo vhumbiwaho nga miraḁo ya Khabinethe na miraḁo ya Khorotshitumbe dza Dzikhantsela yo sedzanaho na zwa vhupholisa i fanela u vhumbiwa u itela tshumisano yo khwaṱhaho ya vhupholisa na pfano yo khwaṱhaho vhukati ha masia a muvhuso.
- (9) Mulayotewa wa phurovintsi u nga ṱoḁa uri mukhomishinari wa phurovintsi a ḁivhonadze phanḁa ha komiti inwe na inwe u fhindula mbudziso.

U langiwa ha tshumelo ya mapholisa

207. (1) Muphuresidennde sa ṱhoho ya khorotshitumbe ya lushaka u tea u vhea mufumakadzi kana munna uri a vhe Mukhomishinari wa Lushaka wa tshumelo ya mapholisa, u itela uri a lange tshumelo ya mapholisa.
- (2) Mukhomishinari wa Lushaka u tea u shumisa maanḁa awe a u langa tshumelo ya mapholisa nga ndila ine ya tevhedza maano a zwa mapholisa a lushaka na tsumbandila dza muraḁo wa Khabinethe a re na vhudifhunduleli kha zwa mapholisa.
- (3) Mukhomishinari wa Lushaka u tea u vhea mufumakadzi kana munna uri a vhe mukhomishinari wa phurovintsi kha phurovintsi inwe na inwe, nga murahu ha muso o kwamana na khorotshitumbe ya phurovintsi.

- (4) Dzikhomishinari dza phurovintsi vha na vhudifhinduleli ha zwa mapholisa sa -
- (a) zwe zwa sumbedziswa zwone kha mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka; na
- (b) nga u tevhedza maanda a khomishinari dza lushaka a u vhusa na u langula tshumelo ya mapholisa hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu ya (2).
- (5) Mukhomishinari wa phurovintsi u tea u vhiga kha vhusimamilayo ha phurovintsi nwaha muñwe na muñwe malugana na zwa vhupholisa kha phurovintsi yeneyo, nahone u tea u rumela kopi ya ripoto kha Khomishinari wa Lushaka.
- (6) Arali khomishinari wa phurovintsi a sa tsha vha na fulufhelo kha khorotshitumbe ya phurovintsi, khorotshitumbe i nga thoma maga o fanelaho a u bvisa kana u sudzulusa kana vhukando ha ndatiso kha Khomishinari, u ya nga ha mulayo wa lushaka.

Vhuñwaleli ha vhathu zwavho vha re kha zwa mapholisa

208. Vhuñwaleli ha vhathu zwavho vha re kha zwa mapholisa vhu tea u thomiwa nga mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka, u itela u shuma nga fhasi ha murafo wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli ha zwa vhupholisa.

Zwa vhusevhi

U thomiwa na u langiwa ha tshumelo dza zwa vhusevhi

209. (1) Tshumelo ifhio na ifhio ya zwa vhusevhi, nga nngani ha ya tshipida na tshifhio na tshifhio tsha vhupileli kana tsha tshumelo ya mapholisa i tea u thomiwa fhedzi nga Muphuresidennde sa thoho ya Khorotshitumbe ya Lushaka, nahone hu tshi tevhedzwa mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka fhedzi.

- (2) Muphuresidennde u tea u vhea mufumakadzi kana munna uri a vhe thoho ya tshumelo inwe na inwe ya zwa vhusevhi yo thomiwaho malugana na khethekanyo thukhu ya (1) kana a vha na vhudifhinduleli ha politiki ha u langa na u sumbedza ndila kha inwe na inwe ya idzo tshumelo, kana a rumela murafo wa Khabinethe uri a vhe na uho vhudifhinduleli.

Maanda, mishumo na u sedziwa

210. Mulayo wo itiwaho nga vhusimamilayo ha lushaka u tea u langa ndivho, maanda na mishumo ya tshumelo dza zwa vhusevhi zwi tshi katela tshipida tshinwe na tshinwe tsha zwa vhusevhi ha mmbi ya vhupileli kana tshumelo ya mapholisa nahone u tea u ita uri -
- (a) hu vhe na u tanganelana ha tshumelo dzothe dza zwa vhusevhi; na
 - (b) hu vhe na muthu zwawe ane a do sedza kushumele kwa idzo tshumelo, ane a do vha e tshipikitere o vhwaho nga Muphuresidennde hu na thendelo ya Buthano la Lushaka nga likumedzwa lo dzhiwaho nga tshivhalo tshi linganaho kana u fhira mbili tshararu tsha mirado yayo.

NDIMA YA 12

VHARANGAPHANDA VHA ZWA ŜIALALA

U tendiwa

211. (1) Zwiimiswa, tshiimo na mushumo wa mahosi zwi do tendiwa, u ya nga mulayo wa sialala, hu tshi tevhedzwa Mulayotewa.
- (2) Khoro ya musanda ine ya tevhela matele a mulayo wa sialala nahone ye ya vha yo tendeliwa nga mulayo musi Mulayotewa u sa athu thoma u shuma, i nga isa phanda na u shuma i tshi tevhela mulayo muñwe na muñwe u no khou shuma khathihi na ndoweŋo.
- (3) Khothe dzi tea u shumisa mulayo wa sialala musi uyo mulayo u tshi khou shuma, dzi tshi tevhela Mulayotewa na mulayo munwe na muñwe une wa shuma wo livhana fhedzi na zwa mulayo wa zwa sialala.

Mishumo ya vharangaphanda vha sialala

212. (1) Mulayo wa vhusimamilaŋo ha lushaka u tea u ita uri hu vhe na mishumo ya vharangaphanda vha zwa sialala sa tshiimiswa kha vhupo haya; kha mafhungo a kwamaho zwitshavha zwapo.
- (2) U shumana na mafhungo a kwamanaho na zwa vharangaphanda ha zwa sialala, milayo ya sialala, na matele a zwitshavha a ŧhonifhaho sisiteme ya milayo ya sialala -
- (a) milayo ya vhusimamilaŋo ha lushaka kana ha phurovintsi, i nga ita uri hu vhe na u thomiwa ha nndu dza vharangaphanda vha zwa sialala, nahone
- (b) milayo ya vhusimamilaŋo ha lushaka i nga thoma khoro dza vharangaphanda vha sialala.

NDIMA YA 13

GWAMA

Mafhungo a zwa Gwama nga u tou angaredza

Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka

213. (1) Hu na Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka tshine khatsho, tshelede yothe yo tangedzwaho nga muvhuso wa lushaka ya do badelwa khatsho, nga nda ha tshelede yo siwaho nda nge zwa vhone zwo tea u ya nga Mulayo wa Phalamennde.
- (2) Tshelede i do bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka fhedzi -
- (a) hu tshi tevhedzwa mukovho u ya nga ha Mulayo wa Phalamennde; kana
- (b) sa ine ya do bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha Lushaka musi zwo tiwa nga u ralo u ya nga ha Mulayotewa kana Mulayo wa Phalamennde.
- (3) Mukovhe wa phurovintsi wo linganelaho wa mbuelo yo kuvhanganywaho nga lushaka, i do bviswa kha Tshikwama tsha Mbuelo ya Lushaka.

Mukovhe na u newa ha mbuelo nga ndila ya ndingano

214. (1) Mulayo wa Phalamennde u tea u ita uri hu vhe na -
- (a) u kovhekanywa ha mbuelo yo kuvhanganywa ngauralo nga lushaka vhukati ha muvhuso wa sia la lushaka, phurovintsi na kha zwipida zwa muvhuso wapo nga ndila ya ndingano;
- (b) u itiwa ha mukovhe wa phurovintsi inwe na inwe nga ndila ya ndingano kha mukovhe wa mbuelo wa phurovintsi; na
- (c) u newa ha mukovhe u bvaho kha muvhuso wa lushaka zwi tshi netshedzwa phurovintsi, muvhuso wapo kana masipala, na thodea dzine uho u newa ha do tevhelelwa.

- (2) Mulayo wo bulwaho kha khethekanyo tshukhu (1) u nga phasiswa fhedzi nga murahu ha musi ho kwamiwa mivhuso ya phurovintsi, mivhuso yo divhumbaho yapo, na Khomishini ya Gwama na zwi kwamaho tshelede nahone nga murahu ha musi themendelo ifhio na ifhio ya Khomishini yo sedzuluswa, khathihi na u dzhiela ntha -
- (a) lutamo lwa lushaka;
 - (b) nzudzanyelo inwe na inwe ine ya tea u itwa malugana na tshikolodo tsha lushaka na dzinwe mbofho dza lushaka;
 - (c) thodea na lutamo lwa mivhuso wa lushaka zwo livhanywa na (maitele a pfalaho),
 - (d) thodea dza u vhona uri phurovintsi na masipala vha a kona u bvedza tshumelo ya mutheo na u ita mishumo ye vha newa yone,
 - (e) khonadzeo ya zwa nzudzanyelo ya tshelede ya phurovintsi na masipala;
 - (f) thodea dza u bvedzisa phanda na dzinwe-vho dza phurovintsi, mivhuso wapo na masipala,
 - (g) phambano/thardzo dza zwa ikonomi nga ngomu kha phurovintsi na vhukati ha phurovintsi nga tshadzo;
 - (h) u vhothiwa ha phurovintsi na masipala u ya nga ha mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka,
 - (i) lutamo lwa mukovho wa tshipida tsha mbuelo nga ndila yo lulamaho nahone yo lavhelelwaho,
 - (j) thodea ya u fhindula nga mbofholowo kha zwa shishi na thodea dzinwe dza tshifhinganyana na zwinwe zwiitisi zwo tiwaho nga ndivho ya marteile (maitele a pfalaho).

Mbekanyagwama dza lushaka, phurovintsi na masipala

215. (1) Mbekanyagwama ya lushaka, phurovintsi na masipala na marteile a mbekanyagwama, zwi fanela u tutuwedza u vha khagala, vhudifhinduleli na u kona uri ndaulo ya tshelede ya ikonomi, zwikolodo na vhathu zwi shume.

- (2) Mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka u tea u ta -
 - (a) tshivhumbeo tsha mbekanyagwama ya lushaka, phurovintsi na masipala;
 - (b) tshifhinga tshine mbekanyagwama dza lushaka kana dza phurovintsi dza do vhewa tafulani; nahone
 - (c) mbekanyagwama kha masia othe a muvhuso a tea u sumbedza hune mbuelo ya bva hone na ndila ine zwibviswa zwo dzinginywaho zwa do tevhedza mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka.
- (3) Mbekanyagwama kha sia liñwe na liñwe la muvhuso i tea u vha na -
 - (a) Mugaganyo wa mbuelo na zwibviswa i tshi fhambanyisa vhukati ha u pfuma na zwibviswa zwa zwino; nahone
 - (b) khumbelo ya u lambedza tshahelelo i no khou lavhelelwa kha tshifhinga tshine tsha khou lavhelelwa; nahone
 - (c) tsumbo ya u diimisela u koloda na zwiñwe zwivhumbeo zwa milandu ya muvhuso zwine zwa do gonyisa zwikolodo zwa muvhuso kha ñwaha u tevhelaho.

Ndaulo ya Vhufaragwama

216. (1) Mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka u tea u ta vhukando ho teaho u ita uri hu vhe na u bvela khagala na u thoma u kona u langula u bviswa ha tshelede kha sia liñwe na liñwe la muvhuso nga u thoma uri hu vhe na -
 - (a) maitele a tendiwaho a muvhalelano nga u angaredza;
 - (b) u vhekanya zwiimiswa zwi fanaho;
 - (c) maitele na zwiṭandadi zwi fanaho zwa vhufaragwama.
- (2) Vhufaragwama ha lushaka, vhu tshi tendelana na murado wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli ha mafhungo arali hu tshi nga wanala uri hu na nzulele ya u sa fara tshelede nga ndila yavhudi u ya sa zwe zwa tiswa zwone kha khethekanyo thukhu (1).
- (3) Tsheo ya u imisa u dzheniswa ha tshelede kha phurovintsi i do dzhiwa fhedzi hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (2); nahone -

- (a) a i nga imisi u dzheniswa ha tshelede kha tshifhinga tshi fhiraho maɖuvha a 120; na uri
- (b) i nga tevhedzwa nga u tavhanya fhedzi i ɖo fhela nga yothe u bva murahu, nga ndani ha musi zwo tendelwaho nga Phalamennde, i tshi tevhela marteles a fanaho na o thomiwaho nga khethekanyo 76 (1), na u tiwa nga ndayo na milayo yo tangelanelaho ya Phalamennde. Marteles ayo a fanela u fhela hu sa athu fhela maɖuvha a 30 u bva ɖuvha le vhufaragwama ha lushaka ha dzhiya tshao.
- (4) Phalamennde i nga vusuludza tshao ya u imisa u dzhenisa tshelede lwa tshifhinga tshi sa fhiraho maɖuvha a 120 nga luthi, hu tshi tevhelwa marteles o thomiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (3)
- (5) Phanda ha musi Phalamennde i tshi nga tendela kana u vusulusa tshao ya u imisa u dzheniswa ha tshelede kha phurovintsi -
 - (a) Muoditha Dzhenerala u tea u newa muvhigo kha Phalamennde; na uri
 - (b) phurovintsi i tea u newa tshifhinga tsha u ɖimelela kha u pomokwa na u vheya mafhungo ayo phanda ha komiti.

U wana (Procurement)

217. (1) Musi zwivhumbeo zwa muvhuso zwi tshi ita thendelano ya ndaka kana tshumelo, zwi fanela u ita ngauralo hu tshi khou tevhedzwa mulayo wa vhusimamilayo ha phurovintsi kana ha lushaka we wa thoma sisiteme ine ya vha kwayo, nga ndinganyiso, u vha khagala, i konaho u pikisana na u sa ɖura.
- (2) Khethekanyo thukhu (1) a i thivheli u ita mbekanyamarteles ya zwivhumbeo zwa mushumo ya gwama ine ya tea -
- (a) thodea dza u tanwa hu tshi avhelwa thendelano; na
 - (b) tsireledzo kana mveledziso ya vhathu, kana zwigwada zwa vhathu, vhe vha si wane vhukhwine nga vhanga la tshitalula tshi si kwatsho.
- (3) Mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo u tea u ta tshivhumbeo

tshine mbekanyamaitale yo tiwaho kha khethekanyo thukhu (2), i tshi nga shumiswa.

U divhofha ha Muvhuso

218. (1) Muvhuso wa lushaka kana muvhuso wa phurovintsi kana wapo u nga divhofha malugana na khadzimo fhedzi arali mbofho i tshi yelana na dodombedzwe mbofho iyo zwo bulwaho nga mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka.
- (2) Mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka wo buliwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) u nga phasiswa nga murahu ha musi themendelo dza Khomishini ya Tshelede dzo no sedzuluswa.
- (3) Kha nwaha muñwe na muñwe, muvhigo muñwe na muñwe u tea u anadza muvhigo wa mbofho dze wa ñea.

U holelwa ha vhatu vho faraho poswo dza muvhuso

219. (1) Mulayo wa Phalamennde u tea u thoma zwivhumbeo zwa u ta -
- (a) Muholo, magavhelo na mbuelo dza mirado ya Buthano la Lushaka, vhurumelwa ha tshothe kha Khantseia ya Lushaka ya Phurovintsi, mirado ya Khabinethe, Vhathusa Minista, vharangaphanda vha zwa sialala, na mirado ifhio na ifhio ya vharangaphanda vha zwa sialala; na
- (b) u guma ha u elwa ha miholo, magavhelo kana mbuelo zwa mirado ya vhusimamilayo ha phurovintsi, mirado ya khorotshitumbe na mirado ya Khoro dza Masipala dza zwigwada zwo fhambanaho.
- (2) Mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka u tea u thoma khomishini i divhusaho ine ya do ita thendelo malugana na miholo, magavhelo na mbuelo zwo sumbwaho kha khethekanyo (1).
- (3) Phalamennde i nga phasisa mulayo wo sumbwaho kha khethekanyo thukhu (1) fhedzi, nga murahu ha musi yo sedzulusa thendelo ya khomishini yo thomiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (2).

- (4) Khorotshitumbe ya Lushaka, ya phurovintsi, masipala kana maandalanga afhio na afhio o livhanaho nazwo a nga shumisa mulayo wa vhusimamilayo ho bulwaho kha khethekanyo tshukhu (1) fhedzi nga murahu ha musi o sedzulusa themendelo dza khomishini yo thomiwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo tshukhu (2).
- (5) Mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka, u tea u thoma zwivhumbeo zwi no do ta miholo, magavhelo na mbuelo dza vhahatuli, Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi, Muoditha Dzhennerala, na mirado ya khomishini ifhio na ifhio yo tiwaho kha Mulayotewa, zwi tshi katela na maandalanga a zwa khasho, o bulwaho kha khethekanyo 192.

U vhumbiwa na mishumo

Khomishini ya Tshelede na Nzudzanyo ya Tshelede

220. (1) Hu na khomishini ya gwama na nzudzanyo ya tshelede ya Riphapuliki ine ya ita themendelo dzo lavhelelwaho kha iyi ndima, kana kha mulayo wa vhusimamilayo kha Phalamennde, vhusimamilayo ha phurovintsi na maandalanga afhio na afhio o itwaho nga mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka.
- (2) Khomishini i na vhudilangi nahone i tea fhedzi u tevhedza Mulayotewa na mulayo, nahone i tea u sa dzhia masia.
 - (3) Khomishini i tea u shuma i tshi tevhedza Mulayo wa Phalamennde, nahone kha u ita mishumo yayo, i tea u dzhiyela ntha zwiitisi zwothe zwo livhanaho nazwo, hu tshi katelwa zwo bulwaho kha khethekanyo 214 (2)

U vhewa (tholwa) ha mirado na tshifhinga tsha ofisi

221. (1) Khomishini yo vhumbiwa nga vhafumakadzi na vhanna vha tevhelaho vho vheiwaho nga Muphuresidennde sa tshoho ya khorotshitumbe ya lushaka:
- (a) Mudzulatshidulo na Muthusa Mudzulatshidulo vhane vha vha mirado ya tshifhinga tshothe;
 - (b) vhathu vha tshane vhane muhwe na muhwe a vha o nangiwa

nga khorotshitumbe ya phurovintsi, hune phurovintsi inwe na inwe ya nanga muthu muthihi fhedzi,

(c) vhathu vhavhili vho nangiwahe nga muvhuso wapo wo divhumbaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo 163, na

(d) vhathu vhanwe vha tahe

(2) Mirado ya Khomishini vha tea u vha vha na vhukoni ho teaho

(3) Mirado i do shuma tshifhinga tsho tiwaho nga mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka Muphuresidennde a nga bvisa murado ofisini zwi tshi itiswa nga u sa difara zwavhudi, u balelwa kana u sa kona u ita mushumo

Mivhigo

222 Khomishini i tea u nea muvhigo tshifhinga tshothe kha Phalamennde na kha vhusimamilayo ha phurovintsi

Bannga ya Vhukati

U thomiwa

223 South African Reserve Bank ndi yone bannga ya vhukati ya Riphabuliki nahone i langulwa hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde

Ndivho Khulwane

224 (1) Ndivho khulwane ya South African Reserve Bank ndi ya u tsireledza ndeme ya tshelede ya Riphabuliki u itela nyaluwo ya tshifhinga tshothe nahone yo linganelaho ya ikonomi kha Riphabuliki

(2) South African Reserve Bank, musi i tshi khou bveledza ndivho dzayo, i tea u ita mishumo yayo nga ndila ya vhudilangi i sa ofhi tshithu, i sa shumeli vhathu vhane ya tama vhone fhedzi kana u khethulula vhanwe vhathu, fhedzi, hu tea u vha na u kwamana tshifhinga tshothe vhukati ha bannga na murado wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli kha mafhungo a tshelede ya lushaka

Maanda na Mishumo

225 Maanda na mishumo ya South African Reserve Bank ndi ayo e a bva

kale na kale a shumiswa nga bannga khulwane, nahone zwi tea u tiwa nga mulayo wo itiwaho nga Phalamennde, nahone a tea u shumiswa hu tshi tevhelwa zwidodombedzwa zwo tiwaho nga mulayo.

Zwa Tshelede dza Phurovintsi na dza Vhupohaya

Zwkwama zwa Mbuelo dza Phurovintsi

226. (1) Hu na Tshikwama tsha Mbuelo tsha Phurovintsi tshine tshelede dzothe dzo waniwaho nga muvhuso wa phurovintsi dza do tea u badelwa khatsho, nga nnda ha tshelede dzo siwaho nnda u ya nga Mulayo wa Phalamennde
- (2) Tshelede i nga bviswa kha Tshikwana tsha Mbuelo tsha Phurovintsi fhedzi -
- (a) hu tshi tevhedzwa mukovho u ya nga Mulayo wa phurovintsi; kana
- (b) i tshi tou bviswa u bva kha Tshikwama Tsha Mbuelo tsha Phurovintsi, arali Mulayotewa kana Mulayo wa phurovintsi u tshi ta ngauralo.
- (3) Mbuelo yo kovhelwaho u fhira kha phurovintsi i tshi ya kha muvhuso wapo kha iyo phurovintsi hu tshi tevhedzwa khethékanyo 214 (1) i tshi tou dzhiwa u bva kha Tshikwama tsha Mbuelo tsha phurovintsi.

Zwiko zwa lushaka zwa tshikwama tsha phurovintsi na tsha muvhuso wapo

227. (1) Muvhuso wapo na phurovintsi inwe na inwe -
- (a) i tea u wana mukovhe wa ndinganyiso ya mbuelo yo kuvhanganywaho nga lushaka u itela u kona u ita tshumelo dza mitheo ya mishumo ye dza i newa; na uri
- (b) i nga kona u wana minwe mikovhe u bva kha mbuelo ya muvhuso wa lushaka, hu si na kana hu na zwidodombedzwa.
- (2) Mbuelo ya nyengedzedzo yo waniwaho u bva kha phurovintsi

kana masipala i nga si kone u fhungudzwa kha mukovhe wadzo u bvaho kha lushaka, kana u bva kha mikovhe ye ya i newa u bva kha mbuelo ye ya i newa u bva kha mbuelo ya muvhuso ya lushaka. Nga ndingano, a hu na vhudifhinduleli kha muvhuso wa lushaka u lifhela phurovintsi kana masipala a sa koniho u ita mbuelo dzi tendelanaho na mitheo ya tshelede na mithelo.

- (3) Mukovhe wa phurovintsi nga ndingano yo kuvhanganywaho nga lushaka u tea u sudzuluselwa kha phurovintsi nga u tavhanya nahone u songo fhungudzwa, nga ndani ha musi arali u sudzuluswa ho imiswa hu tshi tevhedzwa khethekanyo 216.
- (4) Phurovintsi i tea u diitela tshomedzo dzine ya dzi toda u ya nga ha mbetshelo ya Mulayotewa wa phurovintsi, zwine zwa vha nyengedzo ya thodea dzo lavhelelwaho kha Mulayotewa.

Mithelo ya phurovintsi

228. (1) Vhusimamilayo ha phurovintsi vhu nga -

- (a) tea mithelo, u ita kose-kose ya dziñwe tshelede, na u kuvhanganya tshelede ya mbadelo dza tshumelo, zwi sa kateli mithelo ya mbuelo, mithelo ya VAT (Value-added tax), mithelo ya thengiso, mithelo ya tshumelo khathihi na mithelo ya mbambadzo na mashango a nda; na u
 - (b) tea mithelo i edanaho ya tshelede yo badelwaho nga ntha ha tshelede yo dowealeaho (surcharges) kha tshiimo tsha mithelo, dzilevi na tshelede dza tshumelo dzo itwaho nga mulayo wo itwaho nga vhusimamilayo ha lushaka, zwi sa kateli mithelo ya dzikhamphani, mithelo ya mbambadzo na mashango a nda zwa mabindu mahulwane;
- (2) Maanda a vhusimamilayo ha phurovintsi u a tea mithelo, dziñwe tshelede, tshelede dza tshumelo na dziñwe dzimbadeliso dzo ingwaho ha tshelede yo dowealeaho (surcharges):
- (a) zwi nga si itwe nga ndila ine zwa nga tshinyadza mitheo ya ikonomi ya shango, zwa thengiso vhukati ha phurovintsi kana u tshimbizwa ha thundu shangoni, tshumelo, tshelede kana zwa mishumo; nahone

- (b) zwi tea u langulwa nga mulayo wo itwaho nga Mulayo wa Phalamennde une wa nga phasiswa fhedzi nga murahu ha u sedzuluswa ha themendelo ya Khomishini ya zwa Gwama na Nzudzanyo ya Tshelede.

Mbadelo dza ha masipala na mithelo

229. (1) Hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (2), (3), na (4), masipala a nga vhea -
- (a) mithelo ya zwifhato na mbadelo ya tshumelo dza masipala kana dzi itwaho ho imelwa masipala; na musi
 - (b) arali zwo tendelwa nga mulayotewa wa lushaka, minwe mithelo, dzimbadelo na mishumo yo teaho muvhuso wapo kana vhuimo kha muvhuso wapo une masipala a wela khayi, fhedzi a hu na masipala ane a nga ta muthelo wa mbuelo, muthelo wa vethe, muthelo wa thengiso kana wa zwibveledzwa zwi bvaho nda.
- (2) Maanda a masipala a u vhea mbadelo dza zwifhato, mbadelo kha tshelede ya mbadelo tshumelo dzo newaho nga (kana) ho imelwa masipala, kana minwe mithelo, mbadelo na mishumo -
- (a) dzi nga si tendelwe nga ndila ine ya nga kundisa ndila dza ikonomi ya Lushaka, zwitwa zwa ikonomi u pfuka mikano ya masipala, kana tshimbido ya thundu, tshumelo, tshelede kana mishumo; na uri
 - (b) i fanela u langulwa nga mulayo wa lushaka
- (3) Arali vhomasipala vhavhili vhe na ndaulo ya gwama ine ya fana nga mishumo fhethu huthihi, hu fanelwa u vhekanywa ndila ine ya do ita uri hu fhandekanywe ndangulo, na mishumo hu tshi tevhedzwa mulayo wa lushaka. U fhandekanya uhu hu nga itiwa musi ho no dzhielwa nzhele zwi tevhelaho:
- (a) Thodea ya u tevhedza mitheo yo teaho ya mithelo.
 - (b) Maanda na mishumo i itwaho nga masipala munwe na munwe.
 - (c) Vhuhulu ha zwifhato zwa masipala munwe na munwe.
 - (d) Ndila yo khwatshaho nahone yo dziaho ya u takusa mithelo,

mbadelo na mishumo.

(e) Ndinganyo

- (4) A hu na zwine kha heyi khethekanyo zwa thivhela u kovhekana ha mbuelo yo wanalaho u ya nga ha khethekanyo heyi vhukati ha vhomasipala vhane vha vha na ndangulo ya zwifhato na mishumo fhethu huthihi.
- (5) Mulayo wa lushaka u lavhelelwaho kha khethekanyo heyi u nga kona u bveledzwa fhedzi nga murahu ha muvhuso wapo wo dzudzanywaho na Khomishini ya zwa Tshelede na Nzudzanyo ya Tshelede zwo kwamiwa nahone ho dzhielwa nzhele themendelo dza Khomishini.

Zwikelodo zwa phurovintsi na zwa masipala

230. (1) Phurovintsi kana masipala a nga hadzima tshelede ya zwibviswa zwa pfuma kana zwi shumaho hu tshi tevhedzwa zwidombedombe zwi pfesesiwaho zwo tiwaho nga mulayo wa vhusimamila yo ha lushaka, fhedzi zwikelodo zwa zwibviswa zwi shumaho -
 - (a) zwi nga itwa fhedzi arali zwi zwa vhuṭhogwa u itela u shuma kha nwaha wonoyo wa muvhalelano, na uri
 - (b) zwi fanela u badelwa murahu hu sa athu fhela minwedzi ya 12.
- (2) Mulayo wa lushaka wo buliwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) u nga phasiwa fhedzi nga murahu ha u sedzuluswa ha themendelo ya Khomishini ya zwa Tshelede na Nzudzanyo ya Tshelede.

NDIMA YA 14

MBETSHELO NGA U ANGAREDZA

Mulayo wa dzitshaka dzothe (International law)

Thendelano dza dzitshaka dzothe

- 231 (1) Nyambedzano na u sainiwa ha thendelano dzothe dza dzitshaka ndi vhubhindleli ha khorotshitumbe ya lushaka
- (2) Thendelano ya dzitshaka dzothe i vhotha Riphabuliki fhedzi nga murahu ha musi yo themendelwa nga likumedzwa kha Buthano la Lushaka na Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, nga nngani ha musi i thendelano yo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (3)
- (3) Thendelano ya dzitshaka dzothe ya tshivhumbeo tsha thekheniki, ndaulo kana khorotshitumbe, kana thendelano i sa todi themendelo kana u tendelwa, yo dzhenelwaho nga khorotshitumbe ya lushaka, i vhotha Riphabuliki hu si na themendelo ya Buthano la Lushaka na Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, fhedzi i tea u vhewa tafulani kha Buthano na kha Khantsela hu tshee na tshifhinga tshi pfeseseaho
- (4) Thendelano ifhio na ifhio ya dzitshaka i vha mulayo wa Riphabuliki musi i tshi phasiswa u vha mulayo nga mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka, fhedzi mbetshelelo i divhumbaho nga thendelano ye ya themendelwa nga Phalamennde ndi mulayo kha Riphabuliki nga nngani ha musi zwi sa yelani na Mulayotewa kana mulayo wa Phalamennde
- (5) Riphabuliki i vhothwa nga thendelano dza dzitshaka dze dza vha dzi tshi vhotha Riphabuliki musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma

Mulayo wo dowealeho wa dzitshaka dzothe (Customary International Law)

- 232 Mulayo wo dowealeho wa dzitshaka ndi mulayo wa Riphabuliki nga nngani ha musi u sa yelani na Mulayotewa kana Mulayo wa Phalamennde

U shuma ha mulayo wa dzitshaka dzothe

233. Musi hu tshi tšalutshedzwa mulayo wa vhusimamilayo, khothe inwe na inwe i tea u takalela tšalutshedzo ifhio na ifhio i pfalaho ya mulayo wa vhusimamilayo ine ya yelana na milayo ya dzitshaka dzothe nga ntha ha tšalutshedzo inwe na inwe ine ya si yelane na mulayo wa dzitshaka dzothe.

Manwe mafihungo

Linwalo la pfanelo

234. U itela u ombedzela mvelele ya demokirasi, yo thomiwaho nga uyu Mulayotewa, Phalamennde i nga dzhia themendelo nzwiwa dza pfanelo dzi yelanaho na mbetshelo dza Mulayotewa.

Pfanelo dza vhathu dza u kona u diitela muvhuso une vha funa

235. Pfanelo ya vhathu vha Afurika Tshipembe vhothe ya u kona u diitela muvhuso une vha funa, sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha Mulayotewa, a zwi thivheli kha uyu mutheo wa pfanelo, u tenda mbumbo ya pfanelo ya u diitela muvhuso nga tshitshavha tshifhio na tshifhio tshine tsha vha na mvelele na luambo luthi kha tshipida tsha shango tsha Riphabuliki kana nga inwe ndila, yo itwaho nga mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka.

Tshikwama tsha madzangano a zwa politiki

236. U itela khwaṭhiso ya demokirasi ya mahoro a fhambanaho, milayo ya vhusimamilayo ha lushaka i tea u ita uri hu vhe na thuso dza tshelede dzo itelwaho madzangano a politiki a no khou dzhenelela kha zwa vhusimamilayo ha lushaka na ha phurovintsi nga ndila ya ndingano na u sendekwa kha u sielisana zwi tshi ya nga u linganelana.

U ita mishumo nga vhuronwane

237. Mishumo yothe ya zwa Mulayotewa i tea u itwa nga vhuronwane nahone hu si na u lenga.

Zhendedzi na vhurumelwa

238. Tshivhumbeo tsha khorotshitumbe ya muvhuso kha sia jifhio na

lifthio la muvhuso tshi nga -

- (a) nkedza maanda na mushumo ufthio na ufthio wo teaho u itwa hu tshi tevhedzwa mulayo kha tshivhumbeo tshifthio na tshifthio tsha khorotshitumbe ya muvhuso, tenda u nkedza uho ha vha hu tshi yelana na mulayo malugana na ndila ine maanda a tea u shumiswa ngayo kana ndila ine mushumo uyo wa tea u itiwa ngayo; kana
- (b) u shumisa maanda kana u ita mushumo ufthio na ufthio wa tshivhumbeo tsha khorotshitumbe ya muvhuso i tshi zwi ita sa zhendedzi kana vhurumelwa.

Thalutshedzo

239. Kha Mulayotewa, nga nnda ha musi fhethu he ipfi ilo la shumiswa hu tshi amba zwiñwe-vho-

"mulayo wa lushaka" zwi angaredza-

- (a) mulayo u welaho nga fhasi ha uyu wo itwaho hu tshi tevhedzwa Mulayo wa Phalamennde; na
- (b) mulayo we wa vha u tshi khou shuma musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma nahone u shumiswaho nga muvhuso wa lushaka;

"tshivhumbeo tsha muvhuso" zwi amba -

- (a) muhasho muñwe na muñwe wa muvhuso kana ndangulo kha lushaka, phurovintsi kana muvhuso wapo; na
- (b) tshiñwe-vho tshishumiswa kana tshiimiswa-
 - (i) tshi shumisaho maanda kana u ita mushumo u ya nga ha Mulayotewa kana mulayotewa wa phurovintsi; kana
 - (ii) tshi shumisaho maanda a vathu kana tsha ita mushumo wa vathu u ya nga ha mulayo muñwe-vho, fhedzi hu sa katelwi muofisiri wa kotho kana wa vhulamukanyi;

"mulayo wa phurovintsi" ho angaredzwa na -

- (a) mulayo u welaho nga fhasi ha uyo wo itwaho hu tshi tevhelwa Mulayo wa phurovintsi; na
- (b) mulayo we wa vha u tshi khou shuma musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma nahone u languiwaho nga muvhuso wa phurovintsi.

U sa yelana vhukati ha manwalo o fhambanaho

240. Arali ha vha na u sa yelana vhukati ha manwalo o fhambanaho a Mulayotewa, linwalo la Luisimane li do shuma

Nzudzanyo dza u pfukanyela

241. Muengedzo 6 u do shuma kha u pfukanyela kha zwa Mulayotewa musi zwo thomiwa nga Mulayotewa, na manwe mafhungo o livhanaho nazwo.

U fheliswa kana u vhulahwa ha milayo

242. Milayo yo bulwaho kha Muengedzo 7 i khou fheliswa, u ya nga ha khethekanyo 244(3) na Muengedzo 6.

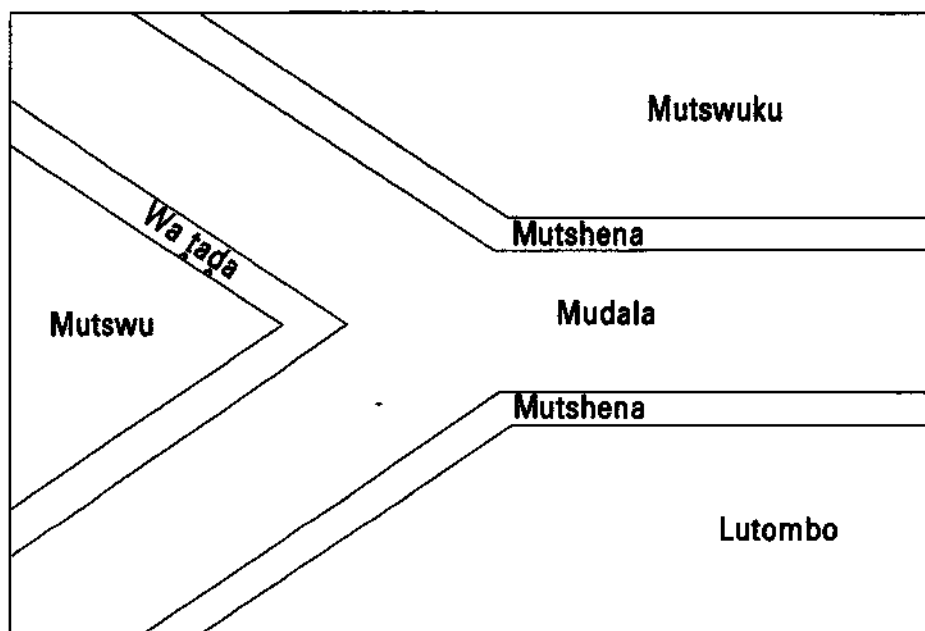
Dzina lipfufhi na u thomiwa u shuma

243. (1) Mulayo uyu u pfi Mulayotewa wa Riphaboliki ya Afurika Tshipembe, 1996, nahone u do thoma u shuma nga duvha lo tiwaho nga Muphuresidennde u ya nga mulevho, fhedzi hu sa athu u fhira la 1 Fulwana 1997.
- (2) Muphuresidennde a nga ta datumu inwe-vho hu sa athu u swika iyo yo bulwaho kha khethekanyo thukhu ya (1) hu tshi tevhelwa mbetshelo dzo fhambanaho dza Mulayotewa
- (3) Nga ngda ha musi zwi tshi sumbedzwa nga fhethu, u bulwa ho sumbedzwaho kha mbetshelo dza Mulayotewa nga tshifhinga tsha musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma dzi do dhiwa sa dzi sumbaho tshifhinga tshine mbetshelo idzo dza thoma u shuma.
- (4) Arali hu tshi nga tiwa linwe duvha lo livhanywa na mbetshelo inwe-vho ya Mulayotewa u ya nga ha khethekanyo thukhu (2), mbetshelo inwe-vho ine ya yelana na Mulayotewa wa Riphaboliki ya Afurika Tshipembe, 1993 (Mulayo 200 wa 1993), yo bulwaho kha mulevho, i a fheliswa u bva kha duvha lenelo.
- (5) Khethekanyo 213, 214, 215, 216, 218, 226, 227, 228, 229 na 230 dzi thoma u shuma u bva nga la 1 Phando 1998, fhedzi izwi a zwi thivheli u thoma u shumiswa hu tshi tevhelwa Mulayotewa, mulayo wo lavhelelwaho kha mbetshelo idzi hu sa athu u swika duvha ilo. Hu sa athu u swika duvha helo, mbetshelo dzo vhekanywaho na dzinwe vho dzine dza nga vha hone dza Mulayotewa wa Riphaboliki ya Afurika Tshipembe, 1993, dzi vha dzi tshi kha di shuma.

MUENGEDZO 1

FULAGA YA LUSHAKA

- (1) Fulaga ya lushaka yo ita rekhithengele, ya lapfa kathiri na hafu u fhira vhuphara hayo
- (2) I na muvhala mutswu, wa musuku, mudala (girini), mutshena, mutswuku na wa lutombo (buluu)
- (3) I na tshivhumbeo tsha phande ya Y yo itwaho nga libannda la muvhala mudala (girini) Mutalo wa vhukati wa libannda u thomaho khonani ya ntha na ya fhasi tsini na thanda ya fulaga, ya tangana vhukati ha fulaga ya rambalala i tshi ya vhukati ha afha hu si na tshithu
- (4) Libannda ili lidala lo penndelwa nga ntha na nga fhasi nga muvhala mutshena, na nga muvhala wa musuku u yela magumoni hu re na thanda Mupendelo munwe na munwe u thihi tsha fumithanu tsha vhuphara ha fulaga
- (5) Thiraingele i re tsini na thanda ya fulaga ndi ntswu
- (6) Kha tshipida tsha ntha ha fulaga ho rambalala libannda litwuku, ngeno kha tsha fhasi hu na la L inwe na linwe la mabannda haya li na vhuphara ha thihi tshararu tsha fulaga yotthe

MUENGEDZO 2

MUANO WA KHWATHISEDZO YA U DIANA

Muano kana Khwathisedzo ya u diana ha Muphuresidennde kana Mufarela Muphuresidennde

1 Muphuresidennde kana Mufarela Muphuresidennde, phanda ha Muphuresidennde wa Khothe, u fanela u ana/khwathisa sa zwi tevhelaho

Phanda ha vhothe vho kuvhanganaho afho, nahone hu na u dzhiela nthha ho fhelelaho ha mbidzo khulwane ine nda khou i dzhiya sa Muphuresidennde kana Mufarela Phuresidennde wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, nne A.B., ndi ana/ khwathisedza uri ndi do fulufhedzea kha Riphabuliki ya Afurika Tshipembe nahone ndi do thetshelesa, tevhedza, tikedza na u khwathisa Mulayotewa na minwe milayo ya Riphabuliki, nahone nga u diimisela tshothe na u fhulufhedzisa uri tshifhinga tshothe ndi do -

- ◆ bveledza phanda zwothe zwine zwa bveledzisa Riphabuliki, na u hanedza zwothe zwine zwa nga i vhaisa;
- ◆ tsireledza na u bveledza pfanelo dza vhothe vha Afurika Tshipembe,
- ◆ ita mishumo yanga nga maanda othe na matali nga afho hune nda divha na u kona, nahone nga ngoho ya zwine luvalo lwanga lwa mmbudza zwone;
- ◆ ita vhulamukanyi kha vhothe,
- ◆ dikumedza kha vhudi ha Riphabuliki na vthatu vhothe.

(Kha muano Mudzimu a nthuse.)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya u diana ya Muthusa Muphuresidennde

2. Muthusa Muphuresidennde, phanda ha Muphuresidennde wa Khothe, u fanela u ana/khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:

Phanda ha vhoṭhe vho kuvhangano afho, nahone hu na u dzhiela nṭha ho fhelelaho ha mbidzo khulwane ine nda khou i dzhiya sa Muthusa Muphuresidennde wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, nṅe A.B., ndi ana/khwaṭhisedza uri ndi ḑo fulufhedzea kha Riphabuliki ya Afurika Tshipembe nahone ndi ḑo thetshelisa, tevhedza, tikedza na u kwaṭhisa Mulayotewa na minwe milayo ya Riphabuliki, nahone nga u ḑiimisela tshoṭhe na u fulufhedzisa uri tshifhinga tshoṭhe ndi ḑo -

- ◆ bveledza phanda zwoṭhe zwine zwa bveledzisa Riphabuliki, na u hanedza zwoṭhe zwine zwa nga i vhaisa;
- ◆ ndi ḑo vha mueletshedzi wa ngoho nahone a fulufhedzeaho;
- ◆ ita mishumo yanga nga maanda oṭhe na maṭali nga afho hune nda ḑivha na u kona, nahone nga ngoho ya zwine luvaḑo lwanga lwa mmbudza zwone;
- ◆ ita vhulamukanyi kha vhoṭhe;
- ◆ ḑikumedza kha vhuḑi ha Riphabuliki na vhathu vhoṭhe.

{Kha muano: Mudzimu a nthuse.}

Muano kana Khwaṭhisedzo ya u diana ya Minista na Vhathusa Minista

3. Minista na Muthusa Minista, muṅwe na muṅwe phanda ha Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa kana Muhaṭuli o rumelwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa, u fanela u ana/khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:

Nṅe, A.B., ndi a ana/khwaṭhisedza uri ndi ḑo fhulufhedzea kha Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, nahone ndi ḑo thetshelisa, ṭhonifha na u tikedza Mulayotewa na minwe milayo ya Riphabuliki, nahone ndi fhulufhedzisa u fara ofisi yanga sa Minista/ Muthusa Minista nga khuliso na tshirunzi, u vha mueletshedzi wa ngoho nahone a fulufhedzeaho; u sa

ambulula zwi tshi tou vha khagala mafhungo a tshiphiri e nda a fhiwa; na u ita mishumo ya ofisi yanga nga ndila ine luvalo lwanga lwa mmbudza zwone nahone nga vhukoni hanga hothe (Kha muano: Mudzimu a nthuse.)

Muano kana khwathisedzo ya u diana ya mirado ya Buthano la Lushaka, Vhurumelwa ha Tshothe kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi

4. (1) Mirado ya Buthano la Lushaka, vhurumelwa ha tshothe kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi na mirado ya vhusimamila ya phurovintsi, phanda ha Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa kana Muhatuli o rumelwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa, u fanela u ana/khwathisa sa zwi tevhelaho.

Nne A.B ndi a ana/khwathisedza uri ndi do fulufhedzea kha Riphabuliki ya Afurika Tshipembe nahone ndi do thetshesha, thonifha na u tikedza Mulayotewa na miwe milayo ya Riphabuliki, nahone ndi fhulufhedzisa u ita mishumo yanga sa murado wa Buthano la Lushaka/ vhurumelwa ha tshothe kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi/ Murado wa vhusimamila ya phurovintsi ya C-D nga vhukoni hanga hothe

(Kha muano: Mudzimu a nthuse)

- (2) Vhathu vhane vha khou dadza zwikhala kha Buthano la Lushaka, vhurumelwa ha tshothe kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, kana Vhusimamila ya Phurovintsi vha nga ana kana u khwathisa vha tshi tevhedza tshitehwa (1) phanda ha Mudzulatshidulo wa Buthano, Khantsela kana Vhusimamila sa zwine zwa vha zwone.

Muano kana Khwathisedzo ya u diana ya Muphirimia na mirado ya Khorotshitumbe ya phurovintsi

5. Muphirimia kana Mufarela Muphirimia wa phurovintsi, na murado miwe na miwe wa khorotshitumbe ya phurovintsi, phanda ha Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa, kana Muhatuli o rumelwaho nga Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa, u

fanela u ana/khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:

Nṅe, A.B., ndi ana/khwaṭhisedza uri ndi ḑo fulufhedzea kha Riphabuliki nahone ndi ḑo thetshesesa, u ṭhonifha na u tikedza Mulayotewa na minwe milayo ya Riphabuliki; nahone ndi fulufhedzisa u fara ofisi yanga sa Muphirimia/Muthusa Muphirimia/muraḑo wa Khorotshitumbe ya Phurovintsi C.D. nga khuliso na tshirunzi, u vha mueletshedzi wa ngoho nahone a fulufhedzeaho, u sa ambulula zwi tshi tou vha khagala kana zwi si khagala maffungo a tshiphiri e nda a fhiwa; na u ita mishumo ya ofisi yanga nga ṇḑila ine luvalo lwanga lwa mmbudza zwone nahone nga vhukoni hanga hoṭhe

(Kha muano: Mudzimu nthuse)

Muano kana Khwaṭhisedzo ya u ḑiana ya Vhaofisiri vha zwa Vhuṭaṭuli

6. (1) Muṭaṭuli kana Vhafarela-Muṭaṭuli vhanwe na vhanwe, phanda ha Muṭaṭuli Muhulwane wa Khothe Khulwane ya Aphili kana muṇwe Muṭaṭuli o rumelwaho nga Muṭaṭuli Muhulwane u fanela u ana kana u khwaṭhisa sa zwi tevhelaho:

Nṅe, A.B., ndi ana/khwaṭhisedza uri sa Muṭaṭuli wa Khothe ya zwa Mulayotewa/Khothe Khulwane ya Aphili/Khothe Khulwane ya E.F. ndi ḑo fulufhedzea kha Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, tikedza na u tsireledza Mulayotewa, na pfanelo dza vhuthu dzi re khawo, nahone ndi ḑo shumisa khaṭhulo kwayo kha vhathu vhoṭhe nga u eḑana hu si na u ofha, tshiṭalula na luvhengelambifuni hu tshi tevhedzwa Mulayotewa na mulayo.

(Kha muano: Mudzimu nthuse)

- (2) Muthu o vhwaho kha ofisi ya Muṭaṭuli Muhulwane wa Khothe Khulwane ya Aphili ane a sa athu u vha Muṭaṭuli nga tshifhinga tsha musi a tshi vheva u fanela u ana kana u ita Khwaṭhisedzo phanda ha Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa.
- (3) Vhaofisiri vha zwa vhuṭaṭuli, na Vhafarela Vhaofisiri vha zwa vhuṭaṭuli hu sa katelwi vhahaṭuli, vha fanela u ana/khwaṭhisedza hu tshi tevhedzwa milayo ya Vhusimamilayo ha Lushaka.

MUENGEDZO 3

MATSHIMBIDZELE A KHETHO

Tshipida A

Matshimbidzele a khetho dza vhafaraofisi vha
zwa Mulayotewa

Kushumele

- 1 Maitele o ambiwaho kha Muengedzo a shuma tshifhinga tshothe musi-
 - (a) Buthano la Lushaka li tshi fara mutangano wa u khetha Muphuresidennde kana Mulangadzulo walo kana Muthusa Mulangadzulo wa Buthano;
 - (b) Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi i tshi tangana u khetha Mudzulatshidulo kana Muthusa Mudzulatshidulo;
 - (c) Vhusimamilayo ha Phurovintsi (phalamennde ya phurovintsi) i tshi fara mutangano wa u khetha Muphirimia kana Mulangadzulo kana Muthusa Mulangadzulo.

U nangiwa

2. Muthu a no khou ranga phanda mutangano une khawo hoyu Muengedzo wa shuma u tea u uri hu nangiwe vhonketheni kha wonoyo mutangano

Thodea dza tshiofisi

3. (1) Dzina la muthu a no khou nangiwa li tea u vha li kha fomo yo tiwaho nga ndayo yo bulwaho kha tshitenwa 9.
(2) Fomo ine dzina la newa li khayo i tea u vha yo saniwa -
 - (a) nga mirado mivhili ya Buthano la Lushaka, arali hu tshi khou tea u khethiwa Muphuresidennde kana

- Mulangadzulo kana Muthusa Mulangadzulo wa Buthano;
- (b) ho imelwa mirado mivhili ya vhurumelwa ha phurovintsi, arali Mudzulatshidulo kana Muthusa Mudzulatshidulo wa Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi a tshi tea u khethiwa; kana
- (c) nga mirado mivhili ya vhusimamila ho phurovintsi ho teaho, arali hu tshi khou tea u khethiwa Muphirimia wa phurovintsi kana Mulangadzulo kana Muthusa Mulangadzulo wa vhusimamila ho hayo.
- (3) Muthu o nangiwa u tea u saina fomo ya u nangiwa u itela u sumbedza u tendelana na u nangiwa havho kana vha nea tshivhumbeo tshifhio na tshifhio tsha u khwathisa u tendela u nangiwa havho.

U divhadzwa ha madzina a vhonkhetheni

4. Muthu a no khou ranga phanda mutangano u tea u divhadza madzina a vathu vho nangiwa sa vhonkhetheni kha mutangano, fhedzi a ho ngo tendelwa uri hu vhe na nyambo ya u hanedzana.

Nkhetheni muthihi

5. Arali hu na nkheteni muthihi fhedzi o nangiwa, murangaphanda wa mutangano u tea u bula uyo muthu sa ene o khethiwa.

Matshimbidzele a khetho

6. Arali hu na vhonkhetheni vha no fhira muthihi vho nangiwa -
- (a) hu tea u vouthiwa kha wonoyo mutangano nga maitele a u voutha a tshidzumba (secret ballot);
- (b) muthu muhwe na muhwe a re hone kana hu na mutangano wa Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, phurovintsi inwe na inwe yo imelelwa mutanganoni i nga voutha luthihi fhedzi; na uri
- (c) murangaphanda wa mutangano u tea u bula uri muthu o wanaho vouthu nnzhi ndi ene muthu o khethiwa.

Maitele a u bvisa

7. (1) Arali hu si na nkheteni o wanaho voutu nnzhi kha voutu dzo

itwaho, dzina la nkhethehi o wanaho vouthu thukhusa li tea u bvisiwa ha dovha ha vouthiwa kha vho nkhethehi vho salaho uya nga ha tshitenwa 6. Haya maitele a tea u dovhololwa u swikela munwe nkhethehi a tshi wana vouthu nnzhi u fhira dza vhanwe.

- (2) Arali hu tshi khou shumiswa tshitenwa tshituku (1), zwi sa konadzei u bvisa dzina la nkhethehi nga nthani ha uri vouthu thukhusa dzo itwaho dzo vha dzi kha vhonkhethehi vha no fhira muthihi, hu tea u vouthiwa kha havha vhonkhethehi, nahone zwi tea u dovhololwa u swikela hu tshi vhoiwa uri ndi dzina la nkhethehi ufho line la tea u bvisiwa.

Mutangano u tevhelaho

8. (1) Arali ho nangiwa vhonkhethehi vhavhili fhedzi kana musi hu tshi nga sala vhonkhethehi vhavhili fhedzi musi ho no bvisiwa vhanwe, nahone havha vhonkhethehi vha tshi nga vha vho wana vouthu dzi edanaho, hu tea u fariwa mutangano u tevhelaho hu sa athu u fhela maduvha a sumbe nga tshifhinga tsho tiwaho nga murangaphanda wa mutangano.
- (2) Arali mutangano u tevhelaho u tshi fariwa hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshituku (1) maitele o buliwaho kha hoyu Muengedzo a tea u dovhololwa sa musi uyo mutangano u tevhelaho wo vha u mutangano wa u thoma kha idzo khetho.

Ndayo

- 9 (1) Muphuresidennde wa Khothe ya zwa Mulayotewa u tea u ita ndayo dzi no bula -
 - (a) kutshimbidzele kwa mutangano ine hoyu Muengedzo wa shuma;
 - (b) mishumo ya murangaphanda wa mutangano na muthu muhwe na muhwe a no khou thusa murangaphanda wa mutangano;
 - (c) fomo ine madzina a vhonkhethehi a tea u vha e khayoy; na
 - (d) ndila ine u voutha ha tea u vha ngaho.
- (2) Ndayo idzi dzi tea u divhadzwa nga ndila ye Muphuresidennde

wa Khothe ya Mulayotewa a i vhea ngayo.

Tshipida B

Fomula ine ya do tiwa ngayo u shela mulenzhe ha mahoro kha vhurumelwa ha phurovintsi u ya kha Khantsela ya lushaka ya Phurovintsi

1. Tshivhalo tsha vharumelwa kha Vhurumelwa ha phurovintsi u ya kha Khantsela ya lushaka ya Phurovintsi, hune lihora la tea u vha naho, hu do tiwa nga u andisa tshivhalo tsha madzulo ane lihora la vha nao, hu do tiwa nga u andisa tshivhalo tsha madzulo ane lihora la vha nao kha vhusimamilayo nga fumi ha kona u kovhwa mvelele nga tshivhalo tsha madzulo kha vhusimamilayo ho engedzwa nga nthihi.
2. Arali murekanyo u ya nga ha tshitenwa 1 u tshi bveledza muingo, u sa koni u nwelela kha vhurumelwa ho newaho lihora, hu tshi tevhedzwa itsho tshitenwa, muingo u tea u ita mbambe na miñwe miingo yo bvelelaho kha mañwe mahoro, na uri murumelwa ufho na ufho a re kha vhurumelwa vhu songo avhelwaho, u tea u newa lihora hu tshi tevhedzwa muingo wo hulesaho.

MUENGEDZO 4

MAANDA A FHETHU HA MISHUMO YA VHUŠIMAMILAYO HA LUSHAKA KHATHIHI NA PHUROVINTSI

Tshipida A

Ndaulo ya madaka a ndavhuko

Zwa vhulimi

Vhukavhamabupo nga nnda ha vhukavhamabupo ha dzitshaka dzotha kana
ha lushaka

Ndangulo ya dziphukha na malwadze

Dzikhasino, dzimbambe, u gembula na u betsha, zwi sa kateli zwa
dzilothari (lotteries) na zwa u

betsha kha zwa mitambo (sports pool)

U tsireledzwa ha vharengi

Mafhungo a mvelele

Ndangulo ya Zwiwo

Pfunzo kha zwiwida zwothe, zwi sa kateli dziyuniversithi na dzithekinikhoni
dza pfunzo

Zwa mupo

Tshumelo dza mutakalo

Zwa dzinndu

Mishumo ya muvhuso zwi tshi livhana fhedzi na thodea dza mihasho ya
muvhuso wa phurovintsi

kha vhudifhinduleli ha kha ndaulo ya mishumo ya mishumo ye ya newa
yone u ya nga ha

Mulayotewa kana muñwe Mulayo-vho.

Mulayo wa ndavhuko (indigenous law) na mulayo wo dowealeaho
(customary) hu tshi tevhedzwa

ndima 12 ya Mulayotewa
Thuthuwedzo ya Indastiri
Mitheo ya nyambo na u langulwa ha nyambo dza tshiofisi kha phurovintsi,
ho tevhelwa u swika
afho hune Khethekanyo 6 ye Mulayotewa ya nea phurovintsi maanda a
vhusimamilayo.
Ndondolo ya mupo, zwi sa kateli dziphaka dza lushaka, dzingade dza zwa
miri (botanical gardens)
dza lushaka na tshomedzo dza lwanzheni (marine resources)
Tshumelo ya Vhuandadzamafhungo vhu i newaho nga, kana i langulwaho
nga muvhuso wa
phurovintsi u ya nga ha khethekanyo 192.
Mapholisa u swikela afho hune ndima 11 ya Mulayotewa ya nea
phurovintsi maanda a
vhusimamilayo.
Ndangulo ya tshikafhadzo ya mupo.
Zwa vhuendedzi ha nnyi na nnyi
Zwa dzipulane na mveledziso dza madzingu
Ndangulo dza vhuendi ha badani
Ndondolo ya mavu
Zwa vhuvhambadzi
Zwa vhuendela mashango
Vhurangaphanda ha sialala hu tshi tevhedza ndima 12 ya Mulayotewa.
Mveledziso ya dzidorobo na zwa mahayani
Tshumelo ya zwa vhuondolavhathu

Tshipiḁa B

Mafhungo a muvhuso wapo a tevhelaho u swika afho he zwa bulwa kha
khethekanyo 155 (6)(a) na (7):
Tshikafhadzo ya mufhe
Ndangulo ya zwifhatwa
Tshomedzo dza vhuondola vhana
Ndisedzo ya mudagasi na gese

Tshumelo ya zwa zwidzimamirilo

Vhuendelamashango hapo

Vhuimamabupo ha Masipala

Vhupulani ha zwa ha Masipala

Tshumelo ya zwa mutakalo ya ha masipala

Vhuendedzi ha nnyi na nyi ha Masipala

Vhuendedzi ha nnyi na nnyi ha masipala fhedzi kha zwi kwamaho thodea

dza ha masipala kha vhudifhinduleli ha ndaulo ya mishumo yayo ye

ya netshedzwa fhasi ha uyu Mulayotewa kana mulayo ufho na ufho

Magungwa, zwikepe, dzhetisi (jetties), phiasi (piers), vhumazwikepe zwi

sa kateli ndangulo ya zwikepe ya dzitshaka na lushaka na mafhungo

a kwamanaho nazwo.

Ndangulo ya sisiteme ya maḁi a mvula fhethu ho yelaho nṯha

Ndangulo ya zwa vhurengisi

Maḁi o kunaho na tshumelo ya zwa mabunga zwi tshi katelwa sisiteme ya

zwa maḁi ane a tou hwaliwa na u latiwa ha maḁi na tshika mahayani.

MUENGEDZO 5

MAANDA A FHETHU HA MISHŪMO YA VHUSIMAMILAYO HA PHUROVINTSI FHEDZI

Tshipiḁa A

Ha u viela zwipuka
Tshumelo ya zwa dziambulentse
Dziakhaivi dzi si dziakhaivi dza lushaka
Ḳaiburari dzi si Ḳaiburari dza lushaka
Ḳaisentsi ya zwa mahalwa
Mimuziamu i si mimuziamu ya lushaka
Vhupulani ha ha zwa phurovintsi
Mafhungo a mvelele a phurovintsi
Vhudiḁmḁvumvusi ha phurovintsi na tshomedzo
Zwa mitambo ya phurovintsi
Bada na vhuendi ha phurovintsi
Tshumelo ya zwa vhulafhaphukha zwi sa kateli ndangulo ya phurofesheni.

Tshipiḁa B

Mafhungo a tevhelaho a muvhuso wapo u swika afho he zwa buliswa
hone nga khethekanyo 155 (6)(a) na (7):
Dzibitshi na tshomedzo dza Vhudiḁmḁvumvusi
Bodo dza u sumbedza na u kungedzela fhethu ha nnyi na nnyi
Mavhiḁani, ndugiselo dza mbulungo na u fhiswa ha zwitumbu
U kunakisa
Ndangulo ya zwidini zwa nnyi na nnyi
U langulwa u rengiselwa vhathu mahalwa

Fhethu ha u dzula, u londolo na u vhulunga phukha
U fhaṭa luhura na khura
U newa ha laisentsi dza mmbwa
U vha na laisentsi na ndangulo ya u rengisela zwiliwa ha nnyi na nnyi
Ndangulo ya zwa u rengisela vhathu halwa
Tshomedzo dza mitambo yapo
Mimakete
Vhuviyela phukha ha masipala
Phakha na zwimvumvusi zwa masipala
Bada dza ha masipala
Tshikafhadzo ya phosho
Dzipaundu
Fhethu ha nnyi na nnyi
U hwala mashika (malatwa), u sokou kudza mashika na u sokou
phaḍaladza
malatwa.
U rengisela tshitaratani
Mavhone a tshitaratani
Zwa vhuendi na u paka

MUENGEDZO 6

MBEKANYELE YA U PFUKISELA

Thalutshedzo

1. Kha hoyu Muengedzo nga nnda ha musi zwi sa yelani na hune zwa khou bulwa hone
"shangohaya" zwi amba tshipida tsha Riphabuliki, tshe musi Mulayotewa wa kale u sa athu u thoma u shuma, tsha vha tshi tshi dzhiwa nga mulayo wa Afurika Tshipembe, sa vhupo ha vhudilangi kana ha vhudivhusi;
"Mulayotewa muswa" zwi amba Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1996,
"mulayo wa tshifhinganani tsha kale" zwi amba mulayo wo vhewaho musi mulayotewa wa kale u sa athu u thoma u shuma;
Mulayotewa wo fhiraho zwi amba Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1993(Mulayo 200 wa 1993).

U isa phanda na u shuma ha milayo i no shuma zwino

- 2 (1) Milayo yothe ye ya vha i tshi khou shuma musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, i do isa phanda na u shuma u swikela musi -
 - (a) hu tshi nga vha na u khwiniswa na u fhelisa; na
 - (b) u sa yelana na Mulayotewa muswa.
- (2) mulayo wa tshifhinganani tsha kale une wa isa phanda na u shuma u ya nga ha tshitenwa tshituku tsha (1) -
 - (a) a u shumi nga ndila yo tandavhuwaho kha vhupo kana hufwe -vho, u fhirisa he wa vha u tshi shuma hone musi hu sa athu u thoma u shuma Mulayotewa wa kale, nga nnda ha musi u tshi nga vha wo khwiniswa u itela uri u shume fhethu ho tandavhuwaho; na uri
 - (b) u do isa phanda na u laulwa nga maandalanga e a vha a tshi

u laula musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma

Thalutshedzo ya milayo i no khou shuma zwino

- 3 (1) Nga nnda ha musi zwi sa yelani na he zwa bulwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo teaho, u sumbiwa hunwe na hunwe kha mulayo munwe na munwe we wa vha u tshi khou shuma musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma -
- (a) kha Riphabuliki ya Afurika Tshipembe kana shangohaya, nga nnda ha musi hu tshi ambwa vhupo zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha Riphabuliki ya Afurika Tshipembe nga fhasi ha Mulayotewa muswa,
 - (b) kha Phalamennde, Buthano la lushaka kana Sinethe, zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha Phalamennde, Buthano la lushaka kana {Sinethe} nga fhasi ha Mulayotewa muswa,
 - (c) kha Muphuresidennde, Muthusa Muphuresidennde, Minisita, Muthusa Minisita kana Khabinethe, fhasi na Mulayotewa muswa zwi tea u dzhiwa hu tshi tevhela tshitenwa 9 tsha uyu Muengedzo,
 - (d) sa u sumba kha Muphuresidennde wa Sinethe zwi tea u dzhiwa sa u sumba Mudzulatshidulo wa Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi,
 - (e) kha vhusimamilayo ha phurovintsi, Muphirimia kana Khorotshitumbe kana murafo wa khorotshitumbe zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha vhusimamilayo ha phurovintsi, Muphirimia kana Khorotshitumbe nga fhasi ha Mulayotewa muswa, hu tshi tevhedzwa tshitenwa 12 tsha uyu Muengedzo, kana
 - (f) kha luambo lwa tshiofisi kana nyambo, zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha luambo lunwe na lunwe lwa tshiofisi nga fhasi ha Mulayotewa muswa
- (2) Nga nnda ha musi zwi sa yelani na he zwa bulwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo teaho, u sumba kha mulayo wa tshifhingani tsha kale, une wa kha di vha hone -
- (a) kha Phalamennde, Ndu ya Phalamennde kana Buthano la

vhusimamilayo kana tshivhumbeo tsha Riphabuliki kana shangohaya, zwi tea u dzhiwa sa u sumba -

- (i) kha Phalamennde nga fhasi ha Mulayotewa muswa arali ndaulo ya uyo mulayo yo newa kha muvhuso wa shango u ya nga Mulayotewa wo fhiraho kana uyu Muengedzo kha khorotshitumbe ya lushaka;
 - (ii) kha vhusimamilayo ha phurovintsi, arali u langulwa ha uyo mulayo zwo newa kha muvhuso wa phurovintsi u ya nga ha Mulayotewa wo fhiraho kana Muengedzo kha khorotshitumbe ya Phurovintsi.
- b) kha Muphuresidennde wa shango, Minisita muhulwane, Mulanguli na vhañwe vhahulwane, Khabinethe, Khoro dza Dziminista kana khorotshitumbe ya Riphabuliki kana shangohaya zwi fanela u dzhiwa sa musu zwi tshi sumba -
- (i) Muphuresidennde nga fhasi ha Mulayotewa muswa, arali ndaulo ya uyo mulayo yo vhewa zwandani zwa muvhuso wa lushaka hu tshi tevhedzwa Mulayotewa wo fhiraho kana uyu Muengedzo kha khorotsitumbe ya lushaka; kana
 - (ii) Muphirimia wa Phurovintsi nga fhasi ha Mulayotewa muswa, arali ndaulo ya uyo mulayo yo vhewa zwandani zwa muvhuso wa Phurovintsi hu tshi tevhedzwa Mulayotewa wo fhiraho kana uyu Muengedzo.

Buthano la Lushaka

4. (1) Muthu muñwe na muñwe we a vha e muraḁo kana mufari wa ofisi kha Buthano la lushaka musu Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, u ḁo mbo ḁi vha muraḁo kana mufari wa ofisi kha Buthano la lushaka nga fhasi ha Mulayotewa muswa nahone u ḁo fara ofisi sa muraḁo kana mufari wa ofisi a tshi tevhedza Mulayotewa muswa.
- (2) Buthano la lushaka sa zwe la vhumbeiswa zwone u ya nga ha tshitenwa tshituku tsha (1), li ḁo dzhiwa sa lo khethiwaho nga fhasi ha Mulayotewa muswa kha tshifhinga tshine tsha ḁo

fhela nga dzi 30 dza Lambamai 1999.

- (3) Buthano ja lushaka lo vhumbea nga mirado ya 400 kha tshifhinga tshalo tsha ofisi tshine, tsha do fhela nga 30 Lambamai 1999, hu tshi tevhedzwa khethekanyo 49(4), ya Mulayotewa muswa.
- (4) Ndayo na ndaela dza Buthano ja lushaka zwine zwa khou shuma musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, zwi do isa phanda na u shuma nga nda ha musi hu tshi nga vha na u khwiniswa kana u fheliswa hufwe na hunwe hune ha nga itiwa nga fhasi ha Mulayotewa muswa.

Mafhungo a songo fhelaho a re phanda ha Phalamennde

5. (1) Mafhungo afhio na afhio a songo fhelaho a re phanda ha Buthano ja lushaka musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma, a tewa u iswa phanda nao, hu tshi tevhedzwa Mulayotewa muswa.
- (2) Mafhungo afhio na afhio a songo fhelelaho phanda ha Sinethe musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma, a tea u fhiriselwa kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi, na uri Khantsela i fanela u isa phanda na aya mafhungo i tshi tevhedza Mulayotewa muswa.

Khetho dza Buthano ja Lushaka

6. (1) A hu na khetho dza Buthano ja lushaka dzine dza do fariwa phanda ha duvha ja 30 Lambamai 1999 nga ndani ha musi Buthano ji tshi nga fhaladzwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo 50 (2) nga murahu ha musi ho itwa mudzinginyo wa u sa fulufhela kha Muphurisidennde hu tshi tevhedzwa khethekanyo 102 (2) ya Mulayotewa muswa.
- (2) Khethekanyo 50 (1) ya Mulayotewa muswa i khou fhahewa u swikela 30 Lambamai 1999.
- (3) Nangwe ho vha na u fheliswa ha Mulayotewa wo fhiraho, Muengedzo 2 wa uyo Mulayotewa sa zwe wa khwiniswa nga Muengedzo A wa uyu Muengedzo i do shuma -

- (a) kha khetho dza u thoma dza Buthano la lushaka fhasi ha Mulayotewa muswa;
 - (b) kha u fhelelwa nga u vha murado wa Buthano kha madzulele a sa fani na e a tiwa kha khethekanyo 47(3) ya Mulayotewa muswa; na
 - (c) kha u dadziwa ha zwikhala kha Buthano, na u dadzisa, u sedzuluswa na u shumiswa ha Mutevhe wa madzangano kha u dadzwa ha zwikhala, u swikela khetho dza vhuvhili dza Buthano fhasi ha Mulayotewa muswa.
- (4) Khethekanyo 47(4) ya Mulayotewa muswa i khou fhahewa u swikela khetho dza vhuvhili dza Buthano la lushaka fhasi ha Mulayotewa muswa.

Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi

- 7 (1) Kha tshifhinga tshi fhelaho hu khathihi fhedzi phanda ha dzulo la u thoma la vhusimamilayo ha Phurovintsi li no do fariwa nga murahu ha khetho dza u thoma fhasi ha Mulayotewa muswa -
- (a) Vhuimeleli ha madzangano nga u tevhkana kha vhurumelwa ha Phurovintsi kha khantsela ya lushaka ya Phurovintsi vhu fanela u fana na thevhkano ine Sinetha dza 10 dza vha dzo nangiwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo 48 ya Mulayotewa wo fhiraho; na
 - (b) U avhelwa ha vhurumelwa ha tshothe na ha tshipentshela kha madzangano o imelelwaho kha vhusimamilayo ha Phurovintsi, ndi vhu tevhelaho.

Phurovintsi	Vhurumelwa ha tshothe	Vhurumelwa ha tshipentshele
1. Eastern Cape	ANC 5 NP 1	ANC 4
2. Free State	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4
3. Gauteng	ANC 3 DP 1 FF 1 NP 1	ANC 3 NP 1
4. KwaZulu-Natal	ANC 1 DP 1 IFP 3 NP 1	ANC 2 IFP 2
5. Mpumalanga	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4
6. Northren Cape	ANC 3 FF 1 NP 2	ANC 2 NP 2
7. Northren Province	ANC 6	ANC 4
8. North West	ANC 4 FF 1 NP 1	ANC 4
9. Western Cape	ANC 2 DP 1 NP 3	ANC 1 NP 3

- (2) Dzangano lo imelelwaho kha vhusimamailayo ha Phurovintsi -
 - (a) Li fanela u nanga vhurumelwa halo ha tshothe u bva kha vhatu vhe vha vha vhe dzisinetha musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma na u vha tshi do kona u shuma sa vhurumelwa ha tshothe, na hone
 - (b) vha tea u nanga vhanwe vhatu sa vhurumelwa havho ha tshothe fhedzi arali hu si na kana hu na tshivhalo tshi sa edaniho tsha dzisinetha dza kale.
- (3) Vhusimamailayo ha Phurovintsi vhu fanela u vheya vhurumelwa haho ha tshothe hu tshi tevhedzwa u nangiwa ha madzangano.
- (4) Tshitenwa tshixuku (2) na (3) tshi shuma fhedzi kha u vheya ha u thoma vhurumelwa ha tshothe kha Khantsela ya lushaka ya Phurovintsi
- (5) Khethekanyo 62(1) ya Mulayotewa muswa a i nga shumi kha u nangiwa na u vheya ha sinetha dza u thoma sa vhurumelwa ha tshothe hu tshi tevhedzwa tshitenwa itshi
- (6) Ndayo na ndaela dza Sinetha i no khou shuma musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma u tea u shumiswa malugana na mafhungo a Khantsela ya Lushaka u swika afho hune ya nga shuma, hu tshi tevhedzwa khwiniso kana u vhaulawa hufhio na hufhio.

Sinetha dza tshifhinga tsho fhelaho

8. (1) Muthu we a vha e Sinetha a songo vhwahaho sa murumelwa wa tshothe kha khantsela ya lushaka ya Phurovintsi u tea u vha murado wo dalaho a no do voutha kha vhusimamailayo ha phurovintsi ye ya mu wana sa sinetha hu tshi tevhedzwa khethekanyo 48 ya Mulayotewa wo fhiraho.
- (2) Arali muthu we a vha e Sinetha a khetha u sa tsha vha murado wa vhusimamailayo, uyo muthu u do dzhiwa sa muthu o nalaho mushumo wa vhusinetha phanda ha duvha le Mulayotewa muswa wa thoma u shuma.
- (3) Miholo, magavhelo na mbuelo dza vhatu vhe vha vha vhe dzisinetha vho vhwahaho sa vhurumelwa ha tshothe kana sa mirado ya vhusimamailayo ha Phurovintsi, i nga si kone u fhungudzwa nga

vhanga ja u vhewa uho fhedzi.

Khorotshitumbe ya Lushaka

9. (1) Muthu munwe na munwe we a vha e Muphuresidennde, Muthusa Muphuresidennde, Minisita, Muthusa Minisita wa Riphabuliki nga fhasi ha Mulayotewa wo fhiraho musi mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, u do isa phanda na u fara ofisi u ya nga ha tshitenwa tshituku tsha (2).
- (2) U swika nga ja 30 Lambamai 1999, khethekanyo 84,89,90,91,93, na 96 ya Mulayotewa muswa u tewa u dzhiwa u tshi do vhalea sa Muengedzo B wa uyo Muengedzo.
- (3) Tshitenwa tshituku (2) a tshi thivheli Minisita we a vha e sinetha musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma, u isa phanda sa minisita o bulwaho kha khethekanyo 91(1)(a) ya Mulayotewa muswa sa zwine iyo khethekanyo ya vhalisiwa zwone kha Muengedzo B

Vhusimamilayo ha Phurovintsi

10. (1) Muthu munwe na munwe we a vha e murafo kana mufari wa ofisi kha Vhusimamilayo ha phurovintsi musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, u mbo di vha murafo kana mufari wa ofisi kha Vhusimamilayo ha phurovintsi nga fhasi ha Mulayotewa muswa nahone u do fara ofisi kana a vha mufari wa ofisi a tshi tevhedza Mulayotewa muswa.
- (2) Vhusimamilayo ha phurovintsi sa zwe ha dzudzanyiswa zwone u ya nga ha tshitenwa tshituku tsha kha maitele othe, vhu do dzhiwa sa ho khethiwaho nga fhasi ha Mulayotewa muswa kha tshifhinga tshine tsha do fhela nga ja 30 Lambamai 1999.
- (3) Kha tshifhinga tshaho tsha ofisi, tshi fhelaho nga ja 30 Lambamai 1999, nahone hu tshi tevhelwa khethekanyo 108(4) vhusimamilayo ha phurovintsi ho vhumbiwaho nga tsivhalo tsha mirado yo tetshehwaho uho vhusimamilayo kha Mulayotewa wo fhiraho khathihi na tshivhalo tsha vhasinetha vha tshifhinga tsho fhiraho khathihi na tshivhalo tsha vhasinetha vha tshifhinga tsho fhiraho

vhe vha vha mirado ya vhusimamilayo u ya nga ha tshitenwa 8 tsha Muengedzo uyu.

- (4) Milayo na nzudzanyo dza Vhusimamilayo ha Phurovintsi dzine dza khou shuma nga tshifhinga tsha musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, zwi do isa phanda na u shuma nga nda ha musi hu tshi nga vha na u khwiniswa kana u vhulaiwa hufwe na hufwe hune ha nga itiwa.

Khetho dza Vhusimamilayo ha Phurovintsi

11. (1) Naho ho vha na u vhulawa ha Mulayotewa wo fhiraho, Muengedzo 2 wa uyu Mulayotewa sa zwe wa khwiniswa ngaho nga Thumetshedzo A kha Muengedzo uyu, u do shuma -
- (a) Kha khetho dza u thoma dza vhusimamilayo ha Phurovintsi fhasi ha Mulayotewa muswa;
- (b) Kha u fhelelwa nga u vha murado wa Vhusimamilayo kha nzulele yo fhambanaho wa yo tiwaho kha khethekanyo 106 (3) ya Mulayotewa muswa; na.
- (c) Kha u gadza zwikhala kha Vhusimamilayo na u khwinisa, u sedzulusa na u shumiswa ha mutevhe wa madzangano kha u gadza zwikhala, u swikela khetho dza vhuvhili dza vhusimamilayo fhasi ha Mulayotewa muswa.
- (2) Khethekanyo 106(4) ya Mulayotewa muswa i khou fahewa malugana na Vhusimamilayo ha Phurovintsi u swikela khetho dza vhuvhili dza vhusimamilayo fhasi ha Mulayotewa muswa.

Zwa tshifhinga tsha tshanduko: Khorotshitumbe dza dziphurovintsi

12. (1) Muthu muhwe na muhwe we a vha e Muphirimia kana murado wa Khorotshitumbe ya phurovintsi musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, u do isa phanda na u vha kha yeneyo ofisi a tshi tevhedza Mulayotewa muswa na mulayotewa ufho na ufho wa Phurovintsi, fhedzi hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshituku tsha (2).
- (2) U swikela Muphirimia o khethwaho nga murahu ha khetho dza vhusimamilayo ha phurovintsi nga fhasi ha Mulayotewa muswa, a

tshi thoma u shuma, kana Phurovintsi i tshi phasisa Mulayotewa wayo, u ya nga hune zwa do bvelela ngaho, khethekanyo 132 na 136 ya Mulayotewa muswa i tewa u vhalwa sa zwe zwa vheiswa zwone kha Thumetshedzo C kha Muengedzo uyu.

Milayotewa ya phurovintsi

13. Mulayotewa wa phurovintsi wo phasiswaho phanda ha musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma u tea u tevhedza khethekanyo 143 ya Mulayotewa muswa.

U rumelwa ha milayo ya tshifhingani tsha kale kha dziphurovintsi

14. (1) Mulayo wa tshifhingani tsha kale une wa kwama mafhungo a re nga fhasi ha vhupo ha mishumo na maanda ho buliwaho kha Muengedzo 4 na 5 Mulayotewa muswa nahone we, musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma, wa vha u tshi langulwa nga maandalanga a re kha khorotshitumbe ya lushaka zwi nga di rumelwa kha maandalanga a re nga fhasi ha khorotshitumbe ya phurovintsi yo vhwaho nga Muphirimia wa phurovintsi izwi zwi nga itwa nga Muphuresidennde nga mulevho.
- (2) Arali zwi tshi todea uri mulayo wo rumelwaho nga fhasi ha tshitenwa tshituku tsha (1) u bveledzwe nga ndila i fushaho, Muphuresidennde, nga mulevho a nga -
- (a) Khwinisa kana a shandukisa mulayo uri u kone u langa thalutshedzo yawo kana ndangulo;
- (b) hune u rumelwa ha si shume kha tshirwe na tshirwe tsha zwipiqa zwa mulayo wo fhelela, a nga vhalwa kana a bvisa nga huswa, hu nakana hu si na khwiniso kana u shandukiswa ho sumbedzwaho khavho; kana
- (c) langula mafhungo manwe na manwe ane a vhona o tea u ya nga he a kumedzwa, hu tshi katelwa u pfuluswa kana u rumelwa ha mushumi lwa tshifhinganyana, kana u pfulusiwa ha thundu, dzilaibilithi, pfanelo na mbofho khakana u bva kha maandalanga a khorotshitumbe ya lushaka kana ya phurovintsi

- kana muhasho munwe-vho wa muvhuso, ndangulo, tshumelo dza tsireledzo kana tshinwe tshimiswa
- (3) (a) Khophi ya mulevho muñwe na munwe yo bviswaho hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshituku (1) kana (2) i fanela u netshedzwa Buthano la lushaka na Khantsela ya lushaka ya Phurovintsi hu sa athu u fhela maduvha a 10 mulevho uyo wo andadziwa.
- (b) Arali Buthano la lushaka na Khantsela ya lushaka nga u kumedzwa li tshi tevhedza mulevho kana mbetshelo dzinwe dzawo, mulevho kana mbetshelo zwi do fhela nga zwothe, fhedzi u sa kwami:
- (i) U kona u shuma ha zwiñwe na zwiñwe zwo itwaho hu tshi khou tevhedzwa mulevho kana mbetshelo phanda ha musi u tshi fhela nga wothe, kana
- (ii) Pfanelo kana vhuṭalu ho wanalaho kana mushumo kana mulandu wo itwaho phanda ha musi u tshi fhela nga wothe
4. Musi mulayo u tshi rumelwa nga fhasi ha tshitenwa tshituku tsha (1), u sumba huñwe na hunwe kha mulayo kha maandalanga a no khou u langula, zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha maandalanga we wa rumelwa khao.
5. U rumelwa huñwe na hunwe ha mulayo nga fhasi ha khethekanyo 235 (8) ya Mulayotewa wo fhiraho zwi tshi katela na u vhulaha na u vhwela hafhu ha mulayo muñwe na muñwe khathihi na vhukando vhuñwe na vhuñwe ho dzhiwaho nga fhasi ha iyo khethekanyo, zwi do dzhiwa sa zwo itwaho nga fhasi ha itshi tshitenwa.

Milayo ya vhusimamilayo i no khou shuma nnda na maanda a vhusimamilayo na Phalamennde

15. (1) Maandalanga a re ngomu ha khorotshitumbe ya lushaka ane a langula milayo ifhio na ifhio i no wela nnda ha Vhusimamilayo ha Phalamennde musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma, a do isa phanda na u langula uyo mulayo u swikela u tshi do netshedzwa kha maandalanga a no wela kha Khorotshitumbe ya Phurovintsi hu tshi tevhedzwa tshitenwa 14 tsha uyu Muengedzo.

- (2) Tshitenwa tshituku (1) tshi do fhela nga tshothe nga murahu ha minwaha mivhili musi Mulayotewa muswa wo no thoma u shuma.

Khothe

16. (1) Khothe inwe na inwe ya mulayo zwi tshi katela khothe dza vharangaphanda vha zwa sialala ine ya vha hone musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, i do isa phanda na u shuma khatihhi na u shumisa maanda a re nga fhasi ha vhupo hayo u ya nga ha mulayo une wa shuma khayoy, nahone muthu munwe na munwe o faraho ofisi sa muofisiri wa zwa vhuhatuli u do isa phanda na u fara ofisi u ya nga ha mulayo u no khou shuma kha iyo ofisi, zwi tshi laulwa nga -
- (a) u Khwimiswa hunwe na hunwe kana u vhulahwa hunwe na hunwe ha uyo mulayo nga ndangulo yo teaho; na
- (b) u yelana na Mulayotewa muswa
- (2) (a) Khothe ya Mulayotewa yo thomiwaho nga Mulayotewa wo fhiraho i do vha Khothe ya Mulayotewa yo thomiwaho nga fhasi ha Mulayotewa muswa
- (b) Muthu munwe na munwe o faraho ofisi sa Muphuresidennde, Muthusa Muphuresidennde kana muhatuli wa Khothe ya Mulayotewa musi uyu Mulayotewa u sa athu u thoma u shuma, u do vha Muphuresidennde, Muthusa Muphuresidennde kana muhatuli wa Khothe ya Mulayotewa nga fhasi ha Mulayotewa muswa nahone u do fara ofisi a tshi tevhedza Mulayotewa muswa kha tshifhinga tsho salaho tsha u vha ofisini tshe vha vha vho vhetshelwa tshone, sa zwo tiwaho nga khethekanyo 176 (1) ya Mulayotewa muswa.
- (3) (a) Khothe Khulwane ya Tshipida tsha Aphili ya Afunka Tshipembe i do vha Khothe Khulwane ya Aphili nga fhasi ha Mulayotewa muswa.
- (b) Muthu munwe na munwe o faraho ofisi sa Muhatuli Muhulwane, Muthusa Muhatuli Muhulwane kana Muhatuli wa Khothe Khulwane ya Aphili nga fhasi na Mulayotewa muswa.
- (4) (a) Tshipida tsha phurovintsi kana tshipida tshapo tsha khothe

khulwane ya Afurika Tshipembe kana Khothe Khulwane ya shangohaya kana divishini ya zwa u angaredza tsha yeneyo khothe, u do vha Khothe Khulwane nga fhasi ha Mulayotewa muswa hu songo shandukiswa vhupo hayo ha mishumo, fhedzi hu tshi tevhelwa u dzudzanyululwa hunwe na hunwe ho buliwaho kha tshitenwa tshituku tsha (6).

- (b) Muthu munwe na munwe o faraho ofisi kana a no dzhiwa o fara ofisi sa Muhatuli wa Muphuresidennde, Muthusa Muhatuli wa Muphuresidennde kana Muhatuli wa khothe yo bulwaho kha phara ya (a) musi Mulayotewa muswa u sa athu u thoma u shuma, u do vha Muhatuli wa Muphuresidennde, Muthusa Muhatuli wa Muphuresidennde kana muhatuli wa yeneyo khothe nga fhasi ha Mulayotewa muswa fhedzi hu tshi tevhelwa u dzudzanyulula hunwe na hunwe ho sumbedzwaho kha tshitenwa tshituku tsha (6)
- (5) Nga nda ha musi zwi sa yelani na he zwa buliwa hone kana zwi tshi tou vha zwi songo tea, u sumba kha mulayo muñwe na muñwe kana marteke kha -
 - (a) Khothe ya zwa Mulayotewa nga fhasi ha Mulayotewa wo fhiraho zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha Khothe ya Mulayotewa nga fhasi ha Mulayotewa muswa,
 - (b) u sumba kha Tshipida tsha Khothe Khulwane ya Aphili ya Afurika Tshipembe, zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha Khothe Khulwane ya Aphili; na
 - (c) u sumba kha tshipida tsha phurovintsi kana tshipida tsha Khothe Khulwane ya Afurika Tshipembe kana khothe khulwane ya shangohaya, zwi tea u dzhiwa sa u sumba kha Khothe Khulwane (High Court)
- (6) (a) Nga u tsvhanya hune zwi nga konadzea musi Mulayotewa muswa wo no thoma u shuma, khothe dzothe, zwi tshi katela na zwivhumbeo zwadzo, kuvhumbele, kushumele na vhupo ha mishumo khathiri na milayo yo teaho, zwi tea u dzudzanyululwa hu tshi khou itelwa u thomiwa sisiteme ya

zwa Vhuhatuli yo teaho kha thodea dza Mulayotewa.

- (b) U thomiwa ha u dzudzanyulula sa zwo lavhelelwaho kha phara
(a) muraḁo wa Khabinethe a re na vhudifhinduleli kha zwa
ndaulo ya zwa Vhulamukanyi fhedzi u ḁo ita hezwi o thoma u
kwamana na Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli.

Milandu i sa athu u fhela i re phanda ha khothe

17. Matshimbidzele a milandu yothe ye ya vha i sa athu u fhela phanda ha
khothe musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma, i fanela u swikela
mafheleloni ayo sa zwine ha tou nga Mulayotewa muswa a u athu u
phasiswa nga ndani ha musi lutamo lwa zwa Vhulamukanyi lu tshi zwi
todisa nga ndila inwe vho.

Maandalanga a zwa Vhutshutshisi

18. (1) Khethekanyo 108 ya Mulayotewa wo fhiraho i ḁo isa phanda na u
shuma u swikela Mulayo wa Phalamennde wo lavhelelwaho kha
khethekanyo 179 ya Mulayotewa muswa i tshi thoma u shuma.
Itshi tshitenwa a tshi nga khakhisi u vhewa ha Mulangi wa
Vhatshutshisi wa Lushaka hu tshi tevhedzwa khethekanyo 179.
(2) Mulanga Vhatshutshisi o faraho ofisi musi Mulayotewa muswa u
tshi thoma u shuma u ḁo isa phanda na u shuma hu tshi tevhedzwa
milayo i shumaho kha ofisi yawe, hu tshi tevhedzwa tshitenwa
tshituku (1).

Muano na u diana

19. Muthu a no khou isa phanda na u shuma ofisini hu tshi tevhedzwa uyu
Muengedzo nahone o ita muano wa ofisi kana u ita khwaḁhisedzo fhasi ha
Mulayotewa wo fhiraho, ha kombetshedzei u dovholola muano wa ofisi
kana khwaḁhisedzo fhasi ha mulayotewa muswa

Zwiḁwe Zwiimiswa zwa Mulayotewa

20. (1) Kha hoyu Mulayotewa, "Zwiimiswa zwa Mulayotewa" zwi amba -
(a) Mutsireledzi wa Nnyi na Nnyi;
(b) Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu;
(c) Khomishini ya zwa Ndinganyiso vhukati ha Munna na Musadzi;

- (d) Muoditha Dzhenherala;
 - (e) South African Reserve Bank;
 - (f) Khomishini ya Gwana na Nzudzanyo ya Tshelede;
 - (g) Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli; kana
 - (h) Bodonyangaredzi ya Nyambo dza Afurika Tshipembe.
- (2) Tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsho thomiwaho nga fhasi ha Mulayotewa wo fhiraho tshi do isa phanda na u shuma u ya nga ha mulayo u no khou shuma khatsho, nahone muthu muhwe na muhwe o faraho ofisi sa murafo wa khomishini, murafo wa Bodonyangaredzi ya nyambo dza Afurika Tshipembe, nnyi na nnyi kana Muoditha Dzhenherala, u do isa phanda na u fara ofisi u ya nga ha mulayo u no khou shuma kha iyo ofisi, hu tshi tevhelwa -
- (a) u khwiniswa kana u vhulaiwa hinhwe na hinhwe ha uyo mulayo nga ndangulo i re na maanda a u ita ngauralo; na
 - (b) u yelana na Mulayotewa muswa na uyu Muengedzo.
- (3) Khethekanyo 199(1), 200(1), 3 na (5) u swika (11) na (201) u swika 206 zwa Mulayotewa wo fhiraho dzi do isa phanda na u shuma u swikela dzi tshi vhulawa nga mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo 75 ya Mulayotewa muswa.
- (4) Mirado ya khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli vho bulwaho kha khethekanyo 105 (1)(h), ya Mulayotewa wo fhiraho vha do ima u vha mirado ya khomishini. musi mirado yo sumbedzwaho kha khethekanyo 178(1) (i) ya Mulayotewa muswa vha tshi nangiwa.
- (5) (a) Khantsela ya Volkstaat yo thomiwaho hu tshi tevhedzwa Mulayotewa wo fhiraho i do isa phanda na u shuma hu tshi tevhedzwa milayo i shumaho khayi, na hone muhwe na muhwe o faraho ofisi sa murafo wa khantsela musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma, u do i sa phanda na u shuma hu tshi tevhedzwa milayo i shumaho kha yeneyo ofisi, hu tshi do tevhedzwa -
- (i) Khwiniso ifhio na ifhio kana u vhulaha iyo milayo;
 - (ii) u yelana hayo na Mulayotewa muswa.

- (b) Khethekanyo 184 A na 184 B (1) (a) (b) na (d) ya Mulayotewa wo fhiraho i do isa phanda na u shuma u swikela i tshi vhulawa nga Mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo 75 ya Mulayotewa muswa.

U phasiswa ha milayo i todiwaho nga Mulayotewa muswa

21. (1) Hune Mulayotewa muswa wa toda u phasiswa ha mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka kana ha Phurovintsi, uyo mulayo u tea u phasiswa nga maandalanga o livhanaho nazwo hu sa athu u fhela, tshifhinga tshilapfu u bva duvha le Mulayotewa muswa wa thoma u shuma.
- (2) Khethekanyo 198 (b) ya Mulayotewa muswa i nga si kone u shumiswa u swikela mulayo wo lavhelelwaho kha iyo khethekanyo u tshi phasiswa.
- (3) Khethekanyo 199(3)(a) ya Mulayotewa muswa i nga si kone u shumiswa phanda ha musi hu tshi fhela miwewdzi miraru nga murahu ha musi milayo yo lavhelelwaho kha iyo khethekanyo i tshi do phasiswa.
- (4) Milayo ya Vhusimamilayo ha lushaka yo lavhelelwaho kha khethekanyo 217 (3) ya Mulayotewa muswa i tea u phasiswa hu sa athu u fhela miwaha miraru u bva duvha le Mulayotewa muswa wa thoma u shuma fhedzi na, u sa vha hone ha iyo milayo kha tshino tshifhinga a zwi thivheli u shumiswa na Pholisi dzo bulwaho kha khethekanyo 217 (2).
- (5) U swika musi Mulayo wa Phalamennde wo bulwaho kha khethekanyo 65(2) ya Mulayotewa muswa i tshi thoma u shuma, vhusimamilayo ha phurovintsi inwe na inwe vhu nga nanga ndila dzine ngadzo mannda a newa vhurumeiwa hadzo u vouta vhuimoni hadzo kha Khantsela ya Lushaka ya Phurovintsi.
- (6) U swika musi mulayo wo lavhelelwaho kha khethekanyo 229(1)(b) ya Mulayotewa muswa i tshi thoma u shuma, masipala u vha a tshee na maanda a u vhea mithelo muhwe na muhwe, muingamuthelo kana mbadelo dze a hweswa maanda a u dzi vhea

musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma.

Vhuthihi ha lushaka na u pfumedzana

22. Hu sa sedzwi mbetshelo dzifhio na dzifhio dza Mulayotewa muswa na nga nndani ha u vhulawa ha Mulayotewa wo fhiraho mbetshelo dzothe dzi kwamanaho na u farela hu re ngomu ha Mulayotewa wo fhiraho fhasi ha thoho "Vhuthihi ha lushaka na pfumedzano" zwi do dzhiwa sa tshipida tsha Mulayotewa muswa, u itela u bvedza Mulayo wa Thuthuwedzo ya Vhuthihi ha Lushaka na Pfumedzano wa 1995 (Mulayo 34 wa 1995), sa zwe wa khwiniswa zwone hu tshi katelwa na ndeme yawo.

Bili ya pfanelo

23. (1) Milayo ya vhusimamailayo ya lavhelelwaho kha khethekanyo 9 (4) 32 (2) na 33(3) ya Mulayotewa muswa i fanela u phasiswa hu sa athu u fhela minwedzi miraru u bva duvha le Mulayotewa muswa wa thoma u shuma.
- (2) U swikela milayo yo lavhelelwaho kha khethekanyo 32 (2) na 33 (3) ya Mulayotewa muswa i tshi phasiswa -
- (a) khethekanyo 32(1) i do dzhiwa i tshi vhalea ngaurali:
- "(1) Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya u wana mafhungo othe a re kha muvhuso kana tshivhumbeo tshifhio na tshifhio tsha muvhuso kha sia lifhio na lifhio la muvhuso, arali ayo mafhungo a tshi todea kha u shumisa na u tsireledza pfanelo dzavho.";* na
- (b) khethekanyo 33(1) na (2) i fanela u dzhiwa sa zwi tevhelaho:
- "Muthu munwe na munwe u na pfanelo ya -*
- (a) *nyito ya ndaulo i re mulayoni musi pfanelo dzifhio na dzifhio dzawe kana lutano lwawe lu tshi kwamea kana u shushedzwa;*
- (b) *nyito ya matshimbidzele a ndaulo kwayo musi pfanelo dzawe kana ndavhelelo dzawe dzi re mulayoni dzi tshi kwamea kana u shushedzwa;*
- (c) *u newa zwiitisi zwo tou hwaliwaho zwa nyito ya ndaulo i kwamaho pfanelo dzawe kana lutamo lwawe nga nndani*

ha musi zwiitisi izwo zwo anḡadziwa;

(d) nyito ya ndaulo yo teaho malugana na zwiitisi zwo fhiwaho musi pfanelo dzifhio na dzifhio dzawe dzi tshi kwamea kana u shushedzwa.”.

- (3) Khethekanyo 32(2) na 33(3) ya Mulayotewa muswa i ḡo fhela nga yoṡhe arali milayo yo lavhelelwaho kha khethekanyo idzo nga u tevhekana i sa phasiswa hu sa athu u fhela miriwaha miraru u bva ḡuvha le Mulayotewa wa thoma u shuma.

Ndaulo ya muvhuso na tshumelo ya tsireledzo

24. (1) Khethekanyo 82(4)(b), 215, 218(1), 219(1), 224 to 228, 236(1), (2), (3), (6), (7)(b) na (8), 237(1) na (2)(a) na 239(4) na (5) ya Mulayotewa wo fhiraho i ḡo isa phanda na u shuma sa zwine ha tou nga Mulayotewa wo fhiraho a wo ngo fheliswa, hu tshi tevhedzwa -
- (a) Khwiniso ya idzo khethekanyo sa zwe zwa buliswa zwone kha Thumetshedzo D;
- (b) dzinwe khwiniso kana u fheliswa ha idzo khethekanyo nga mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo 75 ya Mulayotewa muswa; na.
- (c) u yelana na Mulayotewa muswa.
- (2) Khomishini ya Tshumelo ya muvhuso na khomishini dza tshumelo ya mivhuso ya Phurovintsi sa zwo bulwaho kha Ndim 13 ya Mulayotewa wo fhiraho dzi ḡo isa phanda na u shuma dzi tshi tevhedza Ndim 13 ya milayo i shumaho khadzo sa zwine ha tou nga iyo ndima a yo ngo fheliswa, u swikela khomishini na khomishini ya tshumelo ya mivhuso ya Phurovintsi dzi tshi phumulwa nga mulayo wa Phalamennde wo phasiswaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo 75 ya Mulayotewa muswa.
- (3) U fheliswa ha Mulayotewa wo fhiraho a zwi kwami mulevho ufho na ufho wo bvededzwaho nga fhasi ha khethekanyo 237(3) ya Mulayotewa wo fhiraho na hone mulevho ufho na ufho wo raloho u ḡo isa phanda na u shuma, hu tshi tevhedzwa -
- (a) khwiniso kana u fheliswa hufho na hufho; na
- (b) u yelana na Mulayotewa.

Muengedzedzo wa u sa tea u vha kha Vhusimamilayo

25. (1) Muthu munwe na munwe ane musi Mulayotewa u tshi thoma u shuma, a vha a tshi khou shuma tshigwevho tsha minwedzi i fhiraho 12 kha Riphabuliki hu si na u nanga u badela faini ha ngo tea u vha murado wa Buthano la lushaka kana Vhusimamilayo ha Phurovintsi.
- (2) U sa tea ha muthu hu tshi tevhedzwa tshitenwa tshixuku (1) -
- (a) hu a fhela nga hothhe arali u wanwa mulandu hu tshi vhetshelwa thungo kha Aphili kana tshigwevho tshi tshi fhungudziwa kha aphili tsha vha tshigwevho tshi sa thivheli muthu; na uri
- (b) hu do fhela nga murahu ha minwaha mitanu musi tshigwevho tsho fhela.

Muvhuso wapo

26. (1) Hu sa sedzwi mbetshelo dza khethekanyo 151, 155, 156 na 157 dza Mulayotewa muswa-
- (a) mbetshelo dza Mulayo wa Pfukanyelo wa Muvhuso wapo wa 1993 (Mulayo 209 wa 1993), sa zwine wa nga khwiniswa tshifhinga tshinwe na tshinwe nga mulayo wa lushaka zwi tshi yelana na Mulayotewa muswa, dzi kha di shuma u swika 30 Lambamai 1999 kana dzi tshi fheliswa, ndi itsho tshine tsha da u thoma; na
- (b) murangaphanda wa sialala wa tshitshavha tshine tsha kha di tevhela mulayo wa tshithu nahone a dzulaho fhethu hu re fhasi ha muvhuso wa pfukanyelo wa khantsela yapo, khantsela ya pfukanyelo ya shangohaya kana khantsela ya pfukanyelo ya vhaimeleli, yo bulwaho kha Mulayo wa Muvhuso wapo wa Pfukanyelo wa 1993, nahone wo taluswaho kha khethekanyo 182 ya Mulayotewa wo fhiraho, u tea u vha murado a songo nangiwo wa khantsela u swika 30 Lambamai 1999 kana u swika Mulayo wa Phalamennde u tshi nga sumbedza nga inwe ndila.

- (2) Khethekanyo 245 (4) ya Mulayotewa wo fhiraho i do isa phanda na u shuma u swikela u shuma ha iyi khethekanyo hu tshi fhela nga hothe. Khethekanyo 16 (5) na (6) ya mulayo wa u pfukisela wa muvhuso wapo, 1993 u nga si kone u fheliswa phanda ha 30 Lambamai 1999.

U vhewa nga ndila ya tsireledzo ha milayo ya Phalamennde na ya Phurovintsi

27. Khethekanyo 82 na 124 ya Mulayotewa muswa a zwi kwami u vhewa ha milayo ya Phalamennde kana ya phurovintsi yo phasiswaho phanda ha musi Mulayotewa muswa u tshi thoma u shuma nga ndila ya tsireledzo.

U redzhisitariwa ha thundu i sa sudzulusei ya muvhuso

28. (1) Hu tshi tevhelwa u bviswa ha thanziela nga maandalanga i sumbaho uri thundu i sa sudzulusei ya muvhuso ndi ya muvhuso muhwe u ya nga khethekanyo 239 ya Mulayotewa wo fhiraho, muredzhisitara wa tsumbavhune u tea u redzhisitara kana a khwatshisedza vhuṭanzi uho kha redzhisitara yo teaho, tsumbavhune kana linwe linwalo u sumbedza uri thundu iyi i sa sudzulusei i kha dzina la muvhuso.
- (2) A hu na mbadelo kana tshelede kana u badeliswa hune ha do vha hone malugana na u redzhisitariwa u ya nga ha tshitehwa tshituku (1)

THUMETSHEDZO A

Khwiniso ya Muengedzo 2 wa Mulayotewa wo fhiraho

1. U bvisa tshitehwa 1 tsha imelwa nga tshitehwa tshi tevhelaho:
- "1. Mahoro o redzhisitariwa kana u riwaliswa hu tshi tevhedzwa milayo ya Vhusimamilayo ha lushaka na hone a khou pikisanaho kha khetho dza Buthano la lushaka, a nga nanga vhonketheni kha idzo khetho, u bva kha mutevheṭhadi wa vhonketheni wo dzudzanyiwaho hu tshi tevhelwa Muengedzo uyu na mulayo wa vhusimamilayo ha lushaka."

2. U bvisa tshitenwa 2 tsha imelwa nga tshitenwa tshi tevhelaho:
- "2. Madzulo kha Buthano ja lushaka sa zwe zwa tiwa kha khethekanyo 46 ya Mulayotewa muswa a do dadzwa nga ndila i tevhelaho:
- (a) Tshipida tsha madzulo tshi bvaho kha mutevhe wo iswaho nga mahoro nga ndivhanele hu na madzulo o tiwaho o vhetshelwaho thungo a tshi itelwa dzingu jiriwe na jiriwe nga Khomishini i tshi itela khetho dza Buthano ji tevhelaho, hu tshi dzhielwa, ntha data ya tsedzuluso ya vhakhethi na vhuimeleli nga mahoro a re na dzangalelo.
- (b) Hafu ya madzulo a bvaho kha mutevhe wa lushaka wo nekedzwaho nga mahoro eneo kana mutevhe wa ridzhini fhethu he mutevhe wa lushaka u si nekedzwe."
3. U bviswa ha tshitenwa 3 ha dzheniswa tshitenwa tshi tevhelaho.
- "3. Mutevhe wa vhoneketheni wo nekedzwaho nga jihoro, u do vha na madzina o fhelelaho ane a si vhe ntha ha tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano ja Lushaka, nahone mutevhe muriwe na muriwe u do sumbedza madzina nga ndila i tevhekanaho ine ya takalelwa nga jihoro ".
4. U khwiniswa ha tshitenwa 5 nga u bvisa maipfi a rangelaho phara (a) a imelwa nga maipfi a tevhelaho
- "5 Madzulo o bulwaho kha tshitenwa 2(a) a do avhekanywa u ya nga madzingu kha mahoro ane a khou pikisana kha khetho nga ndila i tevhelaho:".
5. U khwiniswa ha tshitenwa 6-
- (a) u bviswa ha maipfi a rangelaho phara (a) a imelwa nga maipfi a tevhelaho:
- "6. Madzulo o bulwaho kha tshitenwa 2(b) a do avhekanywa kha mahoro ane a khou pikisana kha khetho nga ndila i tevhelaho:"; na
- (b) nga u bvisa phara (a) ya imeiwa nga phara i tevhelaho:
- "(a) Tshaija wa dzivoutu u ya nga ha madzulo tshi do tewa nga u kovha tshivhalogute tsha voutu dzo swaiwaho nga lushaka lwothe nga tshivhalo tsha madzulo a re kha

Buthano la Lushaka, ha engedzwa na nthi, ha dohwa ha engedzwa na nthi kha mvelele, hu sa dzhelwi ntha zwipida, tshi do vha tshone tshaina tsha khetho tsha tshidzulo tshithi.

6. Khwiniso ya tshitenwa 7(3) nga u bvisa phara (b) ya imelwa nga phara i tevhelaho:

“(b) Khwiniso ya Tshaina (kwota) ya dzivoutu i do itwa nga u kovha tshivhalogute tsha dzivoutu dzo swaiwaho dza lushaka lwothe, ho tsiwa voutu dza lushaka lwothe dzi voutelaho lihora lo bulwaho kha phara (a), nga tshivhalo tsha madzulo a re kha Buthano, ha engedzwa na nthi, ha konou bviswa tshivhalo tsha madzulo tshi avhelwaho lwa u fhedzisela lihora lo bulwaho kha phara (a)”

7. U bviswa ha tshitenwa 10 tsha imelwa nga tshitenwa tshi tevhelaho:

“10. Tshivhalo tsha madzulo kha vhusimamilayo ha phurovintsi inwe na inwe vhu do itwa hu tshi tevhelwa khethekanyo 105 ya Mulayotewa muswa.

8. U bviswa ha tshitenwa 11 tsha imelwa nga tshitenwa tshi tevhelaho:

“11. Mahoro o nwalisiwaho hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka na u pikisana kha khetho dza vhusimamilayo ha phurovintsi yeneyo mutevheni wa phurovintsi wo dzudzanywaho hu tshi tevhedzwa hoyu Muengedzo na mulayo wa lushaka.”

9. U bviswa ha tshitenwa 16 tsha imelwa nga tshitenwa tshi tevhelaho:

“U divhadziwa ha vhaimeleli

16. (1) Nga murahu ha musi ho no fhedzwa u vhalwa dzivoutu, tshivhalo tsha vhaimeleli vha lihora linwe na linwe tsho no wanala na mvelele dza khetho dzo no tangedziwa u ya nga khethekanyo 190 ya Mulayotewa muswa, Khomishini i do ri hu sa athu u fhela maguvha mavhili mvelele dzo tangedziwa, ya rwela tari vhoneketheni vha re kha mutevhe, u anadza hu tshi tevhelwa mulayo wa lushaka, vhaimeleli vha lihora linwe na linwe vhusimamilayoni.

(2) Musi ho no itwa divhadzo hu tshi tevhelwa tshitenwa tshituku (1), arali dzina la nketheni la wanala li kha mutevhe u

no fhira muthihi wa Buthano la Lushaka kana kha mitevhe ya Buthano la Lushaka na wa vhusimamilayo ha phurovintsi (arali khetho ya Buthano la Lushaka na ya vhusimamilayo ha phurovintsi yo itiwa nga tshifhinga tshihili), nahone nkheteni uyo a tshi khou tea u divhadzwa sa muimeleli fhethu hu no fhira huthihi, lihora le la nekeda mutevhe wonoyo, li do ri hu sa athu u fhela maduvha mavhili u tangedzwa ha khetho ho no bulwaho afho murahu ho no itwa, la sumbedza kha Khomishini mutevhe wa vho nkheteni une muthu uyo a tea u divhadziwa kana vhusimamilayo vhune a tea u shuma khaho, ngauralo dzina la nkheteni li do bviswa kha minwe mitevhe.

(3) U bva afho Khomishini i do aqadza mutevhe wa madzina a vhaimleli vhusimamilayoni. ”.

10. U khwiniswa ha tshitenwa 18 nga u bvisa phara (b) ya imelwa nga phara i tevhelaho:

“(b) muimeleli u vhewa sa murumelwa wa tshothhe kha Khantsela ya Lushaka ya Dziphurovintsi;”.

11. U bviswa ha tshitenwa 19 tsha imelwa nga tshitenwa tshi tevhelaho:

“19. Mutevhe wa vhonkheteni vha lihora wo bulwaho kha tshitenwa 16(1) u nga engedzwa luthihi fhedzi tshifhinga tshinwe na tshinwe hu sa athu u fhira minwedzi ya 12 u bva tshe u divhadziwa ha vhaimleli hu tshi tevhelwa tshitenwa 16 ho itiwa, u dadza zwikhala zwi si na vhathu: Tenda u engedzwa uho ha itwa mafheloni a mutevhe wonoyo.”.

12. U bviswa ha tshitenwa 23 tsha imelwa nga tshitenwa tshi tevhelaho: “Zwikhala

23. (1) Arali ha vha na tshikhala vhusimamilayoni hune hoyu Muengedzo wa shuma, lihora le la nanga nkheteni ane a khou bva tshidzuloni li do dadza tshikhala itsho nga u nanga muthu -

(a) ane dzina lawe la wanala kha mutevhe wa vhonkheteni une muthu uyo ane a khou bva tshidzuloni a vha o nangwa khawo; na

(b) ane a vha tsini kha u tea nahone a wanalaho kha mutevhe.

(2) U nangiwa ha muthu wa u dadza tshikhala hu nkedzwa Mulangadzulo nga u tou nwala.

(3) Arali lihoro lo imelwaho kha vhusimamilayo li tshi nga fheliswa kana li si tsha vha hone, vhaimeleli vhalo vha tutshela madzulo avho hu tshi tevhelwa tshitenwa 23A(1), madzulo ayo a do avhelwa mahoro o salaho zwa tou nga ndi madzulo e a vha o balelwa vha ne hu tshi tevhelwa tshitenwa 7 kana 14, sa zwine zwa nga vha ngazwo.”.

13. U dzheniswa ha tshitenwa tshi tevhelaho nga murahu ha tshitenwa 23: “Zwiirwe zwi bveledzaho u fhelelwa nga u vha murafo wa vhusimamilayo

23A. (1) Muthu u fhelelwa nga u vha murafo wa vhusimamilayo vhune Muengedzo uyu wa shuma arali muthu onoyo o guma u vha murafo wa lihoro le ja nanga muthu onoyo sa murafo wa vhusimamilayo.

(2) Nga nda ha tshitenwa tshituku (1) lihoro linwe na linwe la politiki li nga shandula dzina la lo tshifhinga tshirwe na tshirwe.

(3) Mulayo wa Phalamennde u nga ri nga murahu ha tshifhinga tshi sa fhedzi mbilu Mulayotewa muswa wo thoma u shuma, wa phasiswa hu tshi tevhelwa khethekanyo 76 (1) ya Mulayotewa muswa u khwinisa tshitenwa itshi na tshitenwa 23 u itela uri hu vhe na ndila ine zwa nga konadzea uri murafo wa vhusimamilayo we a guma u vha murafo wa lihoro le ja mu nanga a kone u dzula e murafo wa vhusimamilayo honoho.

(4) Mulayo wa Phalamennde wo buliwaho kha tshitenwa (3) u nga tendela -

(a) lihoro li re hone li tshi tangana na linwe lihoro; kana

(b) lihoro li tshi khethekana ja vha na mahoro a no fhira lithihi .”.

14. U bviswa ha tshitenwa 24.

15. U khwiniswa ha tshitenwa 25 -

- (a) u imelwa ha thalutshedzo ya "Khomishini" nga thalutshedzo i tevhelaho:
"'Khomishini' zwi amba Khomishini ya Khetho yo bulwaho kha khethekanyo 190 ya Mulayotewa muswa; na
- (b) nga u dzhenisa thalutshedzo i tevhelaho nga murahu ha thalutshedzo ya "mutevhe wa lushaka":
"'Mulayotewa muswa' zwi amba Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1996;"

16. U bvisiwa ha tshitenwa 26.

THUMETSHEDZO B

Muvhuso wa vhuthihi ha lushaka: sia la lushaka

1. Khethekanyo 84 ya Mulayotewa muswa i lavhelelwa u vha na khethekanyo thukhu ya nyengedzo i tevhelaho:
"(3) Muphuresidennde u fanela u kwamana na Vhathusa Muphuresidennde -
- (a) *kha mveledziso na tshumiso ya pholisi (mbekanyamartele) dza muvhuso wa lushaka;*
- (b) *kha mafhungo othe a yelanaho na ndangulo ya khabinethe na nga u shuma mafhungo a khabinethe;*
- (c) *kha u avhela vhathusa Muphuresidennde mishumo;*
- (d) *phanda ha musi a tshi ita mbeo ifhio na ifhio fhasi ha Mulayotewa kana mulayo ufhio na ufhio zwi tshi katela na u vhewa ha vhaambasada kana vharuwe vhaimeleli vha zwa vhudipulomati;*
- (e) *phanda ha musi a tshi vhea khomishini ya thodisiso;*
- (f) *phanda ha musi a tshi vhidza referandamu;*
- (g) *phanda ha musi a tshi hangwela kana u lungulula vhatshinyi;*
2. Khethekanyo 89 ya Mulayotewa muswa i lavhelelwa u vha na khethekanyo thukhu ya miengedzo i tevhelaho:

"(3) khethekanyo thukhu (1) na (2) dzi shuma na kha Muthusa Muphuresidennde.

3. Phara (a) ya khethekanyo 90 (1) ya Mulayotewa muswa i lavhelelwa u vhalea:

"(a) Muthusa Muphuresidennde o ruñwaho nga Muphuresidennde;"

4. Khethekanyo 91 ya Mulayotewa muswa i lavhelelwa u vhalea sa hezwi "Khabinethe

91. (1) Khabinethe yo vhumbwa nga Muphuresidennde na vhathusa Muphuresidennde, na -

- (a) Minisita vha sa fhiriho 27 vhane vha vha mirado ya Buthano ja lushaka, vho vhwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (8) u swika 12, na
- (b) Minisita a sa fhiriho muthihi ane a si vhe murado wa Buthano ja lushaka nahone o vhwaho hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (13) tenda Muphuresidennde a tshi shuma o kwamana na Vhathusa Muphuresidennde na vharangaphanda vha mahoro a khou shelaho mulenzhe, vha tshi vhona u vhwaha ha Minista onoyo ho tea.

(2) Jihoro linwe na linwe lo faraho madzulo a 80 zwao Buthanoni ja lushaka lo fanelwa nga u ta Vhathusa Muphuresidennde muthihi a tshi bva kha mirado ya Buthano.

(3) Arali hu si na Jihoro kana Jihoro lithihi lo faraho madzulo a 80 kana u fhira Buthanoni, Jihoro lo faraho tshiimo tsha vhuvhili tsha tshivhalo tsha madzulo tshihulusa lo fanelwa u ta Vhathusa Muphuresidennde muthihi a tshi bva kha mirado ya Buthano.

(4) Musi o rumelwa Vhathusa Muphuresidennde a nga nanga u sala e murado kana a guma a vha murado wa Buthano.

(5) Vhathusa Muphuresidennde a nga shumisa maanda nahone u fanela u ita mishumo yo kumedzwaho ofisi ya Vhathusa Muphuresidennde wa Mulayotewa kana yo avhelwaho yeneyo ofisi nga Muphuresidennde.

(6) Vhathusa Muphuresidennde u fara ofisi

- (a) u swika 30 Lambamai 1999 nga nnda ha u thivhiwa kana u litshiswa nga lihora lo fanelwaho nga u ita mbeo hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (2) na (3) kana
 - (b) u swika muthu o khethwaho sa Muphuresidennde murahu ha khetho ifhio na ifhio ya Buthano la Lushaka lo farwaho phanda ha 30 Lambamai 1999 a tshi thoma u shuma.
- (7) Tshikhala ofisini ya Vhathusa Muphuresidennde tshi nga dadzwa nga lihora lo taho onoyo Vhathusa Muphuresidennde.
- (8) lihora lo faraho madzulo zwao Buthanoni la Lushaka nahone le la dzhia tsheo ya u shela mulenzhe kha muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, lo fanelwa nga u avhelwa ofisi nthihi kana nnzhi dza Khabinete dzine malugana nadzo Minista vho bulwano kha khethekanyo thukhu (1) (a) vha tea u vha nga ndinganyiso ya tshivhalo tsha madzulo o farwaho nga lone. Buthanoni la Lushaka nga ndivhanele na tshivhalo tsha madzulo o farwaho nga manwe mahoro a shelaho mulenzhe.
- (9) Ofisi ya Khabinete i fanela u avhelwa mahoro nga ndivhanele a shelaho mulenzhe hu tshi tevhedzwa marteke a tevhelaho:
- (a) Tshivhalo tsha madzulo nga ofisi tshi fanela u tiwa nga u kovha tshivhalo tshothe tsha madzulo Buthanoni la Lushaka o farwaho nga othe mahoro a khou shelaho mulenzhe nga tshivhalo tsha dziofisi dzine malugana nadzo Minista vho bulwano kha khethekanyo thukhu (1) (a) vha tea u vhewa, ho ingwa nthihi.
 - (b) Mvelelo hu sa sedzwi tsha vhuraru na tshafumi tshi tevhelaho arali tshi hone, ndi tshone tshivhalo tsha madzulo nga ofisi.
 - (c) Tshivhalo tsha dziofisi tsho teaho u avhelwa lihora li shelaho mulenzhe tshi tiwa nga u kovha tshivhalo tshothe tsha madzulo o kovha tshivhalo itsho tsha tsho bulwano kha phara (b).
 - (d) Mvelelo, hu tshi tevhedzwa phara (e) tshi sumba tshivhalo

tsha ofisi tsho teaho u avhelwa jenejo lihora.

(e) Hune u shumiswa ha maitela a re afha ntha ha bveledza zwiengedzwa zwi songo miwaho nga tshivhalo tsha dziofisi tsho avhelwaho lihora, tshiengedzwa tshi tatiana na zwiinwe zwiengedzwa zwo raloho zwi andelaho liinwe lihora kana mahoro huno ofisi ifhio na ifhio kana dziofisi dzine dza sala dzi songo avhiwa dzi fanela u avhelwa lihora kana mahoro a kwameaho nga mutevhe wa tshiengedzwa tsha nthesa.

(10) Muphuresidennde nga murahu ha musi o kwamana na Vhathusa Muphuresidennde na vharangaphanda vha mahoro a khou shelaho mulenzhe u fanela -

(a) u ta dziofisi dzenedzo dzine dza do avhelwa mahoro a shelaho mulenzhe nga ndivhanelo hu tshi tevhelwa tshivhalo tsha dziofisi dze vha avhelwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (9);

(b) u vhea malugana na yeneyo ofisi inwe na inwe murafo wa Buthano la Lushaka ane a vha murafo wa lihora le iyo ofisi ya avhelwa lone fhasi na phara (a) sa Minista a re na vhudifhinduleli na yeneyo ofisi;

(c) arali zwa todea hu u itela Mulayotewa kana dzangalelo la muvhuso wavhuqi, a shandula khumbelo ifhio na ifhio fhasi ha phara (a) hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (9);

(d) u fhelisa mbeo ifhio na ifhio fhasi ha phara (b) -

(i) arali o humbelwa u ita nga u ralo nga muranga phanda wa lihora line Minista a kwameaho a vha murafo; kana

(ii) arali zwa fanela hu u itela Mulayotewa kana dzangalelo la muvhuso wavhuqi, kana

(e) u dadza musi zwo fanela, fhasi ha phara (b) - tshikhala ofisini ya Minista.

(11) Khethekanyo thukhu (10) i fanela u shumiswa nga muya wo

katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, na Muphuresidennde na vhaŋwe vhaofisi vha kwameaho, kha u shumisa iyo khethekanyo thukhu vha fanela u swikela kha nyandano tshifhinga tshothe: Tenda ha vha na uri arali nyandano i sa swikelei kha -

(a) u shumiswa ha maanda o bulwaho kha phara (a), (c) kana (d)(ii) ya yeneyo khethekanyo thukhu, tsheo ya Muphuresidennde i do langa;

(b) u shumiswa ha maanda ho bulwaho kha phara (b) (d) (ii) kana (e) ya khethekanyo thukhu: kwamaho muthu ane a si vhe murado wa lihora la Muphuresidennde, tsheo ya murangaphanda wa lihora line onoyo muthu a vha murado walo a langa, na

(c) u shumiswa ha maanda ho bulwaho kha phara (b) kana (e) ya khethekanyo thukhu yeneyo i kwamaho muthu a re murado wa lihora la Muphuresidennde, tsheo ya Muphuresidennde i a langa.

(12) Arali khumbulo ifhio na ifhio ya u avha dziofisi ya shandulwa fhasi ha khethekanyo thukhu (10) (c), Minista vhe zwa vha kwama vha fanela u tutshela ofisi dzavho fhedzi vho fanelwa, hune zwa shuma, nga u vheva hafhu kha dziŋwe ofisi dzo avhelwaho mahoro avho nga Ndivhanelo hu tshi tevhedzwa khumbulo dzo fhambanaho.

(13) Muphuresidennde -

(a) O kwamana na Vhathusa Muphuresidennde na vharangaphanda vha mahoro ane a khou shela mulenzhe, u fanela -

(i) u ta yeneyo ofisi ya Minista o bulwaho kha khethekanyo thukhu (i) (b) arali zwa todea hu tshi tevhedzwa tsheo ya Muphuresidennde fhasi ha yeneyo khethekanyo thukhu.

(ii) u vhea malugana na yeneyo ofisi muthu ane a si vhe murado wa Buthano la Lushaka, sa Minista a

re na vhuḁiḁhindleli kha yeneyo ofisi.

(iii) *u ḁadza arali zwo fanela, tshikhala malugana na yeneyo ofisi; kana*

(b) *Nga murahu ha u kwamana na Vhathusa Muphuresidennde na vharangaphanda vha mahoro ane a khou shela mulenzhe, u fanela u fhelisa mbeo ifhio na ifhio fhasi ha phara (a) arali zwa ṭodea hu u itela Mulayotewa kana u itela dzangalelo la muvhuso wavhuḁi*

(14) *Miṭangano ya Khabinete i fanela u tshimbizwa nga Muphuresidennde, kana arali Muphuresidennde laedza ngauralo, nga Muthusa Muphuresidennde tenda ha vha na uri Vhathusa Muphuresidennde vha tshimbizwa miṭangano ya Khabinete nga u sielisana nga nṇḁa ha musi ṭodea dza shishi dza muvhuso na muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka dzi tshi zwi ṭoda nga inwe nḁila*

(15) *Khabinete i fanela u shuma nga marteke ane a vha a ṇetshedzo kha muya wa u ṭoda nyandano yo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka khathihi na ṭodea ya muvhuso u shumaho*

5 *Khethekanyo 93 ya Mulayotewa muswa i lavhelelwa u vhalea sa hezwi "U vhewa ha Vhathusa Minista*

93 (1) *Muphuresidennde, nga murahu ha nyambedzano na Vhathusa Muphuresidennde, na vharangaphanda vha mahoro ane a khou shela mulenzhe kha Khabinete, a nga thoma poswo dza Vhathusa Minista*

(2) *Liḁoro lo fanelwa nga u avhelwa poswo nthihi kana nṇzhi dza Vhathusa Minista nga ndivhanelo i fanaho nahone hu tshi tevhedzwa marteke a fanaho na ane ofisi dza khabinete dza avhiwa ngao*

(3) *Mbetshelo dza khethekanyo 91 (10) u swika (12) dzi shuma hu na tshanduko dzo fanelaho malugana na Vhathusa Minista, hune kha u shuma honoho u bulwa kha khethekanyo yeneyo*

ha Minisia kana ofisi hu tea u vhalwa sa u bulwa ha kana
poswo ya, nga ndivhanelo

- (4) Arali muthu o vhewa sa Muthusa Minista wa ofisi ifhio na ifhio
yo kumedzwaho Minista -

(a) onoyo Muthusa Minista u fanela u shumisa kana u shuma
mairimoni a Minista a kwameaho, maanga afhio na afhio
na ndivhanelo dzo kovhelwaho onoyo Minista hu tshi
tevhedzwa mulayo ufhio na ufhio kana nga inwe ndila
munwe u newa nga u kovhelwa onoyo Muthusa Minista
nga Minista hu tshi tevhedzwa ndaela dza
Muphuresidennde, na

(b) u bulwa hufhio na hufhio kha mulayo ufhio na ufhio ha
onoyo Minista hu fanela u sedzwa sa hu katelaho hu tshi
tevhedzwa mushumo fhasi ha phara (a) nga Minista ane
onoyo Muthusa Minista a khou shumela ene

- (5) Tshifhinga tshinwe na tshinwe musi Minista a siho nga tshiitisi
tshifhio na tshifhio, a sa koni u shuma kana u i ta manwe a maanga
afhio na afhio kana ndivhanelo dza ofisi, a nga vhea munwe-vho
ufhio na ufhio kana munwe-vho muthu ufhio na ufhio uri a shume
vhuimoni ha Muthusa Minista, o bulwaho khamusi nga u
angaredza kana kha u shumisa kana u itwa ha maanga afhio na
afhio kana ndivhanelo

- 6 Khethekanyo 96 ya Mulayotewa muswa i lavhelelwa u vha na
khethekanyo dza nyengedzo dzi tevhelaho

“(3) Vhaminisita vha na vhudifhinduleli nga vhone vhaṅe kha na kha
Buthano la Lushaka kha u laula ofisi dzavho na mirado yotha ya
khabinete sa zwenezwo vha na vhudifhinduleli vho tangana kha u
ita ndivhanelo dza muvhuso wa lushaka na pholisi dzawo

- (4) Dziminsta vha fanela u laula ofisi dzavho hu tshi tevhedzwa pholisi
yo tiwaho nga Khabinete

- (5) Arali Minista a kundelwa u laula ofisi hu tshi tevhedzwa pholisi ya
Khabinete, a nga toda uri Minista onoyo a ite uri ndaulo ya ofisi i
anane na yeneyo pholisi

- (6) Arali onoyo Minista a kundelwa u tevhedza thodea dza Muphuresidennde a nga tusa ofisini -
- (a) arali e Minista o bulwaho kha khethekanyo 91 (1)(a), nga murahu ha u kwamana na Minista, huno arali Minisita a si muraḡo na musi
- (b) arali e Minisita o bulwaho kha khethekanyo 91 (1)(b) nga murahu ha u kwamana na Vhathusa Muphuresidennde na vharangaphanda vha mahoro a khou shelaho mulenzhe ”.

THUMETSHEDZO C

MUVHUSO WA VHUTHIHI HA LUSHAKA: SIA LA PHUROVINTSI

1. Khethekanyo 132 ya Mulayotewa muswa i lavhelelwa u vhalea sa hezwi: “Khorotshitumbe
132. (1) *Khorotshitumbe ya phurovintsi yo vhumbe nga Muphirimia na muraḡo i sa fhiriho 10 yo vhwaho nga Muphirimia hu tshi tevhedzwa iyi khethekanyo.*
- (2) Lihoro lo faraho madzulo a phesenthe dza 10 a vhusimamilayo ha phurovintsi nahone lo dilugiselaho u shela mulenzhe kha muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, lo fanelwa nga u avhelwa ofisi nthihi kana nnzhi dza Khorotshitumbe nga ndivhanelo na tshivhalo tsha madzulo a farwaho nga lone kha vhusimamilayo a livhanaho na tshivhalo tsha madzulo o farwaho nga maḡwe mahoro a shelaho mulenzhe.
- (3) Ofisi dza Khorotshitumbe dzi fanela u avhelwa mahoro a shelaho mulenzhe nga ndivhanelo hu tshi tevhedzwa aneo maitele o tiwaho kha khethekanyo 91(9), huno kha u shumisa ayo maitele u bulwa kha iyo khethekanyo kha -
- (a) *khabinete, hu fanela u vhalwa sa vhulivhisi kha muraḡo wa Khorotshitumbe; huno*
- (b) *Minista, zwi fanela u vhalwa sa vhulivhisi kha*

Khorotshitumbe, huno

- (c) Buthano la lushaka, zwi fanela u vhalwa sa vhulivhisi kha vhusimamailayo ha phurovintsi
- (4) Muphurimia wa phurovintsi nga murahu ha u kwamana na vharangaphanda vha mahoro a khou shelaho mulenzhe u fanela -
- (a) u ta dzenedzo ofisi dzo fanelaho u avhelwa mahoro a khou shelaho mulenzhe nga ndivhanelo hu tshi tevhedzwa tshivhalo tsha dziofisi dze a avhelwa hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (3),
- (b) u vhea malugana na inwe na inwe ya dzenedzo ofisi muraḁo wa vhusimamailayo ha phurovintsi ane a vha muraḁo wa lihoro le yeneyo ofisi ya avhelwa lone fhasi ha phara (a), sa muraḁo wa Khorotshitumbe a re na vhudifhinduleli kha yeneyo ofisi,
- (c) arali zwa fanela hu u itela Mulayotewa kana u itela muvhuso wavhuḁi, u shandula kuhumbulele kufhio na kufhio fhasi ha phara (a) hu tshi tevhedzwa khethekanyo thukhu (3),
- (d) u fhelisa u vhewa hufhio na hufhio fhasi ha phara (b)
- (i) arali Muphirimia o humbelwa u ita zwenezwo nga murangaphanda wa lihoro line muraḁo wa Khorotshitumbe waḁo a kwameaho a vha e muraḁo, kana
- (ii) arali zwa toḁea hu u itela Mulayotewa kana u itela dzangalelo la muvhuso wavhuḁi, kana
- (e) u ḁadza musi zwo fanela, hu tshi tevhedzwa phara (b) tshikhala ofisini ya muraḁo wa Khorotshitumbe
- (5) Khethekanyo (4) i fanela u shumiswa nga muya wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka, na Muphurimia na vhanwe vhaofisi vha kwameaho vha u shumisa yeneyo khethekanyo thukhu vha fanela u toḁa u swikela kha thendelano tshifhinga tshothe tenda

ha vha na uri arali thendelano i sa koni u swikelea kha -

(a) u shumiswa ha maanda o bulwaho kha phara (a) (c) kana d(ii) ya yeneyo khethekanyo thukhu tsheo ya Muphirimia i do langa;

(b) u shumiswa ha maanda ho bulwaho kha phara (b), d (i) kana (e) ya yeneyo khethekanyo thukhu i kwamaho muthu ane a si vhe murado wa lihora la Muphirimia, tsheo ya murangaphanda wa lihora line onoyo muthu a vha murado walo, i do langa; na

(c) u shumiswa ha maanda ho bulwaho kha phara (b) kana (e) ya yeneyo khethekanyo thukhu i kwamaho muthu ane a vha murado wa lihora la Muphirimia, tsheo ya Muphirimia i do langa;

(6) Arali u tiwa hufhio na hufhio ha u avhiwa ha dziofisi ha shandulwa fhasi ha khethekanyo thukhu (4) (c), mirado ine zwa i kwama i fanela u tutshela ofisi dzayo fhedzi yo fanelwa, hune zwa shuma, u vhewa hafhu kha dziriwe ofisi dzo avhelwaho mahoro avho nga ndivhanelo hu tshi tevhedzwa u tiwa ho shandulwaho.

(7) Mitangano ya Khorotshitumbe i fanela u tshimbizwa nga Muphirimia wa phurovintsi.

(8) Khorotshitumbe i fanela u shuma nga maitele ane a nea tsedzo kha muya wa u swikela kha thendelano wo katelwaho kha kuhumbulele kwa muvhuso wa vhuthihi ha lushaka khathihi na thodea ya muvhuso u shumaho".

2. Khethekanyo 136 ya Mulayotewa muswa yo lavhelelwa u vha na khethekanyo dza nyengedzo dzi tevhelaho:

"(3) Mirado ya Khorotshitumbe vha na vhudifhinduleli nga muthihi kha Muphirimia na kha vhusimamilayo ha phurovintsi kha u laula ofisi dzavho, na mirado yotthe ya Khorotshitumbe sa zwenezwo i na vhudifhinduleli yo tangana kha u ita ndivhanelo dza muvhuso wa phurovintsi wa kha pholisi dzawo.

(4) Mirado ya Khorotshitumbe i fanela u laula ofisi dzayo hu tshi

tevhedzwa pholisi yo tiwaho nga Khantsele.

- (5) Arali murado wa Khorotshitumbe a kundelwa u laula ofisi hu tshi tevhedzwa pholisi ya Khantsele, Muphirimia a nga toda uri murado wonoyo a ite uri ndaulo ya ofisi yawe na yeneyo pholisi zwi anane.
- (6) Arali murado a kwameaho a kundelwa u tevhedza thodea dza Muphirimia fhasi ha khethekanyo thukhu (5) Muphirimia a nga tusa murado ofisini nga murahu ha nyambedzano na murado, huno arali murado a si murado wa lihora la Muphirimia kana a si murangaphanda wa lihora li khou shelaho mulenzhe, na zwenezwo-vho nga murahu ha nyambedzano na murangaphanda wa murado wa lenelo lihora."

THUMETSHEDZO D

Ndaulo ya muvhuso na tshumelo dza tsireledzo:
Khwiniso dza khethekanyo dza Mulayotewa wo
fhiraho

1. Khwiniso ya khethekanyo 218 ya Mulayotewa wo fhiraho-
 - (a) u bvisa maipfi a re kha khethekanyo thukhu (1) a rangelaho phara (a) a imelwa nga a tevhelaho:
"(1) Hu tshi tevhelwa masia a newaho nga Minista wa Mbavhalelo na Tsireledzo, Khomishini ya Lushaka i do vha na vhudifhinduleli kha-";
 - (b) u bvisa phara (b) ya khethekanyo thukhu (1) ya imelwa nga phara i tevhelaho.
"(b) u tholiwa ha vhokhomishinari vha phurovintsi;";
 - (c) u bvisa phara (d) ya khethekanyo thukhu (1) ya imelwa nga phara i tevhelaho:
"(d) tsedzuluso na u thivhelwa ha vhugevhenga ho dzudzanyiwaho kana vhune ha toda tsedzuluso na thivhelo ya lushaka kana vhukoni ha tshipentshela;" na

- d) u bvisa phara (k) ya khethekanyo thukhu (1) ya imelwa nga phara i tevhelaho

"(k) u thomiwa na u thogomeliwa ha tshigwada tsha mapholisa tsha vhudziki ha lushaka tshine tsha do vhwewa u tikedza na nga khumbelo ya Khomishinari wa Phurovintsi, "

- 2 U khwiniswa ha khethekanyo 219 ya Mulayotewa wo fhiraho nga u bvisa maipfi a rangelaho phara (a) i re kha khethekanyo thukhu (1) a imelwa nga maipfi

"(1) Hu tshi tevhelwa khethekanyo 218(1), Khomishinari wa Phurovintsi u do vha na vhudifhinduleli kha-"

- 3 U khwiniswa ha khethekanyo 224 ya Mulayotewa wo fhiraho nga u bvisa mbetshelo dza khethekanyo thukhu (2) dza imelwa nga mbetshelo

"Tenda khethekanyo heyi i tshi do shuma-vho na kha mirado ya mmbi ya zwithavhane ye ya nekedza mutevhe wa mirado yayo nga murahu ha musi Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1993 (Mulayo 200 wa 1993), fhedzi hu sa athu u tangedzwa jinwalwa la mulayotewa muswa sa zwe zwa sumbedziswa zwone kha khethekanyo 73 ya Mulayotewa, nahone arali dzangano la politiki line ya wela fhasi ha maanda na ndangulo yalo kana ye ya dibegekanya nalo na ine ndivho dzayo ya tutuwedza yo shela mulenzhe kha Khantsela ya Khorotshitumbe ya tshifhinganyana nahone yo dzhenela kha khetho dza Buthano la Lushaka na kha vhusimamulayo ha phurovintsi nga fhasi ha Mulayotewa wo bulwaho "

- 4 U khwiniswa ha khethekanyo 227 ya Mulayotewa wo fhiraho nga u bvisa khethekanyo thukhu (2) ya imelwa nga khethekanyo thukhu i tevhelaho

"(2) Mmbi ya Vhupileli ha Lushaka i do shumisa maanda ayo na u ita mishumo yayo fhedzi i tshi tevhela dzangalelo la lushaka u ya nga ha Ndimba 11 ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1996 "

- 5 U khwiniswa ha khethekanyo 236 ya Mulayotewa wo fhiraho-
(a) nga u bvisa khethekanyo thukhu (1) ya imelwa nga

khethekanyo tshukhu i tevhelaho

“(1) Tshumelo ya vhathu, muhasho wa muvhuso, tshumelo dza ndangulo kana tsireledzo dze musi hu sa athu u thoma u shuma Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1996 (une u bva afha wa do vhidzwa “Mulayotewa muswa”), dza vha dzi tshi shuma mishumo ya muvhuso, dzi isa phanda na u shuma hu tshi tevhelwa mulayo u yelanaho nadzo u swika mulayo uyo u tshi fheliswa kana wa dzheniswa kana wa tanganyisiwa na tshimiswa tshi teaho kana wa fhungudzeliwa zwavhudi kana wa khwathisedzwa kha tshinwe tshimiswa ”,

- (b) u bvisa khethekanyo tshukhu (6) ya imelwa nga khethekanyo tshukhu

“(6) (a) Muphuresidennde a nga ta khomishini u sedzulusa kudadzele kwa khonthiraka kana u khwiniswa ha khonthiraka, u tholiwa kana u phuromotiwa, kana u neiwa ha tshifhinga kana tshimo tsha tshumelo kana inwe mbuelo, zwe zwa itea vhukati ha 27 Lambamai 1993 na 30 Khubvumedzi 1994 malugana na muthu munwe na munwe o buliwaho kha khethekanyo tshukhu (2) kana tshigwada tshinwe-vho tsha vhathu vhenevho

- (b) Khomishini i nga humisela murahu kontiraga kana ya shandula kontiraga, u thola, u phuromota na u lambedza arali zwi songo da nga ngona kana u pfesesea kha tshiimo tsha mulandu wonoyo.”; na (c) u bvisa ipfi “Mulayotewa uno” hune ja wanala kha khethekanyo 236, ja imelwa nga “Mulayotewa muswa”.

- 6 U khwiniswa ha khethekanyo 237 ya Mulayotewa wo fhiraho-

- (a) nga u bvisa phara (a) ya khethekanyo tshukhu (1) ya imelwa nga phara i tevhelaho

“(a) u dzudzanywa nga huswa ha zwiimiswa zwothe zwo bulwaho kha khethekanyo 236(1), hu sa katelwi na mmbi

ya vhupileli yo bulwaho kha khethekanyo 224(2), zwi do
bvela phanda nga murahu ha u thoma u shuma ha
Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1996,
hu na ndivho ya u bveledza:

- (i) ndangulo yo dziaho ya kha sia ja muvhuso wa
lushaka u vhone na mafhungo othe a welaho nga
fhasi ha sia ja lushaka, na
- (ii) ndangulo yo dziaho ya phurovintsi inwe na inwe u
vhonana na mafhungo othe a welaho fhasi ha
muvhuso wa phurovintsi inwe na inwe ", na
- (b) nga u bvisa phara thukhu (i) ya khethekanyo thukhu (2) (a)
ya imelwa nga phara thukhu i tevhelaho:
"(i) zwiimiswa zwo bulwaho kha khethekanyo 236 (1),
hu sa katelwi na mmbi ya lushaka, zwi do wela
zwandani zwa muvhuso wa lushaka, une wa do
shumisa vhuqifhinduleli hawo u tshi shumisana na
mivhuso ya phurovintsi;"

7 U khwiniswa ha khethekanyo 239 ya Mulayotewa wo fhiraho nga u bvisa
khethekanyo thukhu (4) ya imelelwa nga phara thukhu i tevhelaho:

"(4) Hu tshi tevhelwa nahone zwi tshi yelana na mulayo muñwe na muñwe,
ndaka, pfanelo, mishumo na dzilabilithi dza mmbi dzothe dzo bulwaho
kha khethekanyo 224(2) dzi do dzudzanywa ho sedzwa Mmbi ya
Tsireledzo ya Lushaka u ya nga hune zwa tendelana na vhukando ha
Minista wa Tsireledzo "

MUENGEDZO 7

MILAYO YO FHELISWAHO

NOMBORO NA NWAHA WA MULAYO	THOHO
Mulayo 200 wa 1993	Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1993
Mulayo 2 wa 1994	Mulayo wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1994
Mulayo 3 wa 1994	Mulayo wa Vhuvhili wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1994
Mulayo 13 wa 1994	Mulayo wa Vhuraru wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1994
Mulayo 14 wa 1994	Mulayo wa Vhuna wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1994
Mulayo 24 wa 1994	Mulayo wa Vhutani na Vhuthiwa wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1994
Mulayo 29 wa 1994	Mulayo wa Vhutani wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1994
Mulayo 20 wa 1995	Mulayo wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1995
Mulayo 44 wa 1995	Mulayo wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1995
Mulayo 7 wa 1996	Mulayo wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1996
Mulayo 26 wa 1996	Mulayo wa Vhuraru wa Khwiniso ya Mulayotewa wa Riphabuliki ya Afurika Tshipembe, 1996

DZITHOHO

(Kha vha dzhie le nzhele: Figara dzi re nga murahu ha zwire ngomu dzo livhiswa kha nomboro dza zwitenwa)

Luimbo lwa lushaka, 4

Muoditha-Dzhenerala, 181, 188

Bili ya Pfanelo -

U kona u swikelela khothe, 34

U kona u wana mafhungo, 32

Mashumele, 8

Vho fariwaho, vho vaelwaho na vhathu vho hweswaho milandu, 35

U kuvhangana, u gwalaba, u phikhetha na u nea phethishini, 17

Vhana, 28

Vhudzulapo, 20

Zwigwada zwa mvelele, vhurereli na nyambo, 31

Pfunzo, 29

U kombetshedzwa u tevhelwa ha pfanelo, 38

Mupo, 24

Ndinganyiso, 9

Tshirunzi tsha vhuthu, 10

Mbofholowo na tsireledzo ya muthu, 12

Mbofholowo ya nyandano, 18

Mbofholowo ya u amba na u ita tshithu u si na nyofho, 16

Mbofholowo ya u tshimbila na vhudzulo, 21

Mbofholowo ya zwa vhurereli, lutendo na mihumbulo, 15

Mbofholowo ya zwa u khetha mushumo wa zwanda, mushumo wau na phurofesheni, 22

Mutakalo, zwiliwa, maḽi na tshumelo ya tsireledzo ya vhathu, 27

Vhudzulo, 26

Ṭhalutshedzo, 39

Pfano kha zwa mishumo, 23

Luambo na mvelele, 30

Vhutshilo, 11
 U kalwa ha pfanelo, 36
 Pfanelo dza zwa politiki, 19
 Zwi kwamaho iwe mune, 14
 Ndaka, 25
 Maitēle a zwa ndaulo kwayo, 33
 Vhushumeli Vhupuli na u shumiswa lwa u kombetshedzwa, 13
 Tshiimo tsha shishi, 37
 Khasho, ndangulo yo diimisaho u laula, 181, 192
 Mbekanyagwama, 215
 Bannga ya Vhukati, 223-225
 Muvhuso wa Tshumisano, 41
 Vhudzulapo, 3
 Khabinethe, 91-99, 101, 102
 Khomishini ya ndinganyiso ya zwa mbeu, 181, 187
 Khomishini ya Thuthuwedzo na Tsireledzo ya Pfanelo dza Mvelele,
 Vhurerele na Nyambo dza zwitshavha, 181, 185, 186
 Phambano ya Milayo, 146-150
 Khothe -
 Khothe ya Mulayotewa, 167
 Khothe Khulwane, 169
 Khothe dza madzhisitirata na dzinwe khothe, 170
 Maanda a khothe kha mafhungo a Mulayotewa, 172
 Khothekhulwane ya Aphili, 168
 Vhupileli, 200-204
 Khomishini ya u langa Khetho, 181, 190, 191
 Matshimbidzele a khetho a vhafaradziofisi vha zwa Mulayotewa,
 Muengedzo 3, Tshipida A
 Maandalanga a khorotshitumbe-
 a dziphurovintsi, 125
 a Riphabuliki, 85
 Khorotshitumbe ya Khantsela ya Phurovintsi, 132-141
 Gwama la Lushaka, 213, 214, 216, 217

Gwama la Phurovintsi na muvhuso wapo, 226-230
 Khomishini ya Gwama na Nzudzanyo, 220- 222
 Fulaga, 5
 Tshikwama tsha madzangano a zwa politiki, 236
 Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu, 181, 184
 Maandalanga a Divhusaho a laulaho zwa Khasho, 192
 Zwa Vhusevhi, 209, 210
 Mulayo wa dzitshaka dzothe, 231- 233
 Maandalanga a Zwavhuhatuli, 165
 Vhaofisiri vha Vhuhatuli, 174 - 177
 Khomishini ya Tshumelo ya zwa Vhuhatuli, 178
 Maitele a zwa Vhuhatuli, 166
 Nyambo, 6
 Kuvhumbelwe kwa milayo, 73 - 82
 Maandalanga a vhusimamilayo, 43, 44
 Muvhuso wapo, 152-163
 Khorodza Masipala, 154 - 164
 Buthano la Lushaka -
 Kuvhumbelwe na na kukhethelwe, 46
 Tsheo, 53
 Vhutanzi kana mafhungo a re phanda ha Buthano la Lushaka, 56
 Maanda, 55
 U kona u Swikelea nga Vhathu, 59
 Khoror ya Lushaka ya phurovintsi -
 U avhelwa ha Vharumelo, 61
 Kuvhumbelwe, 60
 Tsheo, 65
 Vhutanzi kan mafhi phanda ha khoror ya Lushaka, 69
 U shela mulenzhe ha lihoro kha vhurumelwa ha phurovintsi, Muengedzo
 3(b)
 U shela mulenzhe nga vhaimele vha muvhuso wapo, 67
 Vharumelwa vha tshothe, 62
 Maanda, 68

U kona u swikelea nga vhathu, 72
 Phalamennde, 42
 Mapholisa, 205 - 208
 Vhaphirimia, 127 - 130
 Muphurisidennde, 83 - 89
 Maandalanga a zwa vhutshutshisi, 179
 Phurovintsi, 103
 Milayotewa ya Dziphurovintsi, 142 - 145
 Vhusimamilayo ha Phurovintsi, 104 - 121
 Khumbelo ya mirado kha Khothe ya zwa Milayotewa, 122
 Pfanelo dza vharumelwa vha tshothe, 113
 U kona u swikelea nga vhathu, 118
 Ndangulo ya muvhuso ya nnyi na nnyi, 195
 Khomishini ya Tshumelo ya Vhathu, 196
 Tshumelo ya vhathu, 197
 Mutsireledzi wa nnyi na nnyi, 181, 182
 Tshumelo dza tsireledzo, 198, 199
 U diitela muvhuso une wa u funa, 235
 Vhuhulu ha Mulayotewa, 2
 Vharangaphanda vha sialala, 211, 212

ISBN 0-620-20222-X

Design & DTP by TYPEFACE MEDIA

Super 55 paper supplied by sappi kraft